de Austria în Germania, fiindcă nu s'ar putea realiza o alipire de Prusia a Austriei germane şi Viena n'ar putea fi guvernată ca o dependinţă a Berlinului, trebue să luăm repede o hotărîre înainte ca Franţa să aibă timp să înnoade relaţii diplomatice mai trainice cu Austria".

Regele declară că aceste condiţii sunt neîndestulătoare; el vrea ca Austria să cedeze Silezia, iar celelalte state germane porţiuni din teritoriul lor. Bismarck refuză, spunându-i să se păzească de ţările mutilate şi de răzbunarea Confederaţiilor. Insă regele e ofiţer şi numai atât; în fond el nu vrea să întrerupă înaintarea victorioasă a armatei şi, cum nu mai găseşte niciun argument, se ridică şi strigă:

— Nu se poate ca principalul vinovat să rămână nepedepsit. Cei care s'au lăsat induşi în eroare pot scăpa mai uşor!

Bismarck răspunde:

— Noi nu trebue să facem pe judecătorii, ci numai să facem politică germană. Rivalitatea Austriei faţă de noi, nu merită mai multă pedeapsă decât rivalitatea noastră faţă de Austria. Sarcina noastră este de a stabili şi de a desvolta unitatea naţională germană sub conducerea regelui Prusiei.

Bismarck n'a depăşit niciodată aceste trei fraze despre o echitate supra-naţională şi creatoare şi nu le-a mai formulat niciodată din nou. El ştie tot aşa de bine ca şi noi, oamenii generaţiilor următoare, ce înseamnă faptul de a păstra opt milioane de Germani în afara graniţelor unui imperiu, din care au făcut parte de o mie de ani. Işi dă oare el seama că în chipul acesta el începe să desmembreze această Austrie, pe care mai târziu îşi va întemeia propria lui securitate? El nu doreşte deocamdată decât să vindece rana; nu vrea nici teritorii, nici bani; el nu vrea decât o unire înţeleaptă a unor populaţii care au multe puncte comune; el renunţă la câştigurile căpătate cu tunurile şi pune înţelepciunea deasupra forţei.

Aici şi numai aici la Nicolsburg, Bismarck se apropie de ideea de Stat, aşa cum apare în secolul al douăzecilea.

Dar omul în faţa căruia se află s'a născut în secolul al optsprezecelea, el nu poate înţelege asta şi e cuprins de o furie atât de mare „încât, scrie Bismarck, a fost cu neputinţă de a prelungi discuţia şi-am părăsit odaia cu impresia că concepţia mea a fost respinsă". Primul lui gând este acum să intre într'un regiment ca ofiţer şi să ia parte cu sabia în mână la războiul acesta pe care îl consideră o nebunie, numai ca să arate că nu-i lipseşte curajul. Iată-l în camera lui „într'o astfel de stare sufletească încât o clipă m'am întrebat dacă n'ar fi fost mai bine să mă arunc pe fereastră dela etajul al patrulea; nu m'am întors când am auzit deschizându-se uşa şi totuşi bănuiam că cel care intra era Kronprinţul, prin faţa camerei căruia trecusem cu o clipă înainte. El îmi puse mâna pe umăr şi-mi spuse: Ştiţi că am fost împotriva războiului; d-voastră aţi declarat că e indispensabil şi d-voastră aveţi toată răspunderea. Dacă acum sunteţi convins că scopul a fost atins şi că pacea trebue încheiată; sunt gata să vă susţin şi să sprijin punctul d-voastră de vedere pe lângă tatăl meu".

Peste o jumătate de oră Kronprinzul revine şi cu acelaşi calm spune: „Mi-a fost foarte greu, dar tatăl meu a consimţit".

Intervenţia asta în favoarea adversarului său face cinste Kronprinţului şi arată cât de mult regele atârna de ministrul lui. El scrie cu mânie pe marginea expunerii lui Bismarck: „Fiindcă primul meu ministru m'a părăsit în faţa duşmanului, şi fiindcă eu aici nu pot să-l înlocuesc, am discutat chestiunea cu fiul meu şi, cum acesta a adoptat concepţia primului ministru, mă văd cu durere constrâns să muşc din acest fruct amar şi după victorii atât de strălucite, să primesc o pace ruşinoasă".

Totul se petrece ca într'o comedie: un domn bătrân

ar vrea să continue să danseze, dar medicul lui îl oprește și-l amenință că-l părăsește; fiindcă nu poate să-l înlocuiască, nu-i mai rămâne decât să se lase sfătuit de fiul său, face un semn și muzica se oprește.

XI

In vagon, între Praga și Berlin, după o săptămână dela criza din Nicolsburg, o nouă luptă izbucnește între acești doi oameni. Fiindcă nu poate să se răzbune asupra dușmanului din afară, regele vrea cel puțin să se răzbune asupra dușmanului dinăuntru. Toți oamenii de dreapta, care până acum combăteau pe Bismarck, au revenit repede la cartierul general, jurându-se că acum e momentul să răstoarne constituția, sau cel puțin s'o modifice și să reducă la tăcere pe cei câtiva liberali, pe care noile alegeri i-au menținut. Delegații de conservatori înconjură pe rege și-l fac să devină intransigent și'n această chestie.

Bismarck se gândește: oamenii, care în Germania sunt nemulțumiți de victorie s'ar îndepărta fără îndoială de o Prusie absolutistă, noile provincii s'ar da de partea opoziției: „Așa dar, vom fi îndemnat Prusia să facă un războiu de cucerire, însă cablurile politicei ei naționaliste ar fi tăiate". Cu această lărgime de idei și cu această chibzuială, în călătoria de întoarcere după victorie, Bismarck încearcă să-l facă pe rege să înțeleagă că tocmai acum trebuie să sprijine constituția și — cum e obiceiul în Englitera — după ce a călcat dreptul, să ceară imunitatea dela reprezentanții poporului.

Imunitate? Scutire de pedeapsă? Asta trebue el să ceară după o astfel de victorie? „Nu pot totuși să mărturisesc că am făcut rău", exclamă el, redevenind așa dar moral și neobservând humorul situației. Ministrul începe liniștit să-i demonstreze că asta înseamnă „numai să recunoască faptul că guvernul și regele au făcut bine ce au făcut". Lucrul e grabnic, căci chiar mâine în discursul tronului, trebue să existe o frază în acest sens. „Convorbirea asta, care m'a obosit mult, pentru că a durat câteva ceasuri și pentrucă, în ce mă privește, trebuia să o duc cu multă prudență, a avut loc în vagon, în trei, cu regele și cu Kronprințul. Acesta nu mă susținea, ci numai mă încuraja puțin prin ușoare mișcări ale feței, care-mi arătau că era cu totul de părerea mea, împotriva părerii suveranului. Insfârșit, regele a fost silit să-și dea asentimentul".

Așadar schimbare de poziții: acum o lună încă dușman al lui Bismarck și adversar al regelui, Kronprințul evită acum să vorbească împotriva imunității, pentrucă tatăl lui îl știe liberal și face semne dușmanului de ieri, îndemnându-l să rămâe neclintit. Câtva timp după aceia Bismarck spune în Landtag: „Noi dorim pacea, toate celelalte chestii le vom rezolvi cu colaborarea d-voastră. Nu exclud îndeplinirea promisiunilor făcute prin constituție". La aceste cuvinte Bismarck pentru prima oară în viața lui se aude aplaudat de pretutindeni și el continuă: „Problemele politicei actuale nu sunt încă rezolvite. Strălucitele succese ale armatei n'au făcut oarecum decât să ne mărească miza, așa că acum avem mai mult de pierdut decât înainte... E sigur că n'ați găsi în Europa nicio putere care să consimtă la edificarea acestei noi vieți unitare germane.. Iată de ce, domnilor, sarcina noastră cere ca buna înțelegere să domnească în toată țara, să fie o adevărată bună înțelegere și să se manifesteze ca atare. Intoarceți-vă, vă rog, ochii în afară și nu uitați că stăm spate în spate și că trebue să privim pe străin în față". Cuvinte metalice. Imunitatea e acordată cu o puternică majoritate, ceea ce înseamnă: Camera renunță să se mai plângă de demersurile ilegale ale guvernului.

Consimt la aceasta chiar câțiva șefi liberali, Lasker

şi Vincke. Bismarck a prevăzut asta şi el caută să provoace o desbinare printre duşmanii lui, liberalii; de acum înainte ei vor forma partidul naţional liberal. Dar radicalii au în chestia asta tot atât de puţin humor ca şi regele. Waldeck: „Nu vrem să renegăm lucrurile pentru care am luptat". Virchow: „Să ne păzim de a cădea în idolatria succesului!" Să nu fie oare în adevăr politica decât filosofie aplicată? Bismarck o numeşte arta posibilului şi odată ce în ea nu contează decât succesul, numai idolatria principiilor trebue să continue să triumfe. Evident tunurile dela Königgrätz n'au terminat lupta între putere şi libertate în folosul lui Bismarck; totuşi idolatria succesului trebue să fi început în clipa în care aghiotantul regelui s'a apropiat de Bismarck şi i-a spus: „Dacă Kronprinzul ar fi sosit prea târziu, aţi fi acum cel mai mare ticălos din lume".

Abia după zece ani, când aceste lupte făceau parte deja din domeniul istoriei, Bismarck s'a hotărît într'o zi să mărturisească lui Virchow: „Stimez foarte mult tăria cu care reprezentanţii poporului au apărat atunci ceea ce ei credeau că e drept. Nu puteaţi şti atunci la ce rezultat va ajunge această politică; nici eu nu ştiam sigur... Şi chiar dacă aş fi putut să vă spun, d-voastră îmi puteaţi răspunde: Pentru noi drepturile constituţiei trec înaintea politicei externe. Nu mi-a plăcut niciodată să fac un reproş cuiva; — sau cel puţin nu-mi place acum, chiar dacă în pasiunea luptei n'am fost întotdeauna astfel".

Pentru moment vântul se schimbă şi în Landtag: în parlament şi la Curte toţi conservatorii sunt porniţi împotriva lui Bismarck şi-i spun că ar trebui să anexeze mai mult, căci pacea nu e încă semnată. Regele mai ales ar vrea în ultimul moment să culeagă în Germania ceea ce ministrul lui i-a smuls în Austria. El, care acum câţiva ani la Schönbrunn, declara că n'are niciun drept asupra Schleswig-ului, el, care acum trei luni nu căpăta aprobarea lui Dumnezeu decât

în rugăciuni, astăzi e atât de întinerit de succesele lui, încât spune lui Roon aceste vorbe admirabile: „Asta îţi dă poftă să începi imediat un nou războiu". Golul care există între provinciile apusene şi cele răsăritene trebue însfârşit, împlinit. Prusia trebue să se rotunjească cu Hanovra şi electoratul de Hessen şi cum Würtembergezii au înghiţit micul principat de Hohenzollern trebue ca o bucată din nordul statului lor să devină prusiană, iar Ansbach şi Bayreuth, care aparţineau strămoşilor, trebue în orice caz să se întoarcă la casa domnitoare!

Bismarck refuză şi din aceste pretenţii jumătate, dar nu numai faţă de rege. Iată că delegaţii din Baden sosesc la Berlin, această mare bursă de teritorii, demonstrând că o Bavarie prea mare poate fi o piedică pentru unitatea Germaniei şi că numai echilibrul între statele din sud, adică un Baden mărit cu o bucată din Bavaria, ar putea garanta pacea eternă. Abia a plecat delegatul din Baden şi intră delegatul din Hessen, care cere o bucată bavareză în schimbul unei bucăţi pe care a cedat-o; începe să se tângue că dacă Prusia cere Hamburgul, prinţesa Karl va începe să plângă; regalistul strigă: „Dacă ne-am face sânge rău la Berlin pentru lacrămile prinţeselor, n'am mai obţinut nimic".

Bismarck se arată mai binevoitor cu statele din sud: zăreşte în partea aceia şi dezmiardă de pe acum pe cea mai frumoasă cadână pentru haremul lui. Vrea să aibă Bavaria. „Sentimentele şi pretenţiile de familie nu mă stingheresc, deasemeni nu vreau să joc rolul lui Nemesis, regele are pentru aşa ceva pe ministrul său de Culte". Mai întâi cere dela ministrul bavarez bani şi teritorii, apoi când îl simte pe acesta destul de maleabil îi spune: „Aţi putea obţine pacea foarte ieftin, fără cesiune".

— Cum şi prin ce mijloc?

— Incheind imediat o alianţă ofensivă şi defensivă.

Bismarck povesteşte că la aceste cuvinte Bavarezul

l-a strâns în braţe şi a început să plângă. Tot în acelaşi chip reuşeşte şi cu celelalte state din sud, Bismarck îşi găseşte răsplata în aceste convorbiri şi în aceste tratate secrete, cunoscute numai de câteva persoane, şi când strânge aceste hârtii e fericit.

Intre timp la vest se adună nori ameninţători. Nu se prevede când va izbucni trăznetul. In August 1866 Napoleon devine din nou stăruitor şi cere frontierele din 1814. Bismarck îşi schimbă şi el tonul faţă de Benedetti: „Dacă mai persistaţi în această cerere vom întrebuinţa toate mijloacele: nu numai că vom chema întreaga naţiune germană, dar vom face pace cu orice preţ. Vom lăsa Austriei, întreaga Germanie de sud, vom accepta chiar din nou dieta, apoi vom merge toţi cu opt sute de mii de oameni la Rin şi vă vom lua Alsacia. Amândouă armatele noastre sunt mobilizate, armata d-voastră nu este. Gândiţi-vă la consecinţe". Atâta spune el Francezului. Insă echilibrul e atât de nesigur în vara anului 1866, încât Hohenlohe, primul ministru al Bavariei, crede că Bismarck vrea între altele „să cedeze lui Napoleon o parte din Palatinatul Bavariei". Regele se opune cu îndârjire; dacă nu cedează, războiul va izbucni între Prusia şi Franţa. Franţa acum încearcă o a treia cale şi caută alianţa Prusiei, pentru a pune mâna pe Belgia. Goltz e şi el de aceiaşi părere. La începutul lui Septembrie stă o săptămână întreagă la Berlin. Bismarck tărăgănează lucrurile; poate că s'ar fi hotărît, dacă n'ar fi avut presimţiri rele cu privire la nesiguranţa acestei dinastii. In orice caz el vrea să aibă o propunere scrisă şi cere lui Benedetti să-i remită un proect al tratatului prin care Franţa vrea să dobândească Belgia, — şi el va scoate proectul din dulap la un moment foarte inoportun.

Astfel Bismarck ţine pe loc pe Francezi până la pacea dela Praga şi până la crearea confederaţiei Germaniei de Nord. Intr'adevăr, Austria învinsă trebue prin această pace să recunoască nu numai anexiunea

celor trei ducate germane şi disolvarea confederaţiei germanice, ci, înainte de toate, confederaţia dela Nord de Main şi în acelaşi timp să-şi dea asentimentul „pentru fuziunea statelor situate la sud de această linie, într'o confederaţie a cărei legătură cu aceea a Germaniei de Nord rămâne supusă unui acord mai strâns între amândouă şi care va avea o existenţă internaţională". Asta era fraza la care tindea la Nicolsburg Bismarck. Nici teritorii, nici milioane. Cu doisprezece ani în urmă scrisese că Austria e străină şi acum Austria trebuia să se recunoască ca atare în faţa universului întreg.

După războiu regele vrea să-l răsplătească. Ce se oferă ministrului deja ridicat la titlul de conte? Gradul de general şi patru sute de mii de taleri. Tot aşa cum se spune în chip pudic mobilizare în loc de războiu şi imunitate în loc de scutire de pedeapsă, tot astfel darul acesta se numeşte „dotaţie". In orice caz dotaţia asta îi place lui Bismarck, dar pentru moment nu se poate bucura de ea: e pe punctul de a se îmbolnăvi grav. In ziua aceasta de Septembrie, când armata intră în Capitală, în aclamaţiile poporului, Bismarck e călare lângă rege, toată lumea e veselă în jurul lui, regele şi generalii sunt arşi la faţă şi întineriţi; numai el e palid şi suferind „asemeni unui om deabia ieşit din boală şi care n'ar fi trebuit să părăsească patul". Se simte slab şi stors şi declară: „Pentru mine acum ar fi mai bine să-mi dau demisia. Aş avea siguranţa că am fost folositor puţin ţării mele şi că voi lăsa această impresie în urma mea. Nu prea ştiu dacă aş putea săvârşi ceea ce-mi rămâne de făcut".

— Duceţi-vă să petreceţi iarna pe Coasta de Azur, îl sfătueşte Keudell.

— In Pomerania femeile spun, când sunt aproape să nască: Acum trebue să înfrunt primejdia. La primăvară spiritele se vor linişti. Dacă nu plec definitiv şi altul trebue să îndeplinească lucrurile, atunci nu

sunt sigur de reuşită. De altfel nici n'aş şti pe cine să propun. Trebue să mă pun iarăşi la lucru, îndată ce-mi voi odihni nervii. Pentru moment îmi vor ajunge câteva săptămâni pe ţărmurile Balticei". Indată după întoarcerea trupelor, Bismarck pleacă, dar la Putbus se îmbolnăveşte la hotel şi e luat de nişte prieteni. Johanna soseşte, îl găseşte abătut şi trist, tot aşa de rău ca şi altă dată când avea flebită. „Politica, scrie ea, îl frământă cu amărăciune şi mânie. Când stă liniştit sub cerul albastru, în faţa câmpiei verzi, răsfoind cărţi cu imagini, atunci merge mai bine". Şi astfel stă pe un scaun printre străini, plânge şi înjură oridecâteori i se vorbeşte de treburile politice, şi în timp ce naţiunea începe să sărbătorească în Bismarck pe omul, care a imaginat şi a obţinut victoria, în timp ce gloria lui devine tot mai mare, el stă rănit în slujbă şi răsfoieşte cărţi cu imagini.

XII

Intr'o după amiază a lunei Septembrie 1866, Bismarck, întors acasă şi odihnit, dictează noua constituţie lui Lothar Bucher, prietenul lui Lassalle. Revăzută peste noapte de Bucher, discutată în Consiliul de Coroană, constituţia e prezentată peste noapte tuturor plenipotenţiarilor: „Corecturile soseau proaspete dela tipografie şi în timpul şedinţei se aduceau mereu noi exemplare". Această constituţie a Confederaţiei Germaniei de Nord, abia modificată de primul Reichstag şi mai târziu în 1871, a rămas timp de cincizeci de ani constituţia imperiului până în 1918. Autorul ei, după zece ani de gândire a dictat-o în întregime în cinci ore. Ea reprezintă ideea de stat a lui Bismarck şi s'ar putea spune, chiar sufletul lui. A fost într'adevăr constituţia lui Bismarck şi numai a lui, pentrucă despre Germani ea nu spune decât atât: că Bismarck era şi el un German, adică un individualist.

Iată de ce această constituţie era menită să întărească regalitatea, nu poporul: era izbânda acestei revoluţii de sus, pe care Bismarck o făcuse timp de patru ani contra poporului şi ai cărei adversari erau doborîţi pentru o jumătate de secol. Că poporul german pe vremea aceia nu era destul de copt ca să se guverneze el singur, este tot ce se poate; în orice caz aceasta e tot atât de puţin hotărîtor ca şi cincizeci de ani mai târziu. E sigur însă că nu această convingere l-a determinat pe Bismarck, ci adâncul dispreţ faţă de mulţime şi faţă de conducătorii ei cât şi antipatia lui pentru demos. Acestei aversiuni şi acestui dispreţ nu corespundeau în sufletul lui nicio înclinare şi nicio veneraţiune pentru puterea regelui, căci el în fond credea în înţelepciunea încoronată tot atât de puţin ca şi în înţelepciunea aleasă prin vot. Amorul lui propriu, cât şi mizantropia lui îl făceau să ia atitudine în toate chestiunile de viaţă şi de stat împotriva hotărîrilor luate în comun. Fiindcă niciodată nu şi-a putut găsi un tovarăş, el a vrut întotdeauna să fie singur răspunzător şi cum se credea cel mai deştept om al ţării, credea că numai el singur ştie toate mai bine decât toţi. Aceste sentimente fundamentale de mândrie, ură şi curaj, au provocat la Bismarck dorinţa răspunderilor şi aversiunea lui pentru hotărîrile luate de colectivitate. Aceste motive l-au făcut să respingă guvernul parlamentar, formă modernă a conducerii statului, pe care toţi liberalii o cereau pentru noul stat german. Fiindcă n'a văzut niciodată puterea decât în el însuşi (şi pe atunci chiar aşa era), acest caracter dominator acumula toate răspunderile, pe care altul nu şi le-ar fi luat. Arhitectul acesta îşi plănuia castelul, ca şi cum ar fi trebuit să trăiască veşnic într'însul. In privinţa asta el era ca şi Lassalle, care îşi strica organizaţiile cu măsuri personale asemănătoare.

Proectul lui făcea din Bundesrat (consiliul federal) şi Reichstag, nişte adversari. In Bundesrat „suveranitatea

prinţilor trebuia să-şi găsească expresia ei hotărîtă", aşa cum în vechea confederaţie germanică ambasadorii trebuiau să stea sub preşedenţia cancelarului, care nu reprezenta „decât curierul" ministrului prusian al Afacerilor Străine. Datorită acestei stratageme, prinţii,—care nu voiau să se supună împăratului dela Frankfurt şi nici să-şi piardă importanţa în imperiul dela Frankfurt, — deveneau toţi împreună suveranii noului imperiu, ceea ce în realitate nu făcea decât să mascheze supremaţia Prusiei. Puterea legislativă şi cea executivă aparţineau Bundesratului, aşa dar în realitate Prusiei. Astfel înarmat, cuirasatul statului putea să plutească mândru şi fără primejdie pe valurile parlamentului. Glasul vremii se ridica împotriva acestei situaţii. Chiar noul partid al celor care treceau la fostul lor adevrsar, cerea ca în noua confederaţie să nu fie două faţade ca în Prusia, ci o alianţă între popor şi guvern, aşadar nişte miniştri ai imperiului responsabili faţă de Reichstag. Tocmai acest lucru nu putea să-l sufere Bismarck: „In cazul acesta nu e nimeni, care să fie responsabil; dacă se întâmplă ca ceva să fie rău făcut, atunci eşti pălmuit de o forţă invizibilă. In acest colectiv misterios e ceva din puterea unui tribunal secret, care întotdeauna domineazã pe cineva".

Astfel Bismarck luptătorul, după ce până acum exercitase o guvernare absolută, era silit să-şi înceapă acum cariera parlamentară, ştiind foarte bine ce lupte va avea de dus, însă abia presimţind cu câte resentimente are să le sfârşească. Chiar pe atunci aceasta nu mergea decât dacă un rege modest şi cu cunoaştere de sine se lăsa călăuzit de un om de stat cu totul superior. Dacă s'ar întâmpla să vie la tron nişte regi imperioşi, cu nişte cancelari fără independenţă, atunci naţiunea unificată, sub o astfel de constituţie, ar căuta zadarnic drepturile care să-i permită să-i îngrădească. Toate acestea Bismarck le ştia mai dinainte, însă deocamdată nu putea să statornicească decât propria lui putere, sau atotputernicia urmaşului lui de mâine: în orice caz nu pe amândouă. Dacă ar fi iubit statul sau măcar coroana, ca Roon de exemplu, el ar fi ales una din două, ca un rege care se gândeşte la moştenitorii lui. Insă un funcţionar, care putea fi revocat în orice clipă, trebuia să-şi pună puterea, pe care o simţea că este cea mai bună siguranţă a statului la adăpost de capriciile partidelor, şi putea, cu toate neplăcerile, să ia mai puţin în seamă şovăelile regelui decât acelea ale unui Reichstag.

Intr'adevăr, mulţi încearcă să-l combată. Pentru ca să se dea măcar iluzia unei autorităţi publice moderne, s'a încercat să se impună formula următoare: „Regulamentele şi dispoziţiile prezidenţiei Confederaţiei vor fi publicate în numele Confederaţiei şi vor trebui validate prin semnătura cancelarului Confederaţiei, care-şi va lua toată răspunderea". Răspundere faţă de cine? Faţă de Reichstag? Faţă de Bundesrat? Faţă de rege? Sau de Tribunalul Suprem? Toate propunerile făcute ca răspuns la această întrebare fură respinse de Reichstag. Bismarck râdea şi ca să sfârşească cu un disentiment, care ar fi putut să-l îndepărteze dela putere, el, care era stăpân peste Prusia şi peste orice cancelar al Confederaţiei, a luat pur şi simplu hotărîrea de a se numi el singur în locul lui Savigny, care se găsea prea bun ca să nu fie decât „curier", alias cancelar. Cancelarul Confederaţiei devine tot una cu Preşedintele Consiliului de Miniştri: acesta a fost expedientul, prin care Bismarck a întors în folosul lui obiecţiunea adversarilor, căci astfel toate serviciile ţinând de Cancelarul Confederaţiei deveneau ale lui proprii.

Aşa dar, acum era singur responsabil. Faţă de cine, nimeni nu îndrăznea să spună. Fără îndoială, că faţă de Dumnezeu. E drept că Bismarck era acum în centrul tuturor rivalităţilor, pe care timp de douăzeci şi trei de ani avea să le înfrunte în Reichstag. Dar de ce Reichstagul accepta ceea ce ministrul îi

propunea? Dacă parlamentul voia, putea să respingă proectul în întregime. La început, în chestia adunărilor provinciale, s'a obţinut majoritate în Parlament; pentru control, pentru participarea la guvern şi puterea populară în stat, n'au fost decât cincizeci şi trei de voturi. Numai partidul poporului, asemănător cu Asociaţia muncitorească germană, expune un program clar: „Vrem unitatea Germaniei sub forma unui stat democrat fără o putere centrală ereditară; nu vrem nicio Germanie mică cu Prusia în frunte, nicio Germanie mare cu Austria în frunte".

Această constituţie nu era acordată, ca aceea a Prusiei, ci votată de deputaţi aleşi de popor, căci „poporul" e şi el răspunzător de destinul lui în faţa istoriei. Se votase chiar prin sufragiul universal, direct şi secret, cu toată rezistenţa lui Bismarck, care pretindea în chip surprinzător că felul acesta de a vota nu corespunde cu caracterul sincer şi deschis al poporului german. Lassalle, care cel dintâi propăvăduise acest sufragiu, murise, însă pariul, pe care în chip tacit îl făcuseră amândoi, el îl pierduse pentru moment, căci deocamdată speranţele lui Bismarck într'o monarhie prusiană se realizau. Democraţii vedeau bine ce se întâmplă şi nu puteau să părăsească dreptul de vot, pe care-l ceruseră de atâta vreme, fără să se facă ridicoli. Insă Bismarck spunea că „dacă sufragiul universal nu se dovedeşte bun, trebue să-l înlăturăm" şi cu tot votul majorităţii el n'a voit cu niciun preţ să accepte adunările provinciale pentru a-şi favoriza situaţia în Reichstag. El vedea cu un profund dispreţ, cum cei mai mulţi din duşmanii lui liberali trec de partea lui, numai pentrucă armatele lui şi ale lui Moltke îi realizaseră politica. Numai nouăsprezece spirite independente i-au respins constituţia ca „defectuoasă, îngrădind şi primejduind drepturile poporului". Alături de ei a votat şi singurul socialist care în parlamentul acesta reprezinta ideile lui Lassalle. De când învinsese fierul şi sângele, drepturile statului şi

ale poporului rămâneau în umbră, iar conservatori ca Gerlach îşi pierdeau influenţa, decând se săvârşise unificarea Germaniei fără Austria.

Partidul cel mai tare era noul partid naţional-liberal care, după cum numele lui arăta, împreuna două lumi. Lasker, Twesten, Farkenbeck, Unruh din Landtagul Prusiei, Bennigsen din Hanovra, deveniseră şefii partidului. Marea industrie şi armatorii îi susţineau cu parale. Bismarck numără voturile, cedă asupra câtorva puncte şi fu fericit, văzând că sufletul noului imperiu e atotputernic în Bundesrat. Deşi n'avea decât şaptesprezece voturi din patruzeci şi trei, el păstră preşidenţia cu o autoritate pe care Habsburgii n'o avusese niciodată în Germania. El scrie lui Roon: „Chipul în care regele Prusiei îşi exercită supremaţia în Germania, n'a avut niciodată o importanţă prea mare pentru mine; numai faptul că el exercită această autoritate mă interesează şi în slujba acestui fapt mi-am pus toate silinţele şi toată puterea pe care mi-a dat-o Dumnezeu".

Rege, cancelar şi armată: pe aceştia Bismarck voia să-i vadă puternici. Lupta începu imediat în noul Reichstag, de acolo de unde încetase în vechiul Landtag: dela dreptul de a refuza banii pentru armată. Acum de altfel Bismarck atacă şi Landtagul: „Când timp de cinci ani ai luptat cu îndârjire ca să obţii lucrurile de care e vorba aici, când pentru asta ţi-ai sacrificat cea mai bună parte din viaţă şi sănătate, iată că nişte personagii, care deabia au auzit vorbindu-se de toate aceste lupte, intervin în aşa chip încât nu pot decât să le recomand să citească una din primele scene din „Henric al patrulea" şi să noteze impresiile lui Harry Percy, când şambelanul, după ce cheamă pe prizonieri, îi ţine lui, care e rănit şi ostenit de luptă, un lung discurs despre armele de foc şi leziunile interne". Când se cere pentru Reichstag dreptul de a hotărî budgetul, adică de a hotărî soarta armatei, Bismarck spune patetic dela tribună: „Ce

veți răspunde invalizilor dela Königgrätz, care vă vor întreba de rezultatul acestei formidabile lupte? Le veți spune: e drept că în ce privește unitatea Germaniei, de data asta încă nu s'a făcut nimic, dar se va face cu altă ocazie. Insă Camera deputaților și-a păstrat dreptul de a hotărî budgetul, dreptul de a pune în discuție în fiecare an existența armatei prusiene... Iată de ce ne-am luptat cu împăratul Austriei, lângă zidurile Pressburgului!"

Cu șeasesprezece ani în urmă, deputatul von Bismarck Schönhausen era la aceiași tribună și condamna războiul cu Austria, pe care toți liberalii îl cereau dela miniștrii Radovitz și Manteuffel, din cauza rușinei dela Olmütz. El spunea pe atunci: „După un astfel de războiu veți avea oare curajul să spuneți mutilaților și părinților fără copii: ați suferit mult, dar bucurați-vă împreună cu noi, constituția e salvată?". Niciunul din cei cari l-au auzit atunci nu se mai află acum în această adunare, ca să amintească lui Bismarck aceste cuvinte și să-i răspundă: Exact ce voia Radowitz, adică unitatea Germaniei cu Prusia în frunte și fără Austria, am obținut noi după șaisprezece ani. Bismarck, care pe atunci nu era nici conte, nici funcționar al statului, greșea când își bătea joc de „vocea învăluită în aplauze a oratorului, de tonul lui mistic și de înfloriturile discursului lui pompos". Acum el nu avusese în fond nevoie decât să reproducă discursul lui Radowitz, căci războiul pe care l-a împiedicat și cel pe care l-a purtat, n'aveau nici unul, nici celălalt, alt scop decât noua constituție a Germaniei. Războiul purtat de Bismarck aducea tot atâta mângâiere invalizilor din Königgrätz cât ar fi adus războiul pe care l-ar fi făcut Radowitz.

In adevăr, unitatea germană nu era încă creiată. E drept că democrații din Germania de Sud se sileau să facă aceasta, dar prinții lor erau toți unii mai dușmănoși decât alții față de Reich. Numai cel din Baden, ginere al regelui Wilhelm, dădea dovadă de

oarecare loialitate. Când Bismarck convoacă statele din Germania de Sud la un parlament al vămilor, toți protestează, spunând că „asta ar însemna primul pas spre un imperiu german", iar când ambasadorul Bavariei trebue să ridice un toast concurentului prusian al regelui său, spune că „îi este foarte penibil, dar nu poate să facă altfel". Prințul Clovis Hohenlohe, care face această remarcă și care guvernează pe vremea aceia Bavaria, se opune împreună cu curtea și buna societate să intre în confederație, dar numai în calitate de catolic. Bavaria, din cauza „antecedentelor istorice ale casei Wittelsbach nu vrea decât o confederație a statelor germane și preferă să se alăture de Austria și nu de Prusia. După Königgrätz, Hohenlohe a specificat că în caz de războiu între Franța și Prusia, Bavarezii se vor da de partea Austriei și a Franței. In Württemburg mai sunt oameni care chiar la începutul anului 1870 preferă să devină Francezi mai degrabă decât Prusieni, dar din alte motive. Guvernul ar vrea să transforme armata activă în armată de rezervă, „pentru a nu face din ea o unealtă menită să asasineze popoarele", iar regina, Rusoaică prin naștere, duce politică împotriva Prusiei. Insfârșit, tot marele duce de Hessen își arată mai bine inima lui de German: de acord cu ministrul Dalwig, în toamna lui 1868, el spune personal guvernatorului din Strassburg că Franța ar trebui acum să pornească la atac; el oferă în acelaș timp porțiunea din Hessen situată la stânga Rinului, dacă Napoleon îi dă o bucată din ducatul de Baden.

Bismarck aștepta liniștit. Lăsa statelor și oamenilor timp ca să se apropie unii de alții. La începutul anului 1870 el spunea ministrului Würtemberg-ului: „Din punct de vedere strategic, alianța cu statele din sud nu este o forță pentru noi și nici politicește n'avem nevoie să ne contopim cu ele. Nu prea știu care sunt cei mai răi dușmani ai Prusiei: particulariștii d-voastră sau democrații d-voastră... Un adevărat om politic are întotdeauna în vedere în primul rând

ceea ce este indispensabil şi apoi ceea ce este numai de dorit... Când momesc vânatul, nu-l alung trăgând imediat în primele căprioare, ci aştept până când s'a adunat toată turma".

XIII

De zece ani şi mai ales în ultimele zece luni Bismarck observa cu atenţie Franţa: era singura putere în stare să-l îndepărteze dela scopul lui. Ambiţia lui de diplomat era să unifice Germania, fără să facă războiu cu Franţa. De nimic nu era mai mândru ca de arta cu care în ultimul războiu evitase intervenţia Franţei. E drept că, cu firea lui violentă, el era aproape de părere că războiul este „starea naturală a omului". Dar tot astfel cum duşmănia lui faţă de popor nu-l făcea să guverneze numai cu nobili, tot astfel plăcerea pe care i-o dădeau primejdiile vânătoarei, codrii sălbateci, duelurile şi mişcările de trupe, nu l-a făcut niciodată să considere războiul drept singurul mijloc de a fortifica o naţiune. In niciuna din zecile de mii de fraze pe care le-a scris sau pronunţat şi care s'au păstrat, el nu consideră războiul ca oţelire a tinerimei. In nicio scrisoare a lui din timpul războiului, el nu vorbeşte de măreţia momentului şi întotdeauna consideră partea practică şi serioasă. El repetă mereu nu numai faţă de străini, pe care vrea să-i liniştească, ci chiar faţă de intimii lui că priveliştea câmpurilor de bătaie şi mai ales aceea a spitalelor militare l-a făcut mai prudent.

La asta se adaogă conştiinţa absolută a meseriei lui. Cu cât numele lui se impunea în Europa şi dincolo de Europa şi cu cât cinismul lui îmbrăţişa cercuri mai largi cu atât i se părea mai de mică importanţă arta de a comanda armatele. „Oamenii sunt şi mai proşti decât gândeam" spune el în chip vag, atunci când era ministru de câteva luni. Insă

cum niciodată nu cunoscuse frica, (singur punct de asemănare pe care l-a avut cu Siegfried sau mai de grabă cu Hagen), Bismarck a pus în farmacia lui şi războiul, fiind hotărît să întrebuinţeze această supremă otravă în caz când celelalte otrăvuri ar rămânea fără efect. Faptul că spiritul şi curajul existau la omul acesta în aceiaşi măsură îl face aproape unic printre Germani.

De altfel el n'are absolut niciun interes să facă cuceriri în Franţa, i-ar plăcea mai bine să bată el însuşi Franţa pe terenul diplomatic decât s'o lase bătută de armata lui Moltke. Totuşi, are mereu clipe în care consideră războiul ca inevitabil. In Landtag, la sfârşitul anului 1866 Bismarck spune: „Intr'un războiu cu Franţa, chiar într'un războiu fericit noi nu vom avea nimic de câştigat. Impăratul Napoleon al treilea, contrar celorlalte dinastii franceze, a recunoscut, în interesul amândoror naţiunilor, că ele nu sunt destinate prin firea lor să se lupte împreună ci să meargă amândouă în bună vecinătate pe drumul progresului. Se poate să nu fie de dorit pentru Franţa ca Germania să devină preponderentă sub conducerea Austriei. Un imperiu de şaptezeci şi cinci de milioane de oameni şi o Austrie până la Rin, — chiar o Franţă până la Rin, nu l-ar putea echilibra... Intr'o Germanie separată de Austria punctele care ar putea aduce relaţii duşmănoase sunt mai puţin numeroase... Nu cred că Franţa să poată admite că ar fi în interesul ei să vadă cum dispare puterea prusiană sau puterea austriacă". Cu zece ani în urmă, Bismarck spusese lui Napoleon al treilea în parcul dela Fontainebleau: „veţi fi împotmolit".

Timp de cinci ani îl ademenise cu Belgia şi când se simţi destul de tare îi recomandă Luxemburg-ul ca o Belgie de rangul al treilea. Pofta de teritorii a Francezilor, aţâţată de mărirea Prusiei n'avea de obiect în fond decât un număr oarecare de kilometri patraţi. Le era indiferent dacă aceşti kilometri erau la Nisa,

Bruxelles, Trier, Landau sau Luxemburg. Această indiferenţă arată mai bine decât orice că pretenţiile lui Napoleon al treilea se bazau pe o chestiune de pur prestigiu: el nu caută ce i-ar fi mai folositor, ci caută să-şi satisfacă o dorinţă. Bismarck era foarte îngăduitor cu Belgia; acum când Confederaţia germanică era disolvată, lui Bismarck îi dădea mâna să fie îngăduitor şi cu Luxemburgul şi imediat el afirmă că drepturile Prusiei asupra Luxemburg-ului erau prescrise de mult. Ar fi fost pentru el satisfacţia cea mai ieftină şi cea mai practică pentru Franţa dacă regele Olandei, care de treizeci de ani prin moşteniri şi schimburi avea suzeranitatea Luxemburg-ului, ar fi cedat stătuleţul acesta lui Napoleon al treilea care îi oferea câteva milioane de franci. „Semnaţi repede actul de cumpărare şi nu ne anunţaţi decât pe urmă", iată ce spunea Bismarck lui Benedetti, pentru a nu prezenta Reichstagului decât un fapt îndeplinit.

Dar imediat ce se aude despre asta, opinia publică în Germania începe să se agite ca şi atunci când cu Schleswig-Holstein: „O ţară atât de germană nu trebue să cadă în mâinile duşmanului ereditar. Statul major e pentru războiu, pentrucă Franţa nu e pregătită. Bismarck se opune, le ia înainte adversarilor, publicând alianţele defensive şi ofensive cu statele din Sud. El se joacă în acelaşi timp cu teama regelui Olandei, căruia nu-i spune niciodată ce vrea. Nu se lasă surprins nici de un general ungur de o mare prezenţă de spirit, care într'o convorbire, printr'o întorsătură neaşteptată, îl aduce la chestiunea războiului cu Franţa. „Şi astăzi văd privirea lui scânteietoare, când a înţeles că i-am ghicit gândurile; totuşi a ştiut să se stăpânească admirabil şi mi-a spus foarte amabil: nu vreau deloc războiul cu Franţa". Apoi roagă pe Ungur să-i spună lui Napoleon că ar trebui să recheme pe Benedetti: „De altfel Majestatea Sa cunoaşte ideile mele asupra Belgiei, prin proectul de tratat pe care l-am discutat cu Benedetti. In ce priveşte Luxemburgul nu voi întreba dacă majoritatea locuitorilor este favorabilă Franţei, ci voi spune: luaţi-l". Când Ungurul povesteşte asta la Tuileries, împăratul spune: „Cred că Benedetti nu-i place. Ne-a promis deja prea mult până acum. De altfel Bismarck ne oferă mereu ceea ce nu-i aparţine".

Bismarck vrea să evite războiul şi explică unui deputat: „Nu vreau să cred că războiul e absolut inevitabil, dar nu văd nici pentru Franţa, nici pentru noi niciun motiv serios de a recurge la arme. Un războiu nu trebue început decât pentru onoarea ţării — a nu se confunda cu aşa zisul *prestigiu* — şi pentru interesele ei vitale. Niciun om de stat n'are dreptul să facă războí numai pentrucă după consideraţiile lui personale el consideră războiul inevitabil la un anume moment. Dacă de când e lumea miniştrii Afacerilor Străine şi-ar fi urmat suveranii sau generalii pe câmpurile de bătaie, istoria ar fi înregistrat mai puţine războaie. Am văzut atâţia oameni tineri pierind pe câmpul de luptă şi ceea ce era mai rău, în ambulanţe; acum văd dela fereastră câte un mutilat cum ridică capul, trecând pe Wilhelmstrasse şi gândindu-se: dacă omul acesta care stă aici n'ar fi existat şi n'ar fi făcut războiul acela ticălos, aş fi acum teafăr şi sănătos. Iată de ce n'aş mai fi o clipă neliniştit dacă aş trebui să-mi reproşez că am lucrat cu uşurinţă sau din ambiţie sau dintr'o simplă manie de glorie naţională".

Când seara stă de vorbă la masa lui de lucru cu fidelul lui Keudell, spunându-i lucruri mai adevărate decât atitudinea lui calculată dela tribună, vedem o inimă omenească fără Dumnezeu şi fără rege, pe care precizia matematică a marelui jucător de şah o frământă şi o controlează; parcă am fi în cupola solitară a unui observator, în faţa unui seismograf, care cu un ac precis înregistrează sbuciumul dinlăuntrul pământului.

Regele Olandei însă se teme de erupţiile acestui vulcan şi face cunoscut lui Bismarck ofertele lui Na-

poleon. In ţară emoţia creşte, toată lumea vorbeşte de cesiunea care trebue să aibă loc în curând. La 1 Aprilie Benedetti vine dimineaţa la Bismarck, îl felicită pentru ziua de naştere şi spune că vrea să-i facă o comunicare importantă. Bismarck îi taie vorba: „N'am timp acum de afaceri, trebue să mă duc la Reichstag şi să răspund la interpelarea în chestia Luxemburgului. Veniţi cu mine, vă voi spune ce conţine răspunsul meu. Eu nu trebue să ştiu nimic de vreo încheiere a negociaţiunilor, căci asta ar însemna conflict cu Franţa. Dacă aş afla oficial despre cesiunea teritoriului, atunci ar trebui să spun lucrul acesta în Reichstag. Iată-ne ajunşi, trebue să vă părăsesc; aveţi poate să-mi remiteţi vreo depeşă, Excelenţă?" Şi augurii surâd.

In Reichstag, Bennigsen devine dintr'odată celebru cu un discurs plin de vervă patriotică. El s'a înţeles dinainte cu Bismarck, pentru a arăta Franţei că există o mişcare naţională. „Guvernul prusian este el oare hotărît — închee Bennigsen — să asigure, după votul unanim al Reichstagului, fără primejdie şi în chip durabil alipirea ducatului de Luxemburg la Germania şi în special dreptul pentru Prusia de a ocupa fortăreaţa?" Intrebarea e urmată de o mare manifestaţie din partea partidelor şi Bismarck se ridică pentru a pronunţa unul din discursurile lui cele mai iscusite. Astăzi ar putea să devină popular, nimic nu i-ar fi mai uşor. El n'are decât să facă să răsune acordul în la major al onoarei naţionale. Toţi se vor da de partea lui şi atunci va fi războiu. Insă, în faţa acestei camere frământate, el îndrăzneşte să se arate om prudent şi nu de fer:

„Pentru a menaja susceptibilitatea naţiunei franceze şi având în vedere relaţiunile pacifice şi amicale, pe care guvernul prusian le întreţine cu un guvern puternic şi tot atât de nobil ca şi el, eu las fără răspuns întrebarea pusă guvernului regal". Tăcere şi surprindere. „Guvernul regal n'are niciun motiv de a presupune că s'a luat de pe acum vreo hotărîre cu privire la soarta viitoare a acestui teritoriu; bineînţeles, el nu poate, nici să ştie cu certitudine contrariul, nici să afirme că lucrul încă nu s'a întâmplat sau că se poate întâmpla din clipă în clipă".

Aflând aceste cuvinte chiar în seara aceleiaşi zile, regele Olandei refuză semnătura deja promisă, Napoleon al treilea bolnav dă înapoi de spaimă, guvernele întregei Europe sunt agitate, cifrurile, ceara roşie şi planurile de bătae se pun în mişcare, până în clipa în care Ţarul, ca întotdeauna, propune o conferinţă; apoi la Londra Luxemburg-ul este declarat neutru şi fortăreaţa lui va fi desfiinţată. Se încearcă zadarnic să se facă din aceasta la Paris o retragere a Prusiei şi la Berlin o retragere a Franţei. Buna înţelegere e turburată şi resentimentul rămâne: el va izbucni peste trei ani. Din clipa asta Napoleon devine duşmanul declarat al lui Bismarck: se simte înşelat pentru a doua oară şi este în adevăr. El începe negocieri serioase cu Florenţa şi cu Viena, apropiindu-se de ele din simpatie anti-prusiană. Intre 1867 şi 1870 nervozitatea şefilor de stat creşte în Europa, în timp ce statele majore se înarmează, ca şi înaintea războiului mondial. După încheierea ultimului conflict scânteile focului de artificii pe care le împrăştie ura factice a Parisului trec frontiera, deşi naţiunea franceză era în fond tot atât de paşnică ca şi Germania. De acum înainte Bismarck dă deplină libertate presei. El declară că „presa trebue să meargă înainte cu şi mai multă insolenţă, să se arate ameninţătoare şi agresivă. Noi trebue acum, cu revolverul în buzunar şi cu degetul pe trăgaci, să supraveghem atenţi mâinile suspectului nostru vecin, care trebue să ştie că vom deschide foc ucigător imediat şi fără nicio şovăire îndată ce-l vom vedea că dă târcoale frontierei noastre".

Tonul acesta aprig faţă de Franţa e nou la Bismarck. El n'a vorbit aşa decât odinioară faţă de Austria.

Când îl vedem sfârşind instrucţiunile de mai sus adresate secretului său de stat cu vorbele: „al d-tale somnoros", atunci ne putem face o idee de înverşunarea lui Bismarck după ce a dormit bine.

Dela afacerea cu Luxemburg-ul, Bismarck aşteaptă războiul. In 1868 el spune unui vizitator că situaţia nesigură a lui Napoleon va duce la războiu şi foarte probabil peste doi ani. In acelaşi timp el comunică altei persoane motivul fundamental, care-l face să dorească o asemenea constrângere. „O unificare mai puternică a majorităţii Germanilor nu se poate realiza decât prin violenţă, — sau în cazul când ar exista o primejdie comună". Apoi acest motiv se scufundă din nou în adâncul sufletului. Intr'o convorbire confidenţială el zugrăveşte prietenului său Keyserling îngrozitoarele lui impresii din ultimul războiu şi rezumează profetic: „Ce-ar fi dacă Prusia ar învinge şi Franţa? Dacă am câştiga Alsacia, ar trebui să fim mereu stăpâni pe fortăreţele ei. Dar e cu neputinţă, pentrucă mai pe urmă Francezii şi-ar găsi în orice caz aliaţi — şi atunci ar putea să fie rău de tot".

XIV

„Când îl ameninţ că-mi dau demisia, bătrânul suveran începe să plângă, şi să suspine, spunând: „aşa dar şi d-ta vrei să mă părăseşti, ce-am să mă fac?" Astfel descrie Bismarck raporturile lui cu regele într'o convorbire cu Carol Schurtz, care îi este complet străin; e drept că el spune asta, pentru ca să se afle în America că el e indispensabil, şi că nu prea face caz de demnitatea regală. Tot astfel, el spune ministrului Saxoniei, pentru ca acesta să ducă vestea în ţara lui: „Deşi are în cel mai mare grad sentimentul datoriei, suveranul are o cultură mărginită, pentrucă tatăl lui nu s'a îngrijit decât de fiul

mai mare; din cauza asta în chestiunile importante nu are o părere proprie şi atârnă de sfaturile altora". La aceeaşi epocă Bennigsen, care pe atunci îl întâlneşte des, scrie unui prieten că Bismarck dispreţueşte pe toţi miniştrii, afară de Roon şi că „regele şi cu el au mai mult ură decât prietenie unul pentru altul. Relaţiile cu moştenitorul tronului sunt foarte reci".

Aici noţiunea de ură pare falsă. Bismarck s'a obişnuit cu regele şi, ceea ce era mai greu, l-a obişnuit pe rege cu dânsul. E singura forţă pe care a trebuit să o sufere deasupra lui şi pe care a îmblânzit-o prin succesele ce i le-a impus. Dacă la început a fost el calul, purtându-şi regalul călăreţ, acum a devenit el însuşi călăreţul şi are dreptate când spune cu privire la evenimentele din 1866: „Am dat atunci cu disperare pinteni bătrânului şi nobilului cal de cursă, ca să-l fac să înfrunte obstacolul şi să îndrăznească să sară. Felul în care Bismarck se poartă cu regele, atunci când acesta nu vrea să-l urmeze, se vede clar din chipul tragi-comic în care îşi dă demisia la începutul anului 1869, pentru a obţine cu forţa îndepărtarea lui Usedom, pe care îl consideră suspect ca succesor şi în care regele are încredere ca francmason:

„Unicul meu motiv este că puterile şi sănătatea mea sunt neîndestulătoare pentru serviciile pe care mi le cere Majestatea Voastră. Treburile de care mă ocup nu pot fi săvârşite decât dacă sunt sigur că voiu găsi din partea Majestăţii Voastre acea uşurare, care constă în alegerea colaboratorilor, în încrederea pe care mi-o arată Majestatea Voastră şi în libertatea de mişcări care rezultă din ea. Descurajarea mea creşte prin faptul că în chestiunile de personal prea înalta bunăvoinţă a Majestăţii Voastre faţă de fiecare din slujitorii săi, are în ce priveşte necesităţile serviciului o influenţă pernicioasă pentru interesele celor care au a suporta faptele greşite ale celorlalţi... Luptele pe care am avut să le susţin în funcţiile mele mi-au atras disgraţia din partea unor înalte personagii, pre-

cum și antipatia unor oameni foarte influenți. Rog pe Majestatea Voastră să fie îngăduitoare cu această slăbiciune care nu-i decât consecința — bolnăvicioasă poate — a dragostei mele pentru persoana Majestății Voastre... N'am impresia că sunt menit să trăiesc multă vreme și mi-e teamă că va trebui să sfârșesc ca fostul rege. Nu pot avea pretenția ca Majestatea Voastră să țină seama de starea mea bolnăvicioasă în chestiunile de serviciu".

O capodoperă. După ce, așa cum singur spune, a făcut câteva zile grevă, Bismarck în această scrisoare pare că vrea să se retragă definitiv. El înșiră toate păcatele regelui: cum din motive personale regele îi preferă oameni, care vin să-i turbure lucrul și cum îl lasă pradă antipatiei generale; în chipul acesta cineva își pierde puterea și limpezimea spiritului, riscând să înnebunească ca fostul rege. Așa dar nu-i decât un remediu: libertate în mișcări.

Regele se sperie: „Cum puteți presupune că aș putea să admit felul dumneavoastră de a gândi? Cea mai mare mulțumire a mea este tocmai să trăiesc în bună înțelegere cu dumneavoastră. Cum puteți fi atât de ipohondru încât o mică neînțelegere să vă împingă să faceți un demers nejustificat!... Numele dumneavoastră în istoria Prusiei stă deasupra oricărui nume de om de stat prusian. Să mă despart? Niciodată. Liniștea și rugăciunea vor potoli toate. Prietenul d-tale cel mai credincios, W.". Cuvântul prieten e subliniat de trei ori. Usedom e sacrificat. Se poate vedea cât de greu se hotărăște regele, după faptul că completează din caseta lui venitul francmasonului. Regele îndrăznește totuși să spună într'o altă scrisoare, în care examinează punctele litigioase: „Nici d-voastră nu-mi veți cere să nu dau ascultare glasurilor, care în anumite momente grave mi se adresează cu încredere". Apoi când regele îl întreabă dacă el, care se simte tot așa de ostenit, n'ar face bine să-și părăsească funcția lui de rege, Bismarck scrie pe margine:

„Nu! Trebue să aveți încredere în ceea ce nu puteți vedea singur în mijlocul a treizeci de milioane de oameni și să credeți ceea ce un ministru vă spune în chip oficial". Puțin după asta regele semnează pentru prima oară cu această frază frumoasă: „Al d-tale veșnic recunoscător, Wilhelm rege".

Cu Kronprințul relațiile sunt destul de bune. Victoria i-a îmblânzit pe amândoi. Liberalul Duncker, confidentul lui Frederic, schițează un proiect de constituție, pe care Bismarck de altfel nu-l acceptă. Liberalii naționaliști pot oricând să intre în guvern. Însă Victoria mai pasionată și mai mândră decât soțul ei, într'o zi la masă profită de conversație, ca să spună pe „un ton de amabilă tachinerie":

— „Aveți, după cum se vede, ambiția, conte Bismarck, să deveniți rege sau măcar președinte de republică".

La această apostrofă cu totul lipsită de temei, Bismarck răspunde:

— „Eu personal sunt pierdut pentru republicani. După tradițiile familiei mele îmi trebue un monarh pentru mulțumirea mea pământească, dar mulțumesc lui Dumnezeu că nu sunt obligat să trăiesc ca un rege, obligat să apar mereu pe primul plan. E drept că convingerea mea nu se va generaliza și asta nu pentrucă vor dispărea regaliștii, ci mai degrabă pentru că vor dispărea regii. In lipsa unui rege, generația viitoare va putea să devină republicană". Iată trei idei, fiecare ca o lovitură de lance, dintre care ultima mortală, fiindcă Bismarck spune Reginei că soțului ei îi lipsește totul, pentru a fi un rege.

Incepând dela această epocă numărul acestor cuvinte și al acestor trăsături de geniu, care denotă pe diplomatul înnăscut, pare să crească, dar asta numai pentrucă acum fiecare notează ce spune Bismarck. Karl Schurz, condamnat ca partizan al mișcării dela 1848, a evadat și s'a întors peste douăzeci de ani în calitate de general american. Plin de toate preju-

decăţile, pe care ca om le are împotriva acestui junker, fiind el însuşi un om care nu se apleacă în faţa nimănui, e luat cu asalt de Bismarck. Americanul preţueşte în el: „Vioiciunea sclipitoare a vorbelor lui, râsul, uneori atât de contagios şi alte ori sarcastic, felul în care trece deodată dela glumă la accente sincer emoţionante, bucuria vădită pe care o are la propriile lui povestiri cadenţa lui impetuoasă şi personalitatea lui puternică”. Schurz e invitat a doua zi la masă, unde e drept că nu vor fi decât nişte bătrâni jurişti politicoşi, dar după ce aceştia pleacă, Bismarck îl reţine şi îl pune să-i vorbească despre America.

Una din şireteniile lui diplomatice este starea sănătăţii lui. Când vrea să-şi dea aerul că e slab, că n'are nicio influenţă şi că e lipsit de importanţă, atunci spune că e bolnav. La o revistă a trupelor el spune, aşa ca să-l poată auzi vreo douăzeci de persoane: „Sănătatea mea e foarte şubredă, nu pot nici să mănânc, nici să beau, nici să râd, nici să fumez, nici să lucrez; nervii mei au dat faliment. Am impresia că în craniul meu nu mai am creier, ci o masă gelatinoasă”. Faţă de regalişti e loial. Unui profesor de drept public îi spune: „Hohenzollernii şi-au pus toată puterea să lupte împotriva nobilimii răzvrătite. Familia mea aparţinea nobilimii care lupta pe lângă d-voastră, pe malul stâng al Elbei, pentru a ţine în frâu nobilimea de pe malul drept”. Lucrul de altfel fusese tocmai dimpotrivă.

Insă când primeşte pe un om politic din Stuttgart el se dă drept democrat şi la masă vorbeşte de foloasele serviciului militar: „Am fost şi eu un băieţaş foarte alintat şi mult bine mi-a făcut când am pus puşca pe umăr şi am fost silit câteodată să dorm pe paie. Nu-ţi închipui ce efect face asta asupra ţăranului, care poate să spună mai târziu că la militărie a stat cot la cot cu un junker. In chipul acesta se ridică şi nivelul ofiţerilor: când se găsesc printre soldaţi atâtea elemente cu educaţie, ofiţerul trebue

să fie mult mai atent faţă cu el însuşi”. El spune asta pentrucă faţă de Württemberg vrea să dea o aparenţă de popularitate serviciului militar, deşi el n'a fost niciodată un copil alintat, n'a dormit pe paie decât la vânătoare şi a avut întotdeauna oroare de instrucţia militară.

Roon spune despre el pe vremea aceea: „Bismarck îşi închipue că-i poate câştiga pe toţi cu dialectica lui de diplomat şi deşteptăciunea lui de om şi că-i poartă pe toţi cum îi place. E conservator cu conservatorii, liberal cu liberalii şi are un dispreţ atât de suveran pentru toţi oamenii care-l înconjoară, sau poate că îşi face nişte iluzii atât de ne mai pomenite încât sunt cu totul îngrozit. El vrea să rămână la putere cu orice preţ, acum şi în viitor şi aceasta pentrucă are impresia sigură că edificiul început se va prăbuşi sub batjocura lumei de îndată ce el se va retrage. Acest lucru nu este inexact, dar mijloacele pentru a ajunge el la scop, vor fi oare consfinţite prin asta?” Aceasta e întrebarea pe care şi-o pune, cu prietenie şi spaimă, omul acesta al datoriei, turnat parcă'n întregime din bronz şi el se înfioară în faţa duhului pe care el singur la invocat.

Deşi îşi calculează efectul celei mai mici vorbe, chiar spuse în intimitate, Bismarck devine complet indiferent când e vorba de glorie. Variaţiile personalităţii lui sunt câteodată hotărîtoare pentru politica pe care o duce. Cât despre glorie, el o dispreţueşte. Lipsit de vanitate, el găseşte că e pur şi simplu odios să fie „privit cu gura căscată la fiecare gară ca un japonez” sau la Volksgarten în Viena „ca un nou hipopotam al grădinei zoologice”. Titlurile şi decoraţiile i se par ridicule. In corespondenţa administrativă suprimă o mulţime de întorsături pur decorative şi se arată astfel cum este. Intr'o zi, când e convocat la rege cu alţi doi miniştri, întreabă pe aghiotanţii regali: „Ceilalţi doi şarlatani n'au venit încă?” La balurile Curţei, la început dansul îl distrează, însă

regele interzice în curând prinţeselor să-l ia de dansator, „pentrucă deja mi se reproşează destul că am un preşedinte de consiliu cam uşuratic". Intr'o zi pune pe un funcţionar al Curţii să-i fixeze cu o agrafă marele cordon al Vulturului roş, care îi aluneca mereu şi nerăbdător arată cu degetul pe un prinţ şi spune: „La domnii aceştia decoraţiile se fixează mai bine. Eu cred că este un fenomen natural şi că pielea lor are facultatea de a ţine lipite decoraţiile ca pe nişte ventuze".

Dar când „Kladderadatsch" îi face o caricatură ca vânător şi când Hohenlohe îl sfătueşte să nu bage în seamă, el îi spune furios: „Când e vorba de politica mea n'au decât să-şi bată joc, puţin îmi pasă, dar vânătoarea e o chestie serioasă, cu care nu vreau să se glumească!" Spune soţiei lui, care mereu vrea să facă economii, că nu vrea să o vadă jucând rolul unei gospodine provinciale, dacă nu în altă parte dar cel puţin în baie. De altfel el, care ironizează manierele consilierilor intimi, se poartă pretutindeni la parlament şi acasă — s'ar putea spune chiar că niciodată nu-i văzut în altă parte — ca un aristocrat şi nu se arată nervos decât faţă de intimii lui, de rude şi câteodată şi faţă de secretari.

Bismarck e de pe atunci celebru în Europa întreagă. Diplomaţii din Berlin l-au poreclit „Marele Vrăjitor" şi „Sarastro" 1). Scrisorile şi rapoartele din capitolele străine sunt pline de numele lui. Merimée repetă mereu că cutare şi cutare lucru nu s'ar produce dacă Monsieur Bismarck ar fi hotărît altfel. Zola invitat la Tuileries îi face un portret superb: „Când Saccard triumfător trecu prin sală la braţ cu amanta lui, pe care o împărţea cu împăratul şi urmat de soţul ei, contele de Bismarck, vesel uriaş care glumea cu nişte invitaţi, se opri o clipă şi se uită curios şi ironic la acest nostim trifoi".

---

1) Personaj din „Flautul fermecat", operă de Mozart. (N. T.)

Reputaţia lui pe vremea aceea e mai realistă decât mai târziu. Toţi văd în el un om amoral, în care cunoscătorii găsesc cu surprindere un amestec de franchetă şi de viclenie. Bennigsen spune: „Bismarck a înşelat în chip ne mai pomenit pe Francezi în chestiunea Luxemburgului. Diplomaţia e una din meseriile cele mai pline de minciuni, dar când în interesul Germaniei se pune atâta înşelătorie şi atâta energie cât a a pus Bismarck, nu te poţi opri dela oarecare admiraţie". Fără a-l zugrăvi ca pe un erou, diplomaţii epocei îi colportează vorbele de spirit, cum face Beust de exemplu, care istoriseşte între altele: „Bismarck spunea la Gastein că Prusia nu se gândeşte de loc să dobândească Austria germană pentru Reich şi că s'ar gândi mai de grabă la Olanda. Peste câteva luni ambasadorul Olandei, care a trecut dela Berlin la Londra îmi povestea că Bismarck îl asigurase că nu se gândea de loc la Olanda şi că mai de grabă s'ar gândi la Austria, provincie germană".

In realitate Bismarck n'a vrut niciodată să aibă nici pe una, nici pe cealaltă, dar a vrut întotdeauna să-şi menţină vecinii şi adversarii în nesiguranţă, aşa dar în stare de teamă continuă, aşa cum făcea când era student. Poate chiar făcuse cele două observaţii de mai sus, ştiind foarte bine că străinii şi le vor povesti unii altora. Nu se teme să exprime tare faţă de oricine, cele mai severe aprecieri despre o persoană oarecare. De obiceiu îşi tratează adversarii cu numele de ticăloşi, iar când e bine dispus spune numai cu amabilitate: „Acela e un dobitoc desăvârşit". Expresiile acestea libere, pe care deabia acum le întrebuinţează, îi alimentează mândria şi ura de oameni. Fără îndoială, sentimentul că poate să-şi permită orice şi să judece pe toată lumea, chiar pe rege, a procurat lui Bismarck clipele cele mai plăcute din viaţă.

Duşmănoase, dar semnificative sunt vorbele lui Gustav Freytag: „Bismarck nu e într'adevăr accepta-

bil decât în clipa când se îngână noaptea cu ziua... Intre romantic și omul de spirit e o pătură subțire de educație de turist diletant; e junkerul sub aspectul lui elegant... Bismarck îmi pare a fi un mare întârziat. Caracteristicile lui sunt: lipsa de respect, puterea de inițiativă și o forță vitală proaspătă și cutezătoare. Iată de ce acest om nu trebue să aibă o metodă. Defectele lui nu sunt în general acelea ale epocei noastre... Regele actual nu va putea scăpa de el, dacă Bismarck nu vrea; pe dânsul nu poți să-l iei cu binișorul... E un om nesigur, capricios, de proastă societate care, prin îndrăzneala lui și realele lui însușiri, a știut să se identifice atât de bine cu gloria Prusiei, încât acela ce-l lovește, lovește în același timp și în Stat".

Față de toată lumea el apare tot atât de inegal, afirmându-și realele însușiri de care vorbește Freytag și pe care și le punea în slujba țării. La epoca aceasta, care venea după marile lui lupte de partid, Bismarck nu plăcea de loc niciunui partid și niciunei clase sociale, nici mai ales partidului și clasei lui. Aparițiile lui în public, adică discursurile lui, după care națiunea încerca să-și facă o idee despre dânsul, nu puteau să aibă alt efect. „Vreau ce vreți d-voastră, dar mergând pe alt drum — îndrăznea el, de exemplu, să spună în noul Reichstag — și dacă aș vrea să încetez de a reacționa într'un chip oarecare împotriva opoziției d-voastră, ar trebui să conchideți că ea îmi este indiferentă. Eu cred că trebue să primiți favorabil faptul că ea tocmai nu-mi este indiferentă niciodată". („Agitație"). Sau altădată când se insista pentru acceptarea Baden-ului în Confederația Germaniei de Nord: „Nu vă grăbiți atâta, Domnilor, bucurați-vă o clipă de ceea ce ați dobândit și nu râvniți ceea ce nu aveți... Eu pot să mă înșel și d-voastră puteți să vă înșelați, dar nu pot să vă spun decât că nu împărtășesc opinia d-voastră și că voi lucra după opinia mea". Acel care tratează astfel reprezentanții poporului,

ajunge repede să treacă în ochii colaboratorilor lui drept un perfect autocrat. Confederația Germaniei de Nord el o consideră drept opera lui; iată de ce el are pretenția s'o guverneze și în același timp să guverneze Prusia literalmente singur. De pe atunci chiar, prietenii lui cei mai intimi se plâng „de setea de dominație a lui Otto, care dela plecarea (temporară) a lui Roon, a devenit insuportabil și nu suferă nici cea mai mică contradicție". Roon: „Bismarck în timpul ședințelor e de o vioiciune ne mai pomenită, vorbește aproape singur și pare să creadă că va învinge toate dificultățile situației prin activitatea lui morală... Politicește eu aparțin opoziției conservatoare, pentrucă nu țin să fiu dus cu ochii legați și împotriva voinței mele, Dumnezeu știe unde. Dar Bismarck, ca întotdeauna, își nesocotește prietenii lui cei mai credincioși și mai devotați și nu ezită chiar să-i bruscheze când are ocazia". Sub-secretarul de Stat Thiele: „Șeful e încăpățânat, chițibușar, câteodată se ocupă de cele mai mici amănunte, fără să cunoască documentele, iar alteori nu vrea să-și dea osteneală să priceapă lucruri importante. Dar ce are a face? Când se va însănătoși, atunci vom putea întreba cu dârzenie cât costă Europa".

Fiindcă toată lumea se teme de tiran, nimeni nu îndrăznește să ia nici cea mai mică hotărîre. Aceasta îl înfurie. Dela țară Johanna scrie lui Keudell, (și în cuvintele ei se simte glasul lui Bismarck): „Nu știi ce indignat e Bismarck de timiditatea mai mult decât copilărească a Domnilor din Berlin, care cred că nu pot să-și ia absolut nicio răspundere și așteaptă să li se dicteze o hotărîre chiar în cele mai neînsemnate chestii. D-ta cunoști bine pe marele nostru corăbier al Statului și știi ce nu-i place și ce nu-l interesează". Când în timpul lipsei lui treburile nu merg exact așa cum ar fi voit, el scrie: „Imi pare rău că îndemnurile mele pe lângă Secția II au rămas fără efect. Totuși mi se pare că nu deranjez prea

des pe aceşti domni şi faptul de a obliga pe un om bolnav să revie de trei ori asupra unei asemenea chestii este aproape o dispreţuire”. In timp ce Bismarck se transformă în solist şi în vedetă, în jurul lui corul amuţeşte. Nimeni nu se sileşte să intre în relaţii cu acest German foarte puternic şi în acelaşi timp foarte interesant. Chiar înainte de a-şi împlini menirea, Germania intelectuală se retrage din noul imperiu, fără opoziţie premeditată, în chip aproape involuntar. Nicăieri, nici în scrisori, nici în conversaţii nu se vede că oamenii de idei ai vremii au fost oaspeţii lui Bismarck. Treitschke apare din când în când în documente, se pomeneşte de un mare roman al lui Spielhagen, într'un loc Bismarck mulţumeşte lui Fritz Reuter că i-a trimis cărţile, şi asta e tot, pentru ani de zile. Inteligentul von Eckart, venind pentru prima oară să-l viziteze pe Bismarck, nu întâlneşte în casa acestuia decât junkeri, care îl tutuesc pe Bismarck acasă la el şi-l combat în viaţa politică. Eckart se întreabă cu surprindere „care poate să fie societatea intimă şi obişnuită a acestui mare German, când conducătorii intelectuali ai naţiunei, sau rămân străini de această casă, sau vin numai în ocazii excepţionale?”

Singurii oameni despre ale căror vorbe pomeneşte Bismarck şi pe care îi apreciază întotdeauna sunt Evreii. Lassalle spunea despre dânsul că e un om de mult spirit şi că se despărţea de el cu regret noaptea târziu. Bleichröder, pe care îl utilizează ca agent, îl vizitează foarte des, îi administrează averea şi, la cererea lui Bismarck, capătă nobleţa ereditară. Timp de ani de zile un oarecare doctor Cohen e medicul casei şi Bismarck rămâne prieten cu el până la moarte. Astfel el îşi încredinţează sănătatea şi averea la doi Evrei. „Mi-a făcut mare plăcere să stau de vorbă cu Simson... E un om de spirit. Când venea să mă vadă, era în adevăr interesant, ceea ce nu pot să spun decât despre foarte puţini oameni din

cei care vin la mine. E un om plin de adevărata dragoste de patrie, un vas de preţ, în care se păstrează cele mai curate sentimente”. O astfel de apreciere nu-şi are seamăn în caracteristicele lui Bismarck şi totuşi cu douăzeci de ani în urmă ca secretar al parlamentului din Erfurt el îşi bătea joc de acelaşi Simson: „Tatăl meu s'ar cutremura în groapă, dacă m'ar vedea aici ca secretar al unui Evreu savant”. Tot pe atunci, cu ocazia unui conflict, Simson îi spusese lui Bismarck că e un dansator pe frânghie. Bismarck nu uitase nimic din toate aceste lucruri. Mai târziu vorbeşte cu multe elogii de Disraeli. Iată de ce e locul să ne întrebăm de ce e Bleichröder şi nu Hansemann, de ce Cohen şi nu Frerichs, Lassalle şi nu Liebknecht, Simson şi nu Richter, Disraeli şi nu Salisbury.

La epoca asta Bismarck a părăsit orice semne de antisemitism, precum şi alte prejudecăţi reacţionare din tinereţe. De acum înainte nu mai găsim la el nicio vorbă cât de mică împotriva Evreilor şi totuşi bănuim că prejudecata ereditară a clasei lui, cu toată împotrivirea raţiunii, n'a pierit în el niciodată cu desăvârşire. Douăzeci de ani după discursul împotriva primirii Evreilor în funcţiile publice, tot el e acela care preconizează emanciparea Evreilor, insistând asupra faptului că în Prusia nu e religie de stat şi că prin urmare guvernul nu poate să se arate intransigent. In Reichstag recunoaşte Evreilor o aptitudine şi o inteligenţă specială pentru afacerile de stat. El laudă virtuţile lor din viaţa privată: respectul faţă de părinţi, fidelitatea conjugală, filantropia. El spune că ar fi de dorit ca Evreii să se încrucişeze cu nobilimea şi citează familii ca Lynar, Stirum, Kusserow şi altele care prin alianţa cu Evreii „au dat naştere la oameni deştepţi şi agreabili... De altfel e încă şi mai bine când se procedează dimpotrivă, adică atunci când un armăsar creştin de rasă germană e împerecheat cu o iapă iudaică. Banii trebue să circule. Nicio rasă nu e rea. In privinţa asta nu prea ştiu ce am să-i

sfătuesc într'o zi pe fiii mei". Iar la bătrâneţe el exprimă în chip general valoarea socio-biologică a Evreilor prin aceste vorbe caracteristice: „Evreii aduc în amestecul cu diferitele rase germane un anumit spirit spumos, care nu e de dispreţuit".

In fond Bismarck e rece cu toată lumea, cu creştinii şi cu Evreii, cu miniştrii şi cu şefii de partid, cu prinţii germani şi cu prinţii străini, iar printre vechii lui colegi, el nu mai are oarecare căldură decât pentru Roon. Este emoţionant şi în acelaşi timp comic, văzându-i pe aceşti doi prieteni în 1869 cum rând pe rând fiecare ia de guler pe celălalt şi îl readuce la postul lui, când vrea să plece. Roon, cu naivitate, ia în serios încercarea lui Bismarck de a demisiona, citată mai sus, şi îi scrie: „De ieri seară de când am plecat dela d-ta, prea cinstite amice, nu m'am gândit decât la d-ta şi la hotărîrea d-tale. Nu sunt deloc liniştit. Redactează-ţi scrisoarea în aşa fel, încât să te poţi răsgândi. Biletul pe care l-ai primit ieri dela rege face impresia că spune adevărul. Consideră că vorbele bune şi cam silite ale scrisorii nu sunt altceva decât arma unei false ruşini nemărturisite şi că situaţia autorului scrisorii nu-l lasă poate să recunoască că a greşit şi acum vrea să se corecteze. Este complet inadmisibil să-ţi arzi toate corăbiile. Nu trebue să faci asta. Te-ai ruina în faţa ţării şi Europa ar râde... Toată lumea ar spune atunci: Bismarck nu mai ştie acum să-şi termine opera şi de aceea a plecat. Nu vreau să mai spun încăodată acelaşi lucru, cel mult înnoiesc expresia prieteniei mele neclintite şi credincioase".

Cu câtă nobleţe regele e scuzat aici, fără a fi apărat şi cu câtă iscusinţă sunt scrise şi simţite aceste rânduri! Ce discuţie impresionantă! Peste câteva luni Roon, la rândul lui, necăjit de opoziţia lui Bismarck într'o chestie privitoare la marină, vrea să-şi dea demisia, foarte serios şi fără gând ascuns. Bismarck îi scrie dela Varzin: „Când în Septembrie 1862 ţi-am

dat mâna fără şovăire, m'am gândit la Kniephof, dar nu m'am gândit că după şapte ani de glorioase campanii vom putea să ajungem la o divergenţă de păreri în redactarea unor legi privitoare la marină... Citeşte cuvântul de ordine dela 14 August şi dă-i o interpretare lumească... Inainte de toate însă chestia asta nu-mi pare atât de importantă încât să fii obligat în faţa lui Dumnezeu şi a patriei să părăseşti din cauza ei pe regele care are şaptezeci şi trei de ani şi să arunci o umbră asupra colegilor d-tale, deci şi asupra mea şi prin plecarea d-tale să-ţi mâhneşti colegii şi deci şi pe mine". Aici la început totul e calculat pentru a sgândări sentimentul datoriei şi pietatea destinatarului, dar într'un chip cu totul egoist şi cu totul bismarckian; iar la sfârşit Bismarck aruncă răspunderea asupra celui care i-a turburat liniştea şi prin plecarea lui vrea să-i facă rău.

Trec numai patruzeci şi opt de ceasuri şi omul care vorbeşte cu atâta religiozitate de datorie şi de curaj ia condeiul şi scrie din nou lui Roon: „Nimeni nu-mi poate cere să-mi sacrific sănătatea, viaţa şi chiar reputaţia de cinste şi de bun simţ, numai pentru a-mi satisface un capriciu. De treizeci şi şase de ceasuri n'am mai dormit, am scuipat fiere toată noaptea şi capul îmi arde ca un cuptor, deşi mi-am pus comprese. Pentrucă în adevăr îmi vine să înnebunesc. Iartă-mi agitaţia, dar nu pot să admit că înainte de a semna scrisoarea de demisie, ai mai cetit-o încă odată. Dacă căruţa în care mergem amândoi trebue să se sfărâme, eu vreau cel puţin să nu fiu bănuit de complicitate... Suntem poate prea supărăcioşi amândoi pentru a putea să împingem mai departe galera. Trebue să ai o inimă şi o conştiinţă de pergament, ca să poţi suporta asemenea lucruri". Ce s'a întâmplat? Regele a încheiat sau a reziliat un acord cu străinătatea numai cu miniştrii aflători la Berlin? A fost Reichstagul disolvat? A fost retras vreun proect de

al lui Bismarck, sau a fost îndepărtat vreun ministru?

Bismarck a propus ca un funcţionar de la poştă din Hanovra să fie numit director general al poştelor, iar cabinetul a refuzat pentru un motiv ridicol.

XV

„După ce am dejunat şi mi-am citit jurnalul, mă plimb prin pădure în botfori de vânătoare, urcându-mă pe dealuri şi înfundându-mă prin mlaştini, învăţ să cunosc locurile şi fac proecte de îmbunătăţire. Cum mă întorc acasă, pun şeaua pe cal şi o iau dela început. Pe aici sunt crânguri dese, butuci, locuri pustii, terenuri cultivate, pârae, mlaştini, fâneţe, mărăcini, căprioare, cocoşi sălbateci, făget şi stejăriş şi mă bucur foarte mult când ascult un trio de porumbei, bâtlani şi ulii sau când aud fermierii plângându-se de stricăciunile pe care le fac mistreţii".

El e acum la Varzin, domeniu care e aşezat nu departe de Reinfeld; colindându-l pentru prima oară Bismarck simte că în adevăr naţiunea l-a răsplătit pentru luptele şi izbânzile lui. E de mirare că el a primit banii cu care şi-a cumpărat domeniul acesta. „N'ar fi trebuit să mi se dea răsplata în bani, mărturiseşte el peste câţiva ani. Multă vreme nu mi-a plăcut, dar până la urmă am căzut în ispită. De altfel pentru mine a fost şi mai penibil, pentrucă nu primeam banii dela rege, ci dela Landtag. Nu voiam să primesc bani dela nişte oameni cu care mă certasem ani de zile". Pe atunci liberalii propusese să se refuze dotaţiunile miniştrilor Roon şi Bismarck, spunând că li se dăduse destul, acordându-li-se imunitatea. Faptul că Bismarck a acceptat totuşi, e în legătură cu crescânda lui dragoste de bani şi de averea familiei. Asta de altfel nu înseamnă că lucra ca un om de afaceri.

N'avea nici timp, nici liniştea necesară ca să-şi plaseze singur şi cât mai avantajos averea.

De multă vreme pofta asta de bani era în luptă cu mândria lui. Când la începutul conflictului, Landtagul hotărîse că averea personală a miniştrilor va avea să suporte cheltuelile neprevăzute de constituţie, pe care ei le vor face, Bismarck s'a gândit să-şi pună proprietăţile pe numele fratelui lui. „Insă cesiunea proprietăţilor mele către fratele meu în scop de a le sustrage unei confiscări ce n'ar fi imposibilă, dacă s'ar schimba suveranul, ar fi dat impresia unei frici şi a unei griji de bani, care nu-mi stau în fire. Pe lângă asta locul meu în Camera Seniorilor atârna tot de Kniephof". Desigur că această cesiune nu-i plăcea, dar el ţinea s'o realizeze, deşi retragerea din Camera Seniorilor ar fi dat publicitate faptului şi ar fi dat loc la cumplite comentarii. El oferă într'adevăr fratelui lui domeniul, dându-i pentru aceasta nişte motive surprinzătoare: „Imi vine greu să renunţ la gândul de a-mi sfârşi zilele la Kniephof, dar sunt superstiţios şi tot felul de chestii mă hotărăsc să vând... Insă situaţia averii mele, sau mai de grabă aceea a copiilor mei nu este aşa încât să-ţi pot cere mult mai puţin decât unui străin". Enigmă! Ceea ce e sigur e că vânzarea nu se face pentru moment.

Peste patru ani însă, răsplătit cu bani de către acelaşi Landtag şi pentru aceleaşi fapte pe care Landtag-ul le considerase altădată drept nelegiuiri, Bismarck, devenit bogat, se grăbeşte să cedeze moşia dela Kniephof. Şi totuşi aici îşi petrecuse el toată tinereţea, dela doi la douăzeci şi opt de ani! Simţise regrete adânci, când pentru prima oară îşi arendase domeniul. Chiar şi acum când vine dela Varzin în vizită la Kniephof, spune: „Când mă duc acolo nu sunt niciodată lăsat singur şi totuşi acolo am mai multe de spus copacilor decât oamenilor. Până la adânci bătrâneţe locurile acestea ale copilăriei sunt pentru el un paradis. Şi totuşi acum el scrie imediat dela Varzin

fratelui lui că vrea să vândă Kniephof fără întârziere, „de preferinţă lui Filip sau ţie, dar totuşi nu cu prea mult sub preţul pe care l-aş putea obţine". Acum nu mai e vorba de superstiţii, dar nu mai apare nici puternica legătură cu pământul şi cu casa, pe care o simţea atât de adânc la Kniephof şi chiar la Schönhausen. Pădurile din Varzin îi plac, bineînţeles, dar niciodată nu vor deveni pădurile inimei lui; tot astfel casa din Varzin nu se poate măsura cu castelul din Schönhausen: „Pe dinafară pare un spital; e o clădire cu două aripi lungi, de aspect foarte banal şi cu multe ferestre; n'are deloc aparenţă de castel sau de vilă". Aceasta e descripţia, pe care o face el lui Keyserling. Fiindcă pădurea nu rentează, Bismarck face o fabrică de cherestea cu aburi şi o fabrică de hârtie, „care e drept că costă o sută de mii de taleri, dar care într'o zi poate să transforme fiecare brad într'un număr incalculabil de coale de hârtie". Cât de practic a devenit acest admirator al naturii! Acum e un economist şi un părinte.

Fiindcă nu poate sta liniştit şi trebue mereu să realizeze ceva, el începe, imediat după ce soseşte, să însufleţească pădurile şi casa dela Varzin; „Adă geamurile roşii dela Schönhausen, scaunele sculptate, unul sau două birouri cu încuietoare şi câte paturi au mai rămas... S'ar putea aduce mesele din Berlin, iar biroul din anticamera sălii de şedinţă s'ar putea pune în cabinetul meu cel vechiu. De ce să umplem cu mobilele noastre odăile Majestăţii Sale? Acum mă duc să văd pădurea, căprioarele şi soarele. Dar nu pot să-ţi scriu mult... Cerneala mă urăşte... Vino cât poţi de repede, copiii vor veni mai pe urmă singuri. Sper că se vor găsi paturi la Köslin. Nu aduce nicio servitoare afară de camerista ta. Poate nici de dânsa n'ai să ai nevoie. Am găsit aici o spălătoreasă, care a stat trei ani la Blumenthal... Nu aduce nici bucătarul şi nici bona, afară doar dacă nu ţii numaidecât. Trimete şi nişte stofă verde, netransparentă, pentru perdelele duble şi pentru câteva uşi cu geamuri prin care se vede tot ce-i înăuntru. Nu cred să mă mai duc la Berlin înainte de a sosi tu. Spune-le tuturor că sunt aşa de obosit că ar însemna să-mi primejduesc succesul curei din pricina ostenelilor voiajului. Al tău prea credincios".

Bismarck e într'o dispoziţie foarte bună, şi-a lăsat toate treburile, îşi aşteaptă soţia, nu se mai ocupă nici de invitaţi nici de telegrame, ci numai de intendenţi şi de pădurari, de cai voinici şi de conturi acceptabile. O săptămână viaţa asta îi place foarte mult, apoi frământarea politicei îl atrage din nou sau poate numai obiceiul de a lucra şi de a comanda. Dar chiar aici la ţară voinţa lui de putere nu-l părăseşte şi e simbolic când spune, arătând cu mâna spre moşiile vecine: „In fiecare seară mă culc cu o poftă grozavă să anexez toate aceste domenii, iar a doua zi dimineaţă pot din nou să le contemplu liniştit". Pasiune şi moderaţie: tot ritmul politicii lui Bismarck se găseşte în această frază.

La moşie, mediocritatea invitaţilor lui e şi mai frapantă, pentrucă aici ar avea tot timpul să invite pe cei mai de seamă oameni din Germania, ca să stea de vorbă cu ei. Câteodată vine câte un ministru, un secretar sau un şef de partid. Restul timpului are musafiri: „Zece, douăsprezece rubedenii, printre care trei surzi; şi toţi strigă când vorbesc şi vorbesc întotdeauna toţi de odată. E atât de amabil cu ei şi ei sunt atât de încântaţi, încât nu pleacă acasă decât la zece jumătate seara". Uneori vine şi Keyserling şi atunci stau împreună pe patul de campanie şi ascultă muzica lui Keudel. Insă câteodată e aşa de nervos încât mărturiseşte lui Keudell că până şi acest prieten din copilărie îl oboseşte şi se bucură în taină când vede că se apropie clipa plecării lui Keyserling.

Acela pe care l-a preferat în toate epocile vieţii e Motley. Faptul că inima lui Bismarck e atrasă de Americanul acesta vesel şi naiv, bine crescut şi inteli-

gent, denotă nevoia pe care o are de a-şi domoli fireasca frământare oglindindu-se într'un suflet armonios. Acest lucru nu pot să-l facă nici regele, nici Johanna, singurii oameni cărora le-a păstrat un loc ferit în inimă şi pe care îi scuteşte de dispreţul lui obişnuit. La amândoi le lipseşte prospeţimea şi independenţa: soţia e prea tandră şi prea fără experienţă; regele e prea bătrân şi prea încăpăţânat. Firile lor domoale nu izbutesc să-l liniştească. Motley însă e odihnitor, viril, mulţumit de universul întreg, firesc şi totuşi distins, îl iubeşte pe Bismarck din toată inima fără să-i ceară nici cel mai mic lucru, dar mai ales e mai independent decât toţi cei care-l înconjură. In îmbulzeala de oameni răi şi mărginiţi, Motley e un om pe care cineva poate să se sprijine. E prietenul lui Bismarck şi într'adevăr nimeni afară de el n'a primit atâtea scrisori scrise de mâna lui Bismarck. Acesta, care lasă sute de scrisori fără răspuns, chiar dela ai lui, se grăbeşte întotdeauna să reia corespondenţa cu Motley:

„Dragă Jack, where the devil are you and what do you do, that you never write a line to me? (unde dracul eşti şi ce faci de nu-mi mai scrii niciun rând?). Alerg de dimineaţa până seara ca un negru, tu n'ai absolut nimic de făcut. Ai putea să-mi scrii un cuvânt în loc de a-ţi contempla picioarele rezemate de marginea cine ştie cărei ferestre. Eu nu pot să duc o corespondenţă regulată, dar pe tine, leneşule, cine te împiedică să te gândeşti la bătrânul tău prieten? Tocmai când era să mă aşez în pat, privirea mea a întâlnit privirea portretului tău. De ce nu vii niciodată la Berlin? Soţia mea şi cu mine am fi fericiţi să te mai vedem odată în nenorocita asta de viaţă. Iţi jur că aş găsi timp să merg să beau cu tine o sticlă la Gerolt, acolo unde într'o zi nu ţi s'a dat voie să pui picioarele pe un scaun. Atârnă-ţi politica în cui şi vino. Drapelul Statelor Unite va flutura pe casa noastră şi vorba noastră şi vinul bun vor scutura blesteme peste toţi răsculaţii. Fii drăguţ şi vino. Al tău, Bismarck". Faptul că suprimă pe von din iscălitură e unic în viaţa lui Bismarck de după 1848.

Motley e numit mai pe urmă ambasador la Londra, aşa dar e acum mult mai aproape, şi Bismarck îi scrie dela Varzin: „Ar trebui să ne faci plăcerea să-ţi muţi *wigwam*-ul [1]) în pădurile Pomeraniei. Pentru un călător care a trecut oceanul, asta e tot aşa de uşor astăzi cum era altădată să mergi dela Berlin la Göttingen. Iţi iei soţia la braţ, te urci cu ea într'un *cab*, în douăzeci de minute eşti la gară, în treizeci de ore la Berlin şi într'o jumătate de zi aici... Ar fi minunat; nevastă-mea, fiica mea, fiii mei, toţi s'ar bucura ca nişte copii şi vrem să fim încăodată într'adevăr veseli ca pe vremuri... Atâta m'am obişnuit cu gândul ăsta, încât dacă refuzi am să mă îmbolnăvesc, fapt care va avea consecinţe dezastroase asupra întregei politici. Prietenul tău credincios".

Aici e singurul loc în care Bismarck îşi dă drumul inimei. Nevasta şi copiii, el îi iubeşte cu gelozie de proprietar; pe Motley, Bismarck îl iubeşte fără scop şi fără motiv. El l-a ales la şaptesprezece ani şi l-a păstrat numai pe el singur timp de mai bine de două generaţii. Pricina trebue să fie că Motley, ca şi Zelter pentru Goethe, înseamnă sau înlocueşte pentru Bismarck ceva către care el aspiră mereu, ceva ce printre femei el nu găsise decât în sora lui: fiinţa armonioasă fără a fi proastă, veselă şi totuşi experimentată şi serioasă. N'a fost o întâmplare că acest caracter german şi-a găsit un prieten în Lumea Nouă.

Johanna e suferindă. La epoca conflictului teama de atentate n'o lasă să doarmă. Bismarck o înfăţişează de multe ori nedormită, cu palpitaţii, descurajată; o trimite singură la staţiile balneare şi se teme şi pentru ea şi pentru el. La patruzeci de ani când scrie copiilor, ea semnează „bătrâna mamă". Când copiii

1) Cortul Pieilor-Roşii.

sunt mari şi nu mai sunt atât de des bolnavi, ea devine mama soţului ei: să-i îngrijească sănătatea, să-i potolească emoţiile şi să-l apere, acestea sunt singurele ei ocupaţii în a doua jumătate a vieţii ei. Ea renunţă la orice, la dorinţele şi la curiozităţile ei şi chiar la puterea ei de judecată; niciodată nu îndrăzneşte să-i dea un sfat. După Königgrätz ea nu îndrăzneşte să-i scrie ce simte şi se serveşte de prietenul Keudell ca să ştie dacă nu cumva ar fi bine ca Prusianii să meargă până la Viena şi să facă o „intrare solemnă". Dar Keudell socoteşte că-i mai prudent să nu trimită primejdiosului lui şef aceste păreri ale Johannei. In dragostea ei pentru el, ea renunţă la viaţa ei personală şi când, într'o excursie în tovărăşia lui Keyserling, Bismarck o întreabă dacă vrea să meargă mai departe sau să se întoarcă acasă, ea îi răspunde: „Să faci aşa cum îţi place ţie, eu n'am altă voinţă decât a ta". Când Bismarck e bolnav la Varzin ea rămâne tot timpul, zi şi noapte lângă dânsul, afară de câteva minute pentru masă, stând liniştită lângă el, citind sau lucrând: „Cea mai mică vorbă pe care o pronunţă sau o aude îl oboseşte şi eu sunt pe jumătate moartă de grijă".

Copiii rămân şi ei tot aşa de retraşi, nu îndrăznesc nimic în faţa lui, dar nici el nu le cere nimic şi dacă se plânge că Maria ar trebui să-i scrie, el nu mai insistă când află că fata asta de şaseprezece ani scrie foarte greu. Amintirile urîte din tinereţe îl fac pe Bismarck să-şi alinte copiii. Supărarea acestui om cu numeroase succese şi spiritul lui bănuitor ies la iveală când spune lui Keyserling că el nu vrea să-şi bage copiii în serviciul statului, „pentrucă în orice caz vom fi rău văzuţi şi toate au să ne meargă pe dos". Intr'o zi dela Nicolsburg, într'o vreme de mari aşteptări pentru Germania, el trimete veşti politice fiului său cel mai mic cu ocazia zilei lui de naştere. In scrisoarea asta Bismarck oscilează între omul de stat şi între educator, spunând: „In politică trebue, atunci când ai mulţi adversari, mai întâi să-l scoţi din

luptă pe cel mai tare, şi pe urmă să jupoi pe cei mai slabi, lucru care în viaţa privată ar fi de o josnicie nevrednică de un cavaler". El doreşte fiilor lui sănătate şi vigoare. Când se întâmplă să-i laude, îi laudă pentrucă au braţe puternice. Un tânăr invitat priveşte cu surprindere „porţiile pe care le înghit Bismarck şi copii lui: ai spune că e un leu cu puii lui".

La Bismarck sănătatea atârnă în întregime de nervi, iar aceştia de felul cum îi merg treburile. Intrebuinţează leacuri violente, ca şi viaţa lui. N'a ieşit niciodată cu o umbrelă sau cu galoşi şi întotdeauna în trăsură deschisă; când e bolnav, dispreţueşte medicii şi se tratează după capul lui. „N'are să se mai vindece niciodată, scrie Blanckenburg dela Varzin, dacă continuă să ducă o viaţă tot aşa de puţin sănătoasă ca până acum. Bismarck se scoală foarte târziu şi apoi colindă pe afară ca un pădurar până la cinci, apoi mănâncă, şi încă cum! După aceea la cinci, la şase sau la şapte, după cum se întâmplă joacă o jumătate de ceas biliard, apoi lucrează până la zece sau la unsprezece seara. Supeul, natural, îl ia rece şi bineînţeles că adoarme greu din cauza digestiei anevoioase... Ieri îmi vorbea aproape plângând de grijile lui, spunea că toată lumea îl părăseşte şi nu-mi dădea răgaz să spun un cuvânt. După asta a avut nişte crampe grozave de stomah". Intr'o chestie financiară relativă la Hanovra, Bismarck nu capătă decât o majoritate de cinci voturi, imediat se simte „sguduit adânc, îl doare piciorul, varsă fiere şi suferă de nevralgii faciale". Roon îl avertizează zadarnic. „N'ai oare destulă energie ca să impui firii d-tale extravagante o viaţă regulată de onorabil tată de familie german? Trebue să poţi!" Numai bătrânul tovarăş de luptă mai poate să-şi permită acest cuvânt de trebue; totuşi zadarnic.

Iritabilitatea lui firească e mai accentuată în neplăcerile serviciului decât în rarele clipe de mari hotărîri. Dacă se întâmplă să plouă câteva zile la

Gastein, el spune imediat că se înnăbuşe în atmosfera asta de baie de aburi; cascada de lângă hotel îl înnebuneşte. Munţii care astupă zările îl torturează; când primeşte o scrisoare dela soţia lui în care ea îi spune că copiilor li s'au pilit dinţii, el scrie: „Sunt foarte neliniştit şi nervos din pricina asta". Când un şef de partid din Hessen îl întreabă despre ce crede că va fi în ţara lui, „o adevărată furtună de gânduri se îngrămădi pe faţa lui, care nu e frumoasă, dar e expresivă... Tăcut şi gânditor, el lua când creionul, când foarfecele de tăiat hârtie, din când în când un zâmbet uşor îi apărea pe buze, dar imediat chipul lui căpăta o expresie în adevăr demonică, în timp ce sprâncenele lui groase se încruntau".

In timp ce Bismarck îmbătrâneşte astfel, trupeşte şi sufleteşte, deşi vigoarea lui naturală luptă împotriva anilor, el e cuprins din nou de impietatea pe care o arăta în tinereţe. El se întoarce cu paşi uriaşi către scepticismul primilor timpuri, iar ceea ce mai păstrează din vremea năzuinţelor lui către credinţă devine în curând aproape o legendă. Când un pios vecin din Pomerania îi spune că nu are conştiinţă, Bismarck, într'o scrisoare lungă, pe care i-o scrie de Crăciun, ia o atitudine creştină faţă de acest om din clasa lui care-i vorbeşte ca un preot: „Recunosc bucuros că aş putea să mă duc de mai multe ori la biserică, dar nu fac asta pentrucă n'aş avea timp, ci din cauza sănătăţii mele, mai ales iarna. Cel care mă numeşte un politician fără conştiinţă greşeşte; ar trebui mai întâi să-şi încerce el singur conştiinţa pe acest teren de luptă". Deşi iertarea şi căinţa sunt cei doi mari stâlpi ai creştinismului, Bismarck află cu bucurie că un ofiţer şi-a adăugat la blazon următoarea deviză: Niciodată nu te căi, niciodată nu ierta! „E multă vreme de când practic principiul acesta în viaţa mea!" Iar cu câteva zile înainte de a se începe războiul cu Austria, Bismarck scrie unui conte fraza aceasta de cavaler al diavolului: „Sorţii au fost aruncaţi

Avem încredere, dar nu trebue să uităm că Dumnezeul atotputernic e schimbător".

Şi acum ca şi altădată el atârnă pe regalist de formula creştinismului lui ca o firmă de un copac şi se adăposteşte sub el. Mândru cum era, Bismarck trebuia să piară sau să facă o revoluţie, dacă nu s'ar fi convins mereu pe el însuşi de origina divină a puterii regale. „Dacă n'aş mai fi creştin—spune el la masă faţă cu o mulţime de oaspeţi—n'aş mai sluji pe rege nicio clipă... M'aş gândi numai să trăiesc, aş avea suficientă distincţie şi n'aş mai avea nevoie de el. Titlurile şi decoraţiile nu mă ademenesc. Cred într'o viaţă după moarte, iată de ce sunt regalist; fără asta eu prin firea mea aş fi republican. Da, sunt republican şi în cel mai mare grad! De zece ani nu mi-am cules statornicia decât din credinţa mea neclintită. Dacă n'aş avea această bază superbă a religiei, e multă vreme de când aş fi dat întregei curţi cu scaunul în cap!" Cineva îi răspunde că mulţi oameni nu servesc pe rege decât din dragoste pentru stat. „Abnegaţia asta şi simţul acesta al datoriei către stat şi rege, spune Bismarck, este la noi tot ce-a mai rămas din credinţa părinţilor şi strămoşilor noştri, într'o transformare puţin clară şi totuşi trainică. Nu mai este credinţă şi totuşi este. Ce repede aş pleca! Imi place viaţa la ţară, pădurea, natura. Scoateţi-mi orice legătură cu Dumnezeu şi imediat devin un om care mâine îşi face bagajele, se retrage la Varzin şi rămâne acolo, pentrucă fără credinţa în Dumnezeu, nu mai am credinţă nici în rege. Şi atunci, dacă Dumnezeu nu mi-ar mai porunci. de ce m'aş mai supune acestor Hohenzollerni; e o familie şvabă, care nu e mai bună decât a mea şi care prin urmare nu mă interesează de loc. Aş fi atunci mai rău decât Jacoby, care ar putea fi foarte bine un preşedinte de republică... Din multe puncte de vedere asta ar fi mai cuminte şi în orice caz ar costa mai puţin". Totuşi, gândurile acestea pe care Bismarck le-a exprimat în mai multe rânduri, el

nu le-a împins niciodată până la absurd ca aici. Indicând ideea de stat ca o ultimă ramură a credinţei, el stabileşte un sentiment al datoriei în general, pe care în detaliu nu-l recunoaşte nimănui. Căci tot aşa cum el ştie să descopere la orice om, istoric sau contemporan, motivele de acţiune cele mai ascunse, tot aşa şi el însuşi a fost târît în arena politică, împins în serviciul statului şi ridicat la putere, numai de ambiţie şi de dorinţa de putere. Niciodată credinţa în Dumnezeu ca la Luther, nevoia de a veni în ajutor regelui ca la Roon sau simţul datoriei faţă de Germania ca la Stein, nu l-a silit pe Bismarck să facă ceea ce fiinţa lui demonică nu se putea opri de a face.

Aşadar, dacă s'ar fi născut în ţara lui Motley, Bismarck ar fi dorit din răsputeri să devină preşedinte. Din amor propriu el vroia ca naţiunea lui, clasa lui socială şi familia lui să devină puternice, onorate şi în fruntea tuturor. Pentru aceasta el avea nevoie de o familie şvabă, ai cărei strămoşi fuseseră mai întreprinzători sau mai norocoşi decât strămoşii familiei Bismarck. El trebuia să dea ascultare unor oameni, pe care îi întrecea ca spirit şi ca temperament, ca pasiune şi ca geniu. Şi asta el nu putea s'o facă decât printr'o autosugestie a credinţei lui, care-l făcea să admită că familia aceea era încoronată prin voia lui Dumnezeu.

Din care altă parte ar proveni sentimentele lui de junker dela douăzeci de ani, epocă în care spunea că e panteist şi în care îşi bătea joc de creştinism? Pentru ce pe atunci acest boier fără religie ura pe liberali, care doreau o republică paşnică, iar astăzi ca ministru credincios guvernează cu ajutorul lor? Dacă pe vremea aceea era duşmanul lui Dumnezeu el trebuia deci cu logica lui întortochiată să fie cel puţin un adversar al regelui. Astăzi ca slujitor al lui Dumnezeu trebue să respecte regalitatea. O respectă într'adevăr? Când cineva îl întreabă ce ar trebui

să înveţe un prinţ, Bismarck răspunde confidenţial: „De fapt un prinţ ar trebui să fie crescut după moda persană, adică ar trebui să ştie să călărească şi să se bată. Dacă pe lângă asta ar vrea să-şi cunoască şi meseria, atunci ar trebui să înveţe să stea mult în picioare, să spue o vorbă plăcută oricărui străin şi să mintă. Adevăruri neplăcute n'are niciodată nevoie să spună. Asta cade în sarcina miniştrilor. Regele nostru nu ştie deloc să mintă, iar când vrea să mintă, îl simţi dela distanţă".

Cum vorbeşte Bismarck de familia regală? „Merg acum cu regele la vânătoare la Setzlingen, unde e o veche pădure a familiei noastre. Burgstall ne-a fost luat cu forţa de către Hohenzollerni acum trei sute de ani din pură invidie vânătorească şi pe atunci erau pe aici de două ori mai multe păduri decât sunt astăzi. Chiar pe atunci locurile acestea aveau mare valoare. Astăzi valorează milioane. Ei ni le-au smuls cu tot felul de constrângeri şi călcări de drepturi, punând la închisoare cu hrană sărată şi fără apă pe proprietar, când acesta se împotrivea, iar despăgubirea n'a atins niciun sfert din valoare". Intr'adevăr numai credinţa în Dumnezeu l-a făcut pe Bismarck să se încline în faţa Hohenzollernilor.

Când îl vedem cum urăşte cu putere, îl recunoaştem mai bine. Nu degeaba citează mereu pe Mefisto (ştie de altfel pe de rost pasagii întregi din Faust). Bismarck a pronunţat odată vorbele astea surprinzătoare: „Din Goethe las deoparte trei sferturi, însă cu restul, să zicem şapte sau opt volume din patruzeci, aş putea să trăiesc o bună bucată de vreme pe o insulă pustie". De obiceiu îl tratează pe Goethe ca pe o calfă de croitor: „Fericit cel care se retrage din lume fără ură, strânge un prieten în braţe şi se bucură de viaţă împreună cu el... Cine spune aşa ceva e o calfă de croitor. Inchipuiţi-vă: fără ură şi cu strângeri în braţe!"

Altădată, în faţa lui Keyserling vorbeşte cu entusiasm

despre tragedie şi spune că întotdeauna ar vrea parcă să fie în situaţia eroului. Bismarck îi răspunde brutal: „Ai vrea să fii asasinat ca Wallenstein într'o cârciumă de rând?" Keudell îi vorbeşte despre teamă şi milă. Atunci Bismarck îi răspunde cu „sălbătăcie": „A da, teama şi mila eu le simt la teatru aşa de puternic, încât imediat îmi vine să mă reped în gâtul ticălosului de pe scenă". Insă Keudell umanistul se agaţă de ideia, care izbândeşte în dramă. „Bismarck se întoarse atunci spre gâsca friptă de pe masă şi întrebă: cum se mănâncă gâsca în ţinuturile baltice", cu cartofi sau cu mere? Eu prefer cu cartofi".

Acum el nu mai ascultă muzica decât citind sau lucrând. Mai târziu, când va fi cancelar al imperiului, nu va mai vrea să asculte de loc, pentrucă nu-l lasă să doarmă.

In general starea lui de spirit obişnuită devine tot mai mult aceea a „şovăitorului". In timp ce succesele lui se înmulţesc şi el ajunge la o putere pe care la început deabia o visase, frământarea lui lăuntrică creşte. E ca şi cum după ce a sperat să se vindece de acest sentiment faustian, înfăptuindu-şi dorinţele, el s'ar simţi acum mai dezamăgit decât la început. „Faust se plânge că are două suflete în piept, eu am o mulţime de suflete, care se ceartă între ele. In sufletul meu e ca într'o republică... Vă împărtăşesc cea mai mare parte din spusele acestor suflete, însă mai sunt ţinuturi întregi, în care nu dau voie nimănui să privească". Vorbele acestea le pronunţă într'o plimbare cu trăsura cu doi din colaboratorii lui, din care unul îi este cu desăvârşire străin. Sunt vorbe care exprimă în fond mai multă nemulţumire decât izolare; dacă ar fi altfel nu le-ar spune. Cu ai lui vorbeşte mai deschis: „Frământarea vieţii e de nesuferit... Asta nu mai e o viaţă pentru un brav boier provincial... Mi-e dor de zile mai calme, în care eram stăpân pe timpul meu şi în care, cum îmi închipui foarte des acuma, eram mai fericit, deşi mi-aduc aminte bine că

vechiul dicton *post equitem sedet atra cura* [1]) era just şi atunci când era vorba de şeaua lui Caleb". Tot de departe vin şi vorbele acestea, care exprimă un orgoliu neputincios şi pe care le adresează surorei lui la nunta ei de argint:

„Cu atâta plăcere aş fi retrăit lângă tine vechi gânduri uitate despre nestatornicia himerică a vieţii. Atât de târziu renunţi la iluzia că viaţa stă veşnic să înceapă şi atât de mult întârzii ca s'o pregăteşti încât ai nevoie s'o jalonezi din douăzeci şi cinci în douăzeci şi cinci de ani, ca să-ţi dai seama cât drum ai făcut şi să vezi prin câte popasuri bune şi rele ai trecut. Nu ştiu, e o dovadă a nedesăvârşirii noastre sau este numai un defect al meu, dar mi se pare că popasul prezent e întotdeauna mai puţin confortabil decât popasurile trecute. Iată de ce nu încetăm de a merge înainte fără odihnă, cu nădejdea de a ajunge la un popas mai bun. Iţi doresc din toată inima să serbezi această dată în starea aceia de mulţumire, care te face parcă să spui timpului: mergi mai încet. Intr'adevăr, îmi pare că sunt ingrat faţă de Dumnezeu pentrucă niciodată nu ajung în starea asta plăcută. Şi totuşi, după părerea mea, aş avea atâtea motive să ajung, când mă gândesc la soţia şi la copiii mei şi înainte de toate la sora mea şi la atâtea alte lucruri pe care m'am silit să le realizez în conducerea Statului şi în casă la mine şi care, odată înfăptuite, n'au fost preţuite".

Ce subtil e ţesută cu melancolie această crudă analiză! Cu câtă discreţie ştie el într'o singură silabă să îngrămădească toată opera vieţii lui! Şi totuşi cu cât sânge rece Bismarck se disecă cu propria lui pană, el, veşnicul rătăcitor. Toate izbânzile, toate luptele şi imensele rezultate ale unei sforţări de douăzeci de ani, toate acestea nu sunt decât popasuri rele, după care va urma însfârşit într'o zi un popas mai bun.

1) La spatele călăreţului stă grija întunecată.

XVI

Napoleon al treilea nu voia războiu, dar se slujea de războiu. Ce vroia Franța? Nu se prea știe. Să fi fost numai ambiția, care o făcea să nu suporte ideea unei tot mai apropiate unități germane? E puțin probabil. Revolta care avusese loc în Iulie, se mărgini la Paris, și chiar numai la câteva străzi din Paris. Fusese de altfel organizată de câteva jurnale în solda guvernului, așa că nu dovedea mare lucru în ce privește trecutul. Singurul indiciu cu care se pot sonda sentimentele poporului francez este plebiscitul din Mai, în care, cu toată corupția și toate presiunile, numai șapte milioane de alegători se declaraseră pentru Napoleon, în timp ce un milion și jumătate fusese hotărît împotriva lui, iar cel puțin trei milioane se abținuseră. Însă fiindcă regimul lui Napoleon se făcea popular, afirmând că nu vrea decât gloria și înălțarea Franței, această ultimă parte a populației, fie pe față fie pe tăcute, manifesta dorința unei politici statornice de muncă și de pace. Este evident că națiunea asta calmă, care nu se lasă ațâțată de pasiuni decât când e antrenată de șefi iluștri sau de nevoi, n'avea nicio poftă să se ia la harță cu cineva. Și tocmai această stare de spirit a poporului era primejdioasă pentru un cuceritor, obligat să facă fapte strălucite pentru a se menține. Din dragoste pentru pace, națiunea voia republică și iată de ce împăratul umbla după victorii, a căror incertitudine, însă, înfiora pe acest om bolnav.

De când cu chestiunea Luxemburgului, Napoleon considera războiul ca inevitabil. Lui Bismarck atunci îi fusese mai ușor, deși nu prea ușor, să potolească conflictul. Napoleon se pusese în legătură cu Italia și Austria și în sfârșit la începutul anului 1870 el stabilise în colaborare cu un arhiduce austriac un plan

de campanie împotriva Prusiei și își luase pe ducele de Gramont ca ministru al Afacerilor Străine. Napoleon nu putea să-l sufere pe acesta, dar fusese silit să-l ia din cauza influențelor anti-prusiene ale curței și mai ales ale împărătesei. Probabil că în 1866, când Gramont își exprimă dorința de a porni contra Prusiei, el aflase că Bismarck spusese despre dânsul: „Gramont e un dobitoc" și jurase să se răzbune. Așadar, totul era gata pentru un războiu de Cabinet; nu mai lipsea decât un pretext, care se înfățișă repede.

Spaniolii, după ce-și alungaseră regina, își căutau acum zadarnic un nou domnitor. Ei se adresară caselor princiare germane, care furnizau regi pentru jumătate din Europa. Încercară mai întâi la o ramură laterală a Hohenzollernilor, care tocmai dăduse un prinț Românilor; ramura aceasta întrebă pe regele Wilhelm, care nu-și ascunse aversiunea pentru o astfel de combinație. Bismarck însă era foarte dispus să-și vadă firma cu cât mai multe filiale. Presupunerea că prin aceasta el voia să provoace un războiu cu Franța, ar fi deadreptul ridicolă. Dacă am vrea să stabilim un *climax*, cum am făcut pentru anul 1864, am putea cel mult să spunem: după părerea lui, Bismarck voia mai curând un Hohenzollern în Madrid, decât liniștirea Parisului. El prefera o victorie diplomatică unui Hohenzollern și o înțelegere i se părea mai bună decât o victorie diplomatică. El n'avea niciun motiv și nici cea mai mică dorință să facă războiu, afară doar în ce privește Alsacia; în același timp el vedea că din pricina unificării Germaniei, Franța va dori războiu și era hotărît să primească războiul pentru acest motiv. Fără să caute vreun pretext, Bismarck ținea totuși seama, fără îndoială, de faptul că Franța ar putea găsi în chestiunea spaniolă, pretextul pe care ea îl căuta. În orice caz el și aici era hotărît să aștepte.

Din această pricină, când Benedetti în Mai 1869,

înainte chiar de oferta oficială, prezice un conflict de primul rang în caz când casa de Hohenzollern acceptă coroana Spaniei, Bismarck nu vrea să spună că regele se opune și tratează totul ca pe o chestiune de familie, în care ramura laterală are toată libertatea de a decide: el nu vrea să se lege și îl ține pe adversar sub apăsarea fricii. El a recunoscut imediat primejdia. Intrebarea era acum cum să-l poată el îndupleca pe rege, care nu voise să-și dea asentimentul nici în ce privește România.

„S'ar putea provoca la Spanioli un sentiment de recunoștință față de Germania, scoțându-i din starea de anarhie, contra căreia le e frică să se ridice. Pentru relații cu Franța, ar putea fi de oarecare folos ca noi să avem de cealaltă parte a Franței o țară pe ale cărei simpatii să putem conta și de ale cărei sentimente Franța să fie obligată să ție seama". De altfel s'ar economisi astfel unul sau două corpuri de armată. Chestiunea acestor două corpuri de armată face o impresie hotărîtoare asupra regelui. Că în chipul acesta se poate provoca mai repede războiul, Bismarck știe acest lucru și îl riscă. El nu lucrează decât pentru puterea Prusiei și în special pentru puterea ei politică. Alsacia acum îi este tot atât de indiferentă ca și Silezia austriacă în 1866. Nici acum, nici altă dată el nu are intenția să cucerească pentru Prusia teritorii germane sau străine. Bismarck și acum ca și altădată nu vrea decât conducerea politică a Germaniei. El pregătește astăzi războiul împotriva lui Napoleon așa cum l-a pregătit altădată împotriva lui Franz-Joseph. El a început prin a-i face pe amândoi să accepte Confederația Germaniei de Nord, apoi Confederația întregei Germanii. Dorința rațională a unui om de stat german de a-și strânge la un loc compatrioții chiar împotriva voinții lor, a fost motivul celor două războaie. In Germania nu există o chestiune a Alsaciei, după cum nici în Franța nu exista o chestiune a stângei Rinului. Amândouă aceste chestii au fost imaginate de câțiva fanfaroni în amândouă țările nu-

mai pentru a ațâța niște popoare pașnice. Oamenii politici din Viena și Paris aveau dreptul de a împiedeca să se formeze la granița lor o putere unitară după cum popoarele și prinții Germaniei aveau dreptul să înfăptuiască această putere, deși în chip inegal și cu procedee foarte deosebite. Afirmația lui Bismarck la Nicolsburg că lupta Austriei împotriva Germaniei nu era mai imorală decât lupta Germaniei contra Austriei este, în limpezimea ei rece, valabilă și cu privire la războiul franco-german. Cât timp mica Europă orbită de dorinți de conducere și hegemonie va tolera alianțele marilor puteri, niciun popor nu va putea să se unifice și deci să devie el însuși o putere, fără ca celelalte puteri să-i facă războiu.

Bismarck, care nu căuta niciodată decât ceea ce e posibil și nu ceea ce e dezirabil, fusese târît dincolo de dorințele lui prin disensiunea și dușmănia Germanilor. Dacă ar fi fost Bavarez, el s'ar fi opus din toate puterile la o unificare sub dominația Prusiei; dar fiindcă era Prusian, el voia această unificare, însuflețit tocmai de principiile fundamentale ale mândriei lui, care-l făceau să lupte pentru el însuși, pentru clasa lui și pentru națiune. Dar în același timp, ca om de stat, el recunoștea cât de rațională era ideea lui din punct de vedere al Germaniei. Această națiune platonică, însoțindu-se cu propria ei dorință, o făcea pe aceasta moralmente respectabilă și îi îngăduia lui însuși să exercite mai ușor o constrângere nemărturisită asupra statelor din Sud. Și dacă națiunea „nu putea fi strâns unită decât sub imperiul unei mânii generale", ce lucru mai ușor decât să mobilizezi această mânie prin amestecul unui străin! Cu asemenea întortochieri psihologice, amenințarea Franței nu poate fi decât simpatică lui Bismarck ca analist, iar ca om de Stat el dorește războiul pe care totuși nu-l caută.

In chestiunea spaniolă el zărește câteva elemente decisive. Rezistențele pe care le întâmpină îi ațâță

ardoarea diplomatică. El trimite în Spania doi agenţi, pe Bucher şi pe un ofiţer, pentru a reînsufleţi chestiunea, care acolo e pe jumătate părăsită. Procedează în mare taină, pentru a-l surprinde pe Napoleon cu un fapt îndeplinit şi pentru a da vina pe el în cazul când ar avea vreo pretenţie. De ce Spania nu şi-ar căuta regele acolo unde-i place? Propunerea se face şi Sigmaringen acceptă, dealtfel fără ştirea lui Wilhelm, care însfârşit îşi dă silit consimţământul „după grele lupte lăuntrice”.

La Paris lucrul se află puţin timp după notificarea oficială. Printr'un singur articol oficios, Gramont stârneşte presa parisiană. Toţi spun cu furie afectată că „Franţa e atacată pe neaşteptate prin această alegere a unui rege german”. Gramont vrea însfârşit să doboare în public pe acest faimos Bismarck, care-l dispreţueşte.

Bismarck în timpul acesta stă liniştit la Varzin. Aici a dat bruma, deşi e vară şi el scrie soţiei: „Ieri am mâncat ştiucă şi miel, astăzi ştiucă şi viţel şi sparanghel, care-i mai bun ca la Berlin. Bruma a ruginit câţiva fagi tineri şi a înnegrit câţiva ştejari. Mai rău e cu trandafirii tăi, sunt vreo şase sau şapte, care până acum nu dau niciun semn de viaţă. La câmp secara a suferit pe alocuri din cauza îngheţului, dar cartofii, spre marea mulţumire a Pomeranienilor, nu par să fi suferit de loc. Am stat la masă într'o turburătoare singurătate. Colindând pe dealuri pe căldura asta grozavă, mă gândeam mereu la un pahar cu bere, dar bere nu mai este. Cât despre carnea de oae, singura mea consolaţie, are un fel de gust de carne de capră, aşa că nu pot să mănânc prea mult. După dejun m'am plimbat pe moşie şi-am văzut o capră şi trei ţapi sălbateci. Aninii pe care i-ai plantat la Balta Albă au răsărit, dar au degerat. Pe sub pinii sălbateci pământul era presărat cu mici flori albe înalte de trei picioare, ca nişte mirţi în floare. Iţi trimit şi ţie câteva; se cheamă sedum palustre, adică

rosmarin sălbatec... La zece sunt în pat, al tău prea credincios”.

Puţin după asta — pentrucă între timp bomba a exploadat la Paris — îl vedem pe Bismarck plimbându-se prin cameră; dictează răspunsul lui la scandalul din Paris, „adevărate mormane de note pentru articole şi memorii întregi” destinate să explice totul în chip oficial şi în realitate să jignească pe Francezi: „S'ar crede că împărăteasa, care a stârnit această frământare, doreşte să provoace un nou război de succesiune cu Spania... Francezii sunt ca un Malaez furios, care cu spume la gură aleargă sălbatec pe stradă cu un pumnal în mână ca să lovească pe toţi cei care-i ies în cale”. La şapte Iulie el citeşte în discursul pronunţat în ajun de Gramont la Cameră: „Nu credem că luarea în considerare a drepturilor unui popor vecin ne obligă să suportăm ca o putere străină să-şi pună unul din prinţii săi pe tronul lui Carol Quintul, stricând astfel în dezavantajul nostru echilibrul Europei şi punând în primejdie interesul şi onoarea Franţei. Dacă este într'adevăr aşa, atunci noi vom şti să ne facem datoria fără şovăire şi fără slăbiciune”. (Aplauze prelungite). După ce a cetit, Bismarck spune lui Keudell: „Mi se pare că va fi război. Gramont n'ar vorbi astfel dacă războiul n'ar fi hotărît... Dacă am cădea acuma asupra Franţei, am ieşi victorioşi, dar din nefericire asta nu se poate — din diverse motive”.

In aceiaşi zi Gramont îşi trimite ambasadorul la regele Wilhelm, pentrucă Bismarck a refuzat orice convorbire oficială cu privire la familia regală. Regele e mai blajin. El nu vrea să-şi turbure nici cura, nici gloria, nici vârsta. El acceptă să-l primească pe Benedetti, în loc de a refuza să stea de vorbă cu el, aşa cum cere Bismarck. In ziua de nouă, regele, care găseşte că toată această chestie e mai de grabă penibilă, declară Francezului că în calitate de şef al familiei, el va spune vărului său să se retragă şi

trimite chiar un aghiotant la Sigmaringen. „Să dea Dumnezeu, scrie regele soţiei lui, ca Hohenzollernii să înţeleagă!” Când citeşte vestea asta la Varzin, Bismarck se înfurie cumplit şi spune: „Iată că regele începe să dea înapoi!” El are impresia că e păcălit şi vede în demersul regelui ca un fel de retragere a Prusiei. El telegrafiază imediat, cerând audienţă la rege, dar nu primeşte ordinul decât la unsprezece Iulie. O zi de aşteptare îngrozitoare. La douăsprezece Iulie pleacă spre Berlin, unde vrea să se oprească. După o călătorie de zece ore, intră în curtea ministerului unde i se înmânează o telegramă. Bismarck nerăbdător o deschide înainte de a se coborî din trăsură: e vorba de o nouă intervenţie a lui Benedetti la Ems şi de un nou răspuns politicos al regelui. Moltke şi Roon, imediat invitaţi la dejun, apar puţin timp după Bismarck. In timpul dejunului soseşte încă o telegramă, în care se spune că pretendentul s'a retras.

„Primul meu gând, scrie mai târziu Bismarck, a fost să demisionez, pentrucă vedeam în această destindere silită o umilinţă pentru Germania, umilinţă a cărei răspundere oficială nu voiam să mi-o iau. Eram foarte abătut. N'aveam niciun mijloc să repar îngrozitoarea jignire pe care mă temeam că această politică timidă o va aduce situaţiei noastre naţionale; trebuia să caut ceartă cu tot dinadinsul. Iată de ce am renunţat să mă mai duc la Ems şi l-am rugat pe contele Eulenburg să se ducă şi să explice Majestăţii Sale felul meu de a gândi. Cu obiceiul lui de a se ocupa personal şi singur de afacerile statului, regele se pusese într'o situaţie din care nu putea să iasă. La dânsul dorinţa, dacă nu de a rezolvi personal chestiunile importante, cel puţin de a le discuta, era atât de puternică încât nu putea să stea liniştit. Vina o purta în mare parte influenţa pe care regina o exercita asupra lui dela Koblenz, adică din imediata apropiere. Regele avea şaptezeci şi trei de ani, iubea

pacea şi n'avea poftă să rişte într'un nou războiu laurii câştigaţi în 1866. Când însă nu era sub influenţa reginei, era mânat întotdeauna de sentimentul onoarei. Contra acestei influenţe a reginei, care avea drept să se teamă şi era lipsită de naţionalism, regele n'avea puterea să reacţioneze din cauza sentimentelor lui cavalereşti „faţă de soţia lui”.

Bismarck scrie aceste acuzaţii împotriva suveranilor lui după douăzeci de ani şi nu după ce a pierdut o bătălie politică, ca Gramont de exemplu, care îşi presară descrierea aceloraşi vremuri cu reproşuri faţă de împărat şi curte. Bismarck scrie asta după ce a distrus impresia pe care o făcuse asupra lumei întregi lipsa de amor propriu a regelui şi lipsa de naţionalism a reginei. El este furios, pentrucă regele îşi permite să discute personal în această „chestiune de familie”. In orice caz, el anunţă acasă că se va întoarce în curând, dar nu ştie dacă va mai fi ministru.

Ceasuri fără somn: o noapte de combinaţii şi de proecte, de mândrie şi de ură. In dimineaţa zilei de 13 el primeşte veşti nu dela Ems, ci dela ambasada Rusiei: Parisul nu e încă satisfăcut. Uşurare! Bismarck poate acum să-şi arate supărarea în prezenţa ambasadorului Angliei: „Dacă Parisul continuă să aibă mereu pretenţii, lumea întreagă va vedea că se caută mai ales un războiu de revanşă. Suntem hotărîţi să nu suferim nicio injurie şi să primim provocarea care ni se aruncă... Noi nu putem şti care sunt înarmările Franţei... Ne trebue siguranţe şi garanţii contra primejdiei unui atac neaşteptat. Dacă nu se retractează discursul ameninţător al lui Gramont, Prusia trebue să ceară socoteală”.

Deja lucrurile s'au schimbat puţin şi Bismarck poate încă să câştige. In realitate partenerul lui, orbit şi inferior, îi dă toate mijloacele de a câştiga. In ajun, când Bismarck era încă în tren şi prinţul Hohenzollern renunţa la coroană, Gramont din proprie iniţiativă a telegrafiat lui Benedetti să-l facă pe rege să formuleze

o declaraţie oficială despre această renunţare. In acelaşi timp Gramont cere regelui, prin ambasadorul Prusiei, o scrisoare către Napoleon prin care să-i spună că n'a vrut să jignească interesele şi demnitatea Franţei. Cu aceste două documente Gramont speră să triumfeze a doua zi la Cameră. Seara la Saint-Cloud Gramont se poartă ca un furios şi ca un exaltat. Cu patru zile în urmă împăratul grav bolnav a refuzat să se supună unei operaţii care trebuia făcută urgent, pentrucă îi era teamă că operaţia nu va reuşi. Peste trei ani va muri chiar din cauza acestei operaţii. Dacă i se făcea operaţia atunci, ar fi murit şi nimeni n'ar mai fi căzut în războiu.

Când aude de cererea făcută ambasadorului german, Bismarck se înfurie. Ambasadorul a refuzat numai, cu politeţe. Bismarck îl recheamă imediat, apoi telegrafiază imediat la Ems regelui, ameninţându-l că dacă mai primeşte încăodată pe Benedetti, îşi dă demisia. La dejun are la masă din nou pe Moltke şi Roon. El declară acestor generali, care încă de ieri îi spuneau că va fi războiu, că se retrage. Roon îi spune că asta înseamnă să dea înapoi şi în timpul acesta militarii trebue să suporte orice. Bismarck răspunde: „D-voastră sunteţi soldaţi, nu sunteţi liberi pe hotărîrile d-voastră şi n'aveţi nevoie să adoptaţi punctele de vedere ale ministrului responsabil. Nu pot să sacrific politicei sentimentul meu de onoare". Când stau la masă soseşte o nouă telegramă cifrată dela Ems, trimisă de Abeken şi pe care Bismarck o citeşte cu glas tare:

„Majestatea sa îmi scrie: „Contele Benedetti m'a prins când eram la plimbare şi mi-a cerut în chip foarte inoportun autorizaţia de a telegrafia imediat că mă angajez definitiv să nu-mi mai dau niciodată asentimentul în cazul când vreun Hohenzollern ar fi din nou solicitat. La început l-am respins cu oarecare severitate spunând că nu se pot lua pentru totdeauna astfel de angajamente. Bineînţeles, i-am spus

că eu n'am primit încă nimic şi că, fiind mai repede informat decât mine dela Paris şi dela Madrid, el vede foarte bine că guvernul meu e în afară de cauză". Majestatea sa a mai primit o scrisoare dela prinţul Carol Anton. Majestatea sa spusese contelui Benedetti că aşteaptă veşti dela Prinţi; după pretenţiile formulate mai sus şi în urma sfatului meu şi a contelui Eulenburg a hotărît să nu-l mai primească pe Benedetti, ci să-i comunice printr'un aghiotant că a primit acum confirmarea veştii pe care Benedetti o primise deja dela Paris şi că nu mai are nimic de spus ambasadorului. Majestatea Sa întreabă pe Excelenţa Voastră dacă noua cerere a lui Benedetti şi refuzul ei trebue sau nu să fie comunicate de pe acum ambasadorilor noştri şi Presei".

Era aici, despuiat de orice stil oficial, un semn de mare mânie, era „sfatul lui Eulenburg" dat după instrucţiile lui Bismarck, era săgeata lui Wilhelm Tell. Eulenburg zugrăvise regelui la Ems toată furia lui Bismarck, precum şi starea de spirit a lui Moltke şi a lui Roon şi foarte respectuos îi spusese că Bismarck era foarte supărat de purtarea regelui. Pe lângă asta mai sosise şi refuzul lui Bismarck de a veni în persoană, cât şi telegrama lui ameninţătoare. Cu Francezul regele s'a purtat politicos. Insă între ei au fost toţi probabil foarte furioşi, căci dacă amabilul Abeken, incapabil de a lovi o muscă şi cu atât mai puţin un duce, vorbeşte oficial de pretenţii şi de respingere, asta înseamnă că în timpul conferinţei s'au întrebuinţat probabil cuvinte mai tari. Da. Chiar aghiotantul are dreptul şi datoria să spună ambasadorului unei mari puteri că regele nu mai avea să-l primească şi că nu mai are să-i spună nimic. Şi în sfârşit bătrânul suveran, sau Eulenburg, dacă nu cumva chiar aghiotantul, însfârşit unul din ei e de părere să dea imediat acest refuz publicităţii prin ambasadori şi prin presă.

Ca şi în 1862 în trenul dela Juterbog la Berlin, dar de data asta printr'un intermediar, Bismarck l-a apu-

cat pe rege de centiron şi l-a făcut să înţeleagă în chip curtenitor că nu e destul de energic.

La masa lui Bismarck telegrama produce mai întâi descurajare. Celor doi generali li s'a tăiat pofta de mâncare, „nu mai voiau să bea şi să mănânce. Examinând din nou documentul m'am oprit la autorizaţia implicită, pe care mi-o dădea Majestatea Sa. L'am întrebat pe Moltke despre situaţia armatei noastre şi în special cât timp i-ar trebui pentru mobilizare, într'un caz de războiu imediat". Moltke spune că ar fi mai avantajos să se declare imediat războiul, decât să se tărăgăneze lucrurile. Atunci Bismarck îşi ia creionul şi faţă de oaspeţii lui traduce astfel pentru presă telegrama, care în starea ei actuală este ilizibilă:

„Vestea renunţării prinţului moştenitor de Hohenzollern fiind comunicată oficial guvernului imperial francez de către guvernul regal spaniol, ambasadorul Franţei a cerut M. S. Regelui la Ems autorizaţia de a telegrafia la Paris că M. S. Regele se angajează să nu-şi mai dea niciodată asentimentul în cazul când un Hohenzollern şi-ar pune din nou candidatura. M. S. Regele a refuzat să mai primească de acum înainte pe ambasadorul Franţei şi a trimis vorbă acestuia prin aghiotantul de serviciu că Majestatea Sa nu mai are nimic să-i comunice".

In redactarea asta nu s'a fabricat niciun cuvânt, câteva vorbe sunt suprimate, dar nu s'a adăugat nimic. Ba chiar expresia cam aspră „nu mai are să-i spună nimic" a fost îndulcită, dându-i-se o formă mai politicoasă: „nu mai are să-i comunice nimic". Comunicarea către legaţii şi către presă, de care atârnă atâtea grozave consecinţe e o idee a regelui. El a exprimat-o şi în fond el a ordonat-o. De pe acum redactorul telegramei îşi închipue traducerea ei şi vede „refusé" scris cu litere groase în ediţiile speciale pe bulevardele Parisului. Şi totuşi nimic n'a fost falsificat, ci totul a fost condensat: un mare balon prea puţin umflat, care zace inform pe pământ, a devenit, prin presiune şi strângere, o minge rotundă

şi bine umflată, ridicându-se repede în aer şi privită de mii de ochi. In această redactare e exprimat răspunsul pe care Bismarck cu bună dreptate l-ar fi dat Francezului şi prin care el l-ar fi silit pe acesta să facă războiu sau să se supună. Liebknecht mai târziu a spus că această telegramă „a fost o crimă cum nu s'a mai văzut în istorie", dar crima se afla în formele de societate şi de stat de pe atunci, care îngăduiau ca doi sau trei oameni să aprindă războiul fără să consulte popoarele.

Bismarck mai voia să bruscheze lucrurile şi faţă de rege. El se gândeşte la rege când ia atât de repede această hotărîre, care este, ca toate hotărîrile lui concluzia unui întreg şir de gânduri vechi de ani de zile. El vrea ca regele să-şi ţie cuvântul, acest rege, pe care mâine soţia şi fiul lui îl vor sfătui să păstreze pacea. Şi într'adevăr Bismarck cu această telegramă face inevitabil războiul, fără ca măcar să fi cerut părerea Suveranului lui. In clipa aceea însă însuşi regele avea poftă de războiu, şi ne dăm bine seama de aceasta, citind o a doua telegramă din Ems, trimisă când cea dintâi fusese deja publicată. In această telegramă se spunea că regele refuzase să-l primească pe Benedetti pentru a treia oară în aceeaşi zi: „Ceea ce Majestatea Sa a spus azi dimineaţă constitue hotărît ultimul său cuvânt, de care trebue neapărat să se ţină seama". Aşa dar interpretarea lui Bismarck este confirmată până şi în cuvinte.

Purtarea lui Bismarck era logică. Comandantul suprem îl asigurase că momentul e prielnic. Evenimentele din ultimii ani dovediseră că războiul era inevitabil, mai ales din clipa în care se voia realizarea Germaniei. Ca psiholog, Bismarck ştia că succesul atârna pe jumătate de starea de spirit a Europei şi el vedea acum cel mai bun prilej ca să pară jignit, nu numai în fond, dar chiar şi în formă. Dacă unificarea raţională a unei naţiuni pare într'adevăr în faţa posterităţii că a meritat să provoace un războiu, nu-i

mai puţin adevărat că poporul vecin nu putea să fie în mai proaste condiţii morale de cât a fost, pentru o luptă prin care voia să împiedice această unificare.

Inainte de toate Bismarck găsia în drama acestei după amiezi, situaţia şi gradul de emoţie în stare să înflăcăreze pe Bavarezii francofili şi pe Wurttemberghezii rusofili şi să-i aducă la acea mânie generală de care el avea nevoie. Peste trei zile tot poporul spunea cum bătrânul rege paşnic se plimba prin parcul din Ems şi cum ticălosul de Francez îl aştepta ascuns într'un boschet, ca şi cum ar fi vrut să-l asasineze. Toate acestea Bismarck le prevăzuse în clipa când redacta telegrama pe care avea s'o arunce în toate capitalele Europei ca pe o cumplită bombă.

XVII

Peste o săptămână discursurile tronului, pronunţate la Berlin şi la Paris, răsunau pe aceeaşi temă: duşmanul ne obligă să scoatem sabia şi Dumnezeu, care a fost cu strămoşii noştri va fi şi cu noi, etc... In amândouă ţările parlamentele apelară la armele alegătorilor lor, dispunând de banii lor şi aţâţându-le mânia, fără a cunoaşte pe adversar şi chiar fără să-l urască. Totuşi pentru prima oară în istoria modernă, câţiva oameni se ridicară în amândouă ţările, deocamdată în grupuri restrânse, împotriva războiului. La Păris se lansează un apel către muncitorii tuturor naţiunilor: „A face războiu din pricina unei chestiuni de supremaţie, sau din pricina unei dinastii nu poate fi decât o nebunie criminală". Se redactează o mulţime de adrese în acelaşi sens. De cealaltă parte a Rinului strigătul acesta nu are ecou decât în Saxonia şi în Bavaria. In Prusia însă nimeni nu îndrăzneşte să ridice glasul. La Berlin oratorul socialist îşi îngădue

numai să ia apărarea Francezilor împotriva lui Napoleon şi să îndemne la războiu contra împăratului. Insfârşit, consiliul general al Internaţionalei declară că lucrătorii trebue să facă războiul pentru apărarea Germaniei dar nu trebue să meargă până la ofensivă.

Radicalii din Cameră fură şi ei de părere că Francezii erau cei care atacau! După discursurile înflăcărate ale lui Thiers şi Gambetta, zece deputaţi votară contra creditelor de războiu. La Berlin numai Liebknecht şi Bebel se abţinură dela vot, pentru a nu apăra nici politica lui Bismarck, nici pe aceea a lui Napoleon. Atitudinea aceasta fu discutată chiar în partidul socialist. La început ziarul socialist scria: „Victoria lui Napoleon ar însemna înfrângerea muncitorilor în Europa şi îmbucătăţirea definitivă a Germaniei. Interesul nostru cere prăbuşirea lui Napoleon, căci această prăbuşire e în armonie cu interesele poporului francez". Peste trei zile se putea ceti în acelaşi ziar: „Imperialismul Germanilor se poate bate cu cel al Francezilor, în tovărăşia capitalismului: noi proletarii n'avem nimic comun cu acest războiu". A doua zi un manifest declara contrariul. Şi în curând partidele vorbiră de ideile monarhice ale lui Liebknecht, deşi tocmai el fusese pentru respingerea creditului de războiu. Karl Marx, cu un larg spirit european, scria lui Engels, chiar din primele zile ale conflictului; „Cântarea Marseillaisei e o parodie ca tot cel de-al doilea imperiu... In Prusia maimuţăriile acestea sunt inutile. *Iisus, tu sprijinul meu* cântat de Wilhelm I cu Bismarck la dreapta şi Stieber (şeful poliţiei) la stânga, este Marseillaisa germană. Burghezul german, e în culmea fericirii că poate acum să-şi arate în voie slugărnicia lui instinctivă. Cine ar fi putut crede că după douăzeci şi doi de ani dela 1848, un războiu naţional ar putea să aibă în Germania o expresie atât de teoretică!" Insă dialogul celor doi exilaţi rămase fără ecou.

Europa împărtăşea sentimentele Franţei şi se temea

de Prusia. Pentru a obţine o schimbare de opinie în Anglia, Bismarck pune să se imprime în „Times" facsimilul proectului de tratat pe care i l-a dat Benedetti în timpul chestiunii Luxemburgului şi prin care Napoleon ar fi aprobat unitatea germană dacă ar fi pus mâna pe Belgia. Benedetti răspunde prin presă că ideea a fost a lui Bismarck şi că Bismarck a dictat documentul. Bismarck replică că el a vorbit despre asta de mai multe ori cu Napoleon şi că, dacă n'ar fi publicat documentul, Napoleon, după ce s'ar fi înarmat bine şi şi-ar fi făcut o oştire de un milion de oameni, i-ar fi propus cu siguranţă în faţa Europei pentru moment neînarmată, să facă o înţelegere cu el pe spatele Belgiei. Adică exact aşa cum Bismarck însuşi a proclamat înainte de a începe războiul cu Austria în 1866.

Punctul principal e exact în ce priveşte pe Benedetti şi faptul că Europa a crezut aceasta dovedeşte că Bismarck era socotit capabil de şiretenia pe care o desfăşurase în cazul de faţă. „Singurul lucru bun, spune pe atunci Engels, este că acum toate murdăriile astea ies la iveală şi că toate intrigile dintre Bismarck şi Bonaparte au luat sfârşit". Dar ceea ce nimeni nu ştia în Germania şi nu s'a aflat decât în 1926 prin corespondenţa reginei Victoria, este ingratitudinea şi perfidia cu care Victoria a Prusiei, care ce-i drept era Englezoaică, şi mai ales soţul ei, au lucrat împotriva patriei, din cauza urei lor oarbe faţă de acel care o conducea. Kronprinţul fusese în Anglia după războiu şi regina scrie în jurnalul ei:

„Osborne, 31 Iulie, 1871: Am văzut pe Fritz şi am vorbit cu el despre războiu. El e un om foarte drept, amabil şi bun şi are cea mai mare groază de Bismarck. El spune despre acesta că e fără îndoială energic şi inteligent, dar rău, că n'are niciun principiu şi că e atotputernic, că el este adevăratul împărat; tatălui lui Fritz nu-i place de loc acest lucru, dar n'are încotro. In ce priveşte tratatul pe care Bismarck

l-a dat publicităţii şi care pretinde că i-a fost propus de Benedetti, Fritz e de părere că e cel puţin tot atât opera lui Bismarck ca şi a împăratului Napoleon. El are impresia că trăieşte pe un vulcan şi n'ar fi surprins dacă Bismarck ar încerca într'o bună zi să facă războiu cu Anglia". Aceasta era recunoştinţa moştenitorului lui Hohenzollern faţă de omul care cu jumătate de an mai înainte îi cucerise coroana imperială atât de mult dorită.

Ca şi în 1866 toată lumea e de partea politicei lui Bismarck îndată ce tunurile, pe care nu el le-a aşezat, par să-i dea dreptate. Ca şi în seara luptei dela Königgrätz, un ofiţer ar fi putut să-i spună şi acum după prima luptă: Acum când atacul a reuşit, eşti un geniu, dacă duşmanul ar fi trecut Rinul, ai fi cel mai mare ticălos din lume.

Omul de stat trebue să intervină şi acum, abia după câteva săptămâni. In noaptea după bătălia dela Sedan, nenorocitul Wimpffen cere lui Moltke să cruţe armata şi-l sfătueşte să fie mărinimos faţă de naţiune. Bismarck spune: „Nu poţi avea încredere în recunoştinţa unui prinţ, nici în aceea a unui popor şi nici cu atât mai puţin în recunoştinţa Francezilor. Situaţia lor generală e nestatornică. Guvernele şi dinastiile se schimbă mereu şi guvernanţii actuali n'au nevoie să ţină cuvântul celor dinaintea lor. Francezii sunt un popor gelos. Au ciudă pe noi din cauza victoriei dela Königgrätz, deşi această victorie nu i-a păgubit cu nimic. Nu ştiu de ce ar fi atât de mărinimoşi ca să ne ierte Sedanul!" Prusienii cer capitularea întregei armate fără arme şi fără drapele.

In chipul acesta dârz Bismarck îşi începe politica lui contra politicei republicei franceze, a cărei proclamare apropiată îi este uşor s'o prevadă. In lunile care urmează el îşi va schimba foarte puţin metoda. E o politică neîndurătoare, o adevărată politică de învingător, cu totul diferită de cea pe care a dus-o la Nicolsburg. In noaptea asta el a exprimat deja

unul din motivele care-l fac să procedeze astfel și anume: nestatornicia guvernului din Paris. Vor mai urma și alte motive. Politica asta îl face să anexeze Lorena. Consecințele vor fi infinite.

La 2 Septembrie disdedimineață Napoleon îl cheamă și Bismarck îl găsește pe drum în trăsură, înconjurat de ofițeri călări: „Imi pusesem revolverul la șold și probabil că văzându-mă singur în fața împăratului și a șase ofițeri, m'am uitat la revolver fără să vreau. Poate că instinctiv am și întins mâna spre el și probabil că împăratul a observat asta, căci s'a făcut galben la față”. Vedem foarte bine întâlnirea și caracterele lor în clipa aceasta. Invingătorul se află deodată în fața dușmanului, e singur contra șase și un imbold natural îl face să întindă mâna spre revolverul pe care l-a luat pentru orice întâmplare. Invinsul e în trăsură; el vede gestul și se îngălbenește. Amândoi știu că aici nimeni nu va trage și totuși au amândoi același reflex, ca și cum în fiecare clipă s'ar putea auzi un pocnet de armă. Convorbirea pe care o au amândoi într'o căsuță de țesător e de mică importanță. Bismarck a spus mai târziu că a fost o convorbire banală și în orice caz el a fost de acord cu împăratul, cam târziu, ce e drept, recunoscând că amândoi nu doreau războiul. De altfel el care știe atât de bine să urască, în clipa asta nu simte nicio voluptate a răzbunării ca în alte situații. E drept că n'avea în fața lui pe Gramont bolnav și deplorându-și neputința, ci pe Napoleon, pe care cu cincisprezece ani în urmă îl zugrăvise ca pe un om fără importanță și mai mult bun, pe care nu l-a urît niciodată, de care câteodată s'a temut, dar pe care întotdeauna s'a silit să-l câștige. Acum îl privește ca pe o femeie de multă vreme dorită, pe care însfârșit o cucerești, dar față de care nu mai ai decât milă.

In fond acest împărat prizonier îl stingherește. Chiar din seara bătăliei, după capitularea lui Napoleon, Bismarck a spus cu obișnuita lui iuțeală de

gândire: „Pacea e încă departe”. El se teme chiar atât de mult de întorsătura pe care o vor lua lucrurile încât, exact ca și după Königgrätz, dă sfatul să nu se mai continue înaintarea și armata să rămână în teritoriile franceze deja ocupate. Intr'adevăr, armata dușmană e distrusă, prizonieră sau încercuită fără nicio speranță de scăpare; națiunea nu mai are șef, ea va fi lăsată pradă tuturor partidelor și va ceda din slăbiciune. Dacă Bismarck ar fi izbutit în ziua aceea să-și impună ideile, aceasta ar fi fost încununarea politicei dela Nicolsburg, dar dacă fusese greu să țină pe rege și pe generali departe de Viena, acum, cu Parisul în zare, lucrul acesta era imposibil. De data aceasta statul major era pregătit față de aceste nebunii ale unui profan și „civilul” văzu că nu-i servea la nimic că între timp devenise general. In trenul care-l ducea spre front auzise pe Podbielscki spunând în compartimentul vecin: „De data asta am luat toate precauțiunile ca Bismarck să nu înceapă iar să se amestece în treburile noastre”.

Inainte de toate însă, el era târît acum de opinia publică germană, care altădată se temea de luarea Vienei mai mult decât o dorea. Presa cerea într'adevăr Alsacia „ca garanție în viitor contra atacului dușmanului ereditar”.

Numai socialiștii declarară că prăbușirea lui Napoleon însemna sfârșitul războiului. La 4 Septembrie republica era proclamată la Paris, la 5 Septembrie numeroase manifestații de simpatie aveau loc în Germania pentru această republică și de atunci se putu citi în fiecare număr al presei muncitorești: O pace echitabilă cu Franța. Nicio anexiune! Pedepsirea lui Bonaparte și a complicilor lui! Și în același timp în toată Germania se publica un manifest al lui Karl Marx, prin care acesta profetiza cu privire la anexiunea Alsaciei: „Asta înseamnă să se transforme două țări în doi dușmani de moarte și să se facă un armistițiu în loc de pace”. Imediat un general din dosul fron-

tului arestează comitetul partidului şi-l pune în lanţuri într'o fortăreaţă. Când Johan Jacoby fu arestat şi el după un discurs ţinut la Königsberg contra anexiunilor, vechii democraţi se agitară. Marx scria încă dela mijlocul lunei August: „Două clase par să fie însufleţite de dorinţa de a lua Alsacia şi Lorena, camarila prusiană şi patrioţii băutori de bere din sudul Germaniei. Asta ar fi cea mai mare nenorocire care ar putea lovi Europa şi în special Germania... Totuşi Prusienii ar fi trebuit să înveţe din propria lor istorie că nu se obţine siguranţă faţă de adversarul învins prin desmembrarea acestuia..." Dar toate acestea chiar Bismarck părea la început să le creadă. Bismarck la începutul războiului spusese în discursul tronului:

„Poporul german şi poporul francez dorind să se bucure împreună de binecuvântarea credinţei creştine şi de o prosperitate crescândă, sunt chemate la o luptă mai salutară decât lupta sângeroasă a armelor. Cu toate acestea guvernanţii Franţei au utilizat amorul propriu natural, dar irascibil al marelui popor vecin şi au abuzat de el pentru a-şi satisface propriile lor interese şi pasiuni". Nimeni nu putea în prima zi a unui războiu să vorbească mai clar şi mai cuminte duşmanului şi în acelaşi timp Europei; niciodată un om de stat n'a făcut o distincţie mai limpede între naţiune şi guvern. Singurul lucru la care Bismarck, în graba momentului nu s'a gândit a fost o prăbuşire atât de repede a lui Napoleon ca suveran şi ca om. Chiar dacă a crezut-o posibilă, el n'a ţinut seamă de impresia pe care această schimbare era menită s'o facă asupra unei părţi din propriii lui concetăţeni.

Ba chiar mai mult. In mijlocul lunei August în clipa în care regele Wilhelm pătrundea în teritoriul francez, Bismarck îşi începea proclamaţia cu aceste cuvinte: „Impăratul Napoleon, atacând pe mare şi pe uscat naţiunea germană, care a dorit şi doreşte

încă să trăiască în pace cu poporul francez..." In acelaşi timp Frederic Carol spune în ordinul de zi al armatei: „Poporul francez n'a fost întrebat dacă vrea să facă un războiu sângeros vecinului său; nu există niciun motiv de duşmănie".

Ce se întâmplă? Cinci săptămâni după aceste manifeste, cel dintâi ministru al Afacerilor Străine al republicei soseşte la cartierul general al învingătorului şi cere o suspendare a ostilităţilor, pentru a proceda la alegerea deputaţilor pentru o adunare naţională. Jules Favre n'ar putea oare să se aştepte ca această hotărîtă divergenţă între Napoleon şi poporul lui, să fie mai mult decât o simplă frază? Adversarii războiului în amândouă ţările ar putea să ţină seamă de faptul că au fost recunoscute intenţiile pacifice de care a dat dovadă poporul francez, răsturnând vechiul guvern războinic, aducând la putere pe adversarii acestuia şi transformând brusc imperiul în republică. Tocmai Thiers şi Favre fuseseră aceia care în clipa hotărîtoare condamnaseră războiul în timp ce prietenii lor refuzau creditele şi tot ei luaseră acum conducerea republicei.

Insă realitatea nu poate permite să se înfăptuiască atât de simplu o teorie. Prusianii n'au câştigat în zadar şase bătălii. Acelaşi Bismarck, care în discursul tronului compătimea pe marele popor vecin de faptul că e aşa de rău condus şi care declara în manifestul lui că Prusia doreşte mereu să vieţuiască în pace cu acest popor, acum adresează două circulare către toţi ambasadorii, precizând că naţiunea întreagă e răspunzătoare de războiul de cucerire. Iar în clipa când Favre îi declară că împăratul războinic a fost alungat, că Franţa doreşte pacea şi că oferă despăgubiri, Bismarck răspunde unui negociator străin, pe care împărăteasa Eugenia reuşeşte să i-l trimeată:

„Forma guvernului D-voastră ne este indiferentă. Dacă Napoleon va fi favorabil intereselor noastre, noi îl vom readuce la Paris. Dacă aş fi sigur că politica

D-voastră este aceea a Franţei întregi, eu l-aş sfătui pe rege să-şi retragă armatele fără să ceară nicio bucată de pământ şi niciun ban. D-voastră însă nu reprezentaţi decât o minoritate care dispare şi noi n'avem nicio garanţie nici din partea D-voastră, nici din partea guvernului care va veni după D-voastră. Trebue să ne gândim la situaţia noastră în viitor şi vom cere anexiunea Alsaciei întregi, precum şi a unei părţi din Lorena, cu oraşul Metz”.

Când aude aceasta, Jules Favre, avocatul parizian cu chip fin şi buze groase, palid, cu barba sburlită, îşi ia „pardesiul prăfuit şi pălăria boţită” şi declară: „Nu dăm nicio piatră din forturile noastre!” Totuşi răutăciosul acesta de Bismarck îi place şi spune despre el: „Era impunător şi aspru, dar înfăţişarea lui era îndulcită de o simplicitate naturală şi aproape amabilă. M'a primit politicos şi demn, fără nicio afectare, luând imediat o atitudine binevoitoare şi deschisă, pe care şi-a păstrat-o până la sfârşit.

Această nouă stare de spirit a lui Bismarck are ca rezultat câteva hotărîri, care timp de o jumătate de veac, vor constitui o primejdie. Intr'adevăr, el ar fi putut hotărî pe rege să facă pacea, cu toată împotrivirea generalilor, aşa cum dovedeşte istoria lunilor ce urmează. El cere Alsacia şi Lorena, pentru siguranţa Germaniei şi păstrarea păcei, din cauză că propriul lui fel de a vedea lucrurile s'a turburat. Nu-i niciun an de când spunea confidenţial lui Keyserling:

„Şi însfârşit, dacă Prusia ar ieşi victorioasă, la ce ar servi? Dacă am câştiga Alsacia, ar trebui să fim mereu în stăpânirea Strassburgului, dar aceasta e cu neputinţă, căci până la urmă, Francezii şi-ar găsi noi aliaţi, — şi atunci ne-ar putea merge rău de tot”.

Aşa dar ideea lui Karl Marx: armistiţiu în loc de pace. Bismarck văzuse venind războiul şi aceasta nu fără satisfacţie, pentrucă singurul lui scop era pe atunci realizarea imperiului german. Niciodată

gândurile şi dorinţele lui Bismarck n'au fost îndreptate împotriva unui vecin numai pentru motivul că acesta prosperează în linişte. De cincizeci şi cinci de ani acest vecin aproape a uitat ultima incursiune a Germanilor şi de-abia în ultimii patru ani ridicarea Prusiei a început să-l supere. In niciunul din memoriile şi discursurile lui Bismarck, în niciuna din scrisorile şi conversaţiile particulare nu se găseşte cuvântul de „duşman ereditar”. E drept că nu iubeşte pe Francezi, dar pe cine iubeşte el în fond? Şi acum deodată, contrar celor spuse în ultimile lui proclamaţii, îi apare această idee de securitate a Reichului, securitate pe care trebue s'o aducă războiul. E o schimbare completă în ideile lui fundamentale asupra politicei mondiale: dintr'odată Bismarck ctitorul, devine un cuceritor.

Europa se întreabă de ce aceste două teritorii n'ar deveni ele neutre, cum ele înşile cer? Bismarck a răspuns mai târziu în Reichstag: „Asta ar fi însemnat să se creeze un şir de state neutre dela Baltica până la Alpi, ceea ce evident ne-ar fi pus în imposibilitate de a ataca Franţa pe uscat, pentrucă noi avem obiceiul să respectăm tratatele şi neutralităţile. (Foarte bine!)... Franţa ar fi avut deci o centură de apărare împotriva noastră, pe când noi, atâta timp cât flota noastră nu va fi egală cu aceia a Franţei, n'am fi avut nicio apărare pe mare”. Acesta era un motiv, dar numai secundar. Motivul principal era că Belgia şi Elveţia voiau să rămână state neutre şi independente, iar Alsacia şi Lorena nu voiau acest lucru: „Trebuia să ne aşteptăm dimpotrivă ca puternicile elemente franceze, ce vor persista încă multă vreme în aceste provincii, care sunt legate de Franţa prin interesele, simpatiile şi amintirile lor, să determine aceste state neutre să se ralieze la Franţa în cazul unui nou războiu franco-german. Aşadar nu mai rămânea altceva de făcut, decât să punem aceste teritorii şi forturile lor cu totul sub dominaţia germană, pentru a le

apăra ca o fortăreață a Germaniei împotriva Franței și pentru a îndepărta cu încă câteva zile de marș punctul de plecare al unui atac francez".

„La realizarea acestei idei se opunea în primul rând antipatia locuitorilor. Exista un milion și jumătate de Germani în stare de a pune în valoare toate superioritățile Germaniei față de un popor având alte superiorități cu totul de altă natură; ei aveau prin calitățile lor o situație privilegiată. E în firea Germanilor să-și atribue un fel de superioritate față de vecinul lor imediat. In dosul Alsacienilor și al Lorenilor, când erau Francezi, era Parisul cu strălucirea lui și Franța cu măreția și unitatea ei. Ei se opuneau compatrioților lor germani, gândindu-se: Parisul e al nostru. E un fapt. Antipatia aceasta există și datoria noastră este să o învingem cu răbdare. Noi Germanii avem multe mijloace. In general noi suntem obișnuiți să guvernăm, câteodată cu oarecare stângăcie, însă cu timpul guvernarea noastră devine mai blândă și mai umană decât oamenii de stat francezi (Râsete). Totuși nu trebue să credem că ne vom atinge prea repede scopul și că în ce privește sentimentele germane lucrurile vor merge în Alsacia ca în Turingia".

In considerațiile acestea absolut juste apare grija omului de stat. Dacă după o pace victorioasă el îndrăznește să spună națiunii lui cu privire la răsplata victoriei: „Nu-mi rămâne altceva decât s'o iau", aceasta e încă o dovadă a scrupulelor pe care a trebuit să și le învingă. Totuși de ce a luat-o? Mulți ani mai târziu el va asigura pe reprezentanții noilor provincii că a făcut aceasta împotriva voinții lui și numai pentru a se supune militarilor.

Cauzele erau mai întâi în starea de spirit a armatei și în aceea a partidului militar. Fuseseră bătălii mari, pierderi grele, adversarul era rău echipat, forțurile dușmane nu mai puteau rezista multă vreme și toți prinții și generalii erau îmbătați de victorie. La

aceasta se adăoga și o accentuată aversiune față de un popor, care nu voia să suporte un vecin tot așa de puternic ca și el. Și în sfârșit, mai era și o considerație naționalistă. Intr'o zi regele Würtembergului explicase lui Bismarck că lipsa de apărare împotriva Franței va fi totdeauna în sudul Germaniei o piedică la unificare. Bismarck însuși spune în Reichstag: „Colțul care îl întindea extremitatea Alsaciei în Germania, despărțea sudul și nordul Germaniei mult mai serios decât linia politică a Main-ului". Totuși această considerație nu se raporta în realitate decât la Alsacia și chiar numai la o parte din Alsacia.

In același timp Bismarck își bătea joc de formulele pangermaniste cu care se înfierbânta opinia publică: „Ceea ce ne trebue sunt fortărețele; Alsacia (care a fost germană) e o concepție didactică". El știa că pierderea Alsaciei rezulta numai din atitudinea marelui prinț elector față de Ludovic al XIV-lea și că prin urmare Hohenzollernii aveau de formulat în această chestie cât mai puține revendicări. Bismarck a recunoscut de asemeni imediat primejdia anexiunei Lorenei, căci chiar la șase Septembrie el spunea: „Eu nu țin să dobândim Lorena, însă generalii pretind că avem neapărată nevoie de Metz, care reprezintă valoarea a 120.000 oameni". Iar imediat după aceea ei spunea unui diplomat englez: „Noi nu exprimăm nicio pretenție cu privire la Alsacia și Lorena; Franța poate să păstreze aceste provincii, însă cu condiția ca ele să nu mai poată servi de puncte de sprijin în caz de războiu; noi avem nevoie numai de Strasburg și de Metz".

Dar marele motiv, acel pentru care Bismarck a realizat această anexiune ce se înfățișa primejdioasă, era ideea imperiului german, care era tocmai pe cale de-a lua ființă. El era de părere că numai într'o „mânie comună" spiritele înțepenite se vor muia și vor deveni flexibile. Provincia aceasta posedată în comun de aliați era un zălog și el a văzut că vlăstarul

acesta pe care aveau să-l crească împreună va putea fi motivul cel mai puternic pentru unificare.

In ziua bătăliei dela Sedan, Delbrück, confidentul lui îi spunea:

„Imperiul se naşte din teritoriul german".

XVIII

Cu un calm magistral Bismarck se apropie de Imperiul lui. Când după prima luptă în care Prusienii şi Bavarezii au căzut împreună pe câmpul de luptă, presa din Berlin scria că Wilhelm trebue să devie împărat, Bismarck îşi arată indignarea faţă de ministrul Bavariei spunând că nimeni nu se gândeşte să ştirbească independenţa Bavariei: „Dimpotrivă noi vom avea o recunoştinţă eternă faţă de acest viteaz aliat. N'avem nevoie să căutăm să realizăm unitatea germană, căci o avem de pe acum în mână". Bismarck se lasă rugat: politica aceasta va dura aproape trei luni. El trimite pe Delbrück la Dresda numai pentru a primi propuneri, iar către reprezentanţii Würtembergului el spune: vă aşteptăm ofertele. Bismarck era hotărît să asculte ce spune toată lumea şi pe urmă să facă cum credea el că e bine. Şi într'adevăr în clipa când poporul acesta de individualişti vroia să se strângă la un loc fiecare avea un mijloc de propus. Toate populaţiile, toate clasele, toate partidele, în sfârşit, toţi cei care posedau „noţiuni intuitive universale" se luptau între ei, hotărîţi mai degrabă să nu unifice Germania decât s'o unifice după reţeta vecinului. Prusienii naţionalişti vor un imperiu german cu Hohenzollern în frunte. Liberalii nu vor decât întreaga suveranitate a poporului. Regele nu vrea de loc să audă de împărat şi de imperiu. El nu vrea decât desăvârşirea tratatelor relativ la armată. Kronprinzul vrea imperiul şi supunerea verilor lui la

coroana imperială. Numai în Baden prinţul şi poporul vor un imperiu cu Prusia în frunte. In Bavaria guvernul vrea o confederaţie a statelor din sud cu Austria, în timp ce marile oraşe ar vrea să intre în Confederaţia Nordului, iar regele ar prefera să nu mai audă vorbindu-se de nimic în chestia aceasta. In Würtemberg regina unelteşte împotriva Prusiei. Liberalii nu vor să facă parte decât dintr'o Germanie de Nord democratică. In Hessen primul ministru, care e foarte puternic, propune o constituţie contrară dorinţelor lui Bismarck, numai pentrucă acestuia nu-i place şi numai pentru ca să încurce lucrurile. Insfârşit, toţi pleacă la Versailles, unde Bismarck stă ca un alchimist în faţa cuptorului lui şi pregăteşte într'o retortă noul lui *homunculus*.

Reprezentând viitorul, cu atât mai mult cu cât primul împărat avea şaptezeci şi cinci de ani, Kronprinzul Prusiei era de fapt personajul cel mai important. Dela începutul războiului Bismarck avea mereu cu el diferende foarte grave. Kronprinzul visa un imperiu romantic, dinastic şi democratic, în care Prusia să se ridice în fruntea Germaniei, prinţii germani să n'aibă decât titluri, privilegii şi o Cameră a seniorilor, Hohenzollernii să aibă coroana imperială şi puterea, iar guvernul să fie în mâna unui ministru al imperiului, răspunzător faţă de Reichstag. Chiar dela mijlocul lunei August, în momentul intrării în Franţa Kronprinzul îşi exprimă ideile faţă de Gustav Freytag într'un sat din Vosgi: „Deodată ochii lui străluciră şi el izbucni: Trebue să devin împărat!" Freytag spune mai departe: „L-am privit pe prinţ cu surprindere. Işi pusese mantia de general, învăluindu-şi în ea trupul înalt ca într'o mantie de rege. Işi atârnase deasemeni la gât lanţul de aur al Hohenzollernilor, pe care de obiceiu nu-l purta în campanie. Şi umbletul lui era mândru. Era evident că, plin de importanţa pe care o dădea acestor idei imperiale, el îşi croise o înfăţişare potrivită convorbirii pe care o avusese".

Prietenul scriitor îl avertizase zadarnic, prevestindu-i toate primejdiile, spunându-i chiar în chip profetic: „Simpla haină a Hohenzollernilor nu va mai fi în curând de cât o amintire a antichității. Odată cu prosperitatea crescândă, de pe acum începe să fie greu să se păstreze printre ofițeri vechea modestie și vechea simplicitate; în viitor aceasta nu va mai fi posibil decât dacă prinții noștri vor da ei înșiși exemplul acestei simplicități. In poporul nostru se va infiltra un fel de slugărnicie și de lingușeală, care nu sunt în firea vechii noastre loialități prusiene. Orice punct de vedere își provoacă contrarul și un puternic curent democratic străbate secolul nostru. E destul ca într'o zi vreo catastrofă oarecare să nemulțumească poporul, pentru ca imediat vechile familii domnitoare să fie amenințate de mari primejdii. Chiar de pe acum prinții noștri sunt ca niște actori pe scenă, primiți cu buchete de flori și aplauze sgomotoase, în timp ce demonii distrugători îi pândesc din umbră".

Prințul îl ascultă pe Freytag și când acesta și-a terminat profeția, el îi spune: „Stai puțin!" Și atunci, ca răspuns unei prevestiri atât de importante, el povestește numai că atunci când Napoleon a întrebat pe regele Wilhelm cui trebue să dea precădere la expoziția universală din Paris, țarului sau regelui Wilhelm, Wilhelm a răspuns că țarului. Și Kronprinzul încheie: „Iată ce un Hohenzollern nu trebue să mai facă! Iată ce un Hohenzollern nu trebue să mai admită". Și Freytag adaogă: „Cuvintele acestea lăsau să se citească până în fundul inimei lui. El era cu totul pătruns de orgoliul lui de prinț, și tot ce i s'ar mai fi putut spune n'ar mai fi fost de niciun folos".

După Sedan, Kronprinzul pune lui Bismarck chestiunea imperiului; acesta evită să-și dea părerea. Cum ajunge la Versailles, nepotul lui Friedrich Wilhelm al patrulea, la vederea apartamentelor somptuoase ale Regelui Soare, se gândește „că aici ar fi bine să se serbeze restabilirea imperiului". Și el adaogă: „E drept că ar fi trebuit să mă gândesc mai de mult că contele Bismarck, „marele nostru om de stat" n'a simțit niciodată un adevărat entuziasm pentru chestiunea germană. Insă dacă nici după o asemenea victorie el nu e cuprins de focul sacru, atunci nu ne mai rămâne altceva de făcut decât să ne resemnăm. Dar vai de acei care nu recunosc adevărul ce se desprinde dintr'o epocă frământată cum e epoca actuală, vai de aceia care nu vor învăța niciodată să judece limpede!"

Asta este părerea prințului moștenitor al Prusiei în ceea ce privește imperiul german. „Marele om de stat", cum spune el între ghilimete, e un funcționar al regatului Prusiei; vai de el dacă războiul nu l-a învățat nimic! Părerea asta din Octombrie 1870 și indiscrețiile din August 1871 arată perfect decadența rapidă a acestei dinastii, iar bătrânul și blajinul rege, despre care Bismarck a spus mai târziu că l-a purtat pe umeri până la tronul imperial, pare un erou când îl comparăm cu fiul lui.

Curând după aceea, prințul moștenitor își înfruntă personal funcționarul. El îi cere să amenințe statele din sud, pentru ca să vie însfârșit să se unească: „De altfel, dacă vom proceda în chip hotărît cu aceste state, nu este nicio primejdie. Din ziua în care vom fi în adevăr hotărîți, veți vedea că nici măcar nu vă cunoașteți puterea".

Bismarck: „Noi facem războiu împreună cu aliații noștri și chiar numai din pricina asta nu putem să recurgem la amenințări. N'am face decât să aruncăm aceste state în brațele Austriei".

Kronprinzul: „Putem să încercăm. Nimic mai simplu decât să proclamăm imperiul și constituția cu majoritatea prinților care sunt aici și toți regii vor fi obligați să accepte".

Bismarck: „E un demers pe care însuși regele nu-l va accepta".

Kronprinţul: „Dacă nu vreţi D-voastră Excelenţă, atunci bine înţeles că nici regele nu va vrea".

Bismarck: „In ce priveşte chestiunea Germaniei, trebue să lăsăm timpul să lucreze".

Kronprinţul: „Dar eu care reprezint viitorul, nu pot rămâne indiferent în faţa unei asemeni tărăgăneli".

Bismarck: „Kronprinzul n'ar trebui să exprime asemenea păreri".

Kronprinzul: „Protestez în chipul cel mai energic contra acestui mod de a-mi închide gura. Numai Majestatea sa are dreptul să-mi dea ordine cu privire la chestiunile pe care am sau nu voie să le discut".

Bismarck: „Dacă Kronprinzul ordonă, voi proceda după părerile sale".

Kronprinzul: „N'am niciun ordin de dat contelui Bismarck şi protestez contra acestor cuvinte".

Bismarck: „Sunt gata oricând să cedez locul oricărei alte personalităţi pe care o veţi crede mai aptă pentru conducerea guvernului".

Kronprinzul era autorizat să critice şi nu era obligat să se arate prietenos. Tatăl lui dăduse puterea unui om ale cărui idei despre stat nu-i plăceau. Când o parte din burghezie dorea o Germanie independentă, moştenitorul coroanei avea dreptul să o dorească şi el: numai că ideile lui cu privire la forma statului trebuiau să fie experimentate şi simţite, trebuiau să fie o religie pentru el. Ele însă nu proveneau decât din convingerea unei femei, mai inteligentă ca el şi pe care el o admira şi a cărei patrie îl intimida. Acest Hohenzollern vrea să colaboreze cu poporul la guvern după sistemul englez şi e hotărît să negocieze cu prinţii, care îi sunt egali, şi în acelaşi timp să le răpească orice putere, până şi titlurile lor.

Friedrich Wilhelm vrea să domnească. Doreşte pentru el şi soţia lui purpura şi coroana, dar nu vrea să fie deloc *primus inter pares*, ceea ce totuşi ar trebui să-i fie deviza. El e de părere să ameninţe şi să

constrângă nobilimea rebelă şi spune lui Bismarck că acesta nu-şi cunoaşte destul puterea; e probabil prima oară când i se aduce lui Bismarck un asemenea reproş, care ne face să zâmbim. Prinţul vrea să-şi trădeze tovarăşii de arme şi să întoarcă împotriva lor puterea pe care a cucerit-o cu ajutorul lor; dar nu-i pasă de aceasta şi în lipsa asta de loialitate el nu seamănă de loc cu tatăl lui. Lângă acest pseudo-democrat, junkerul Bismarck pare a fi mai sincer; el care ironiza „beţia de suveranitate fără Dumnezeu şi fără drept a prinţilor germani", ar prefera acum să-i răstoarne pe toţi, cum a făcut cu cei din Hanovra şi cu cei din Nassau şi asta nu din cauza insignelor, ci numai din cauza puterii efective, pe care niciun Reichstag nu poate s'o ştirbească.

Totuşi geniul robust înfruntă curentul vremii. Prinţul moştenitor, dimpotrivă, se lasă condus de ele. Intr'adevăr Kronprinzul în seara de Anul Nou notează: „Pentru moment se pare că noi nu suntem nici iubiţi, nici stimaţi, ci numai temuţi. Lumea ne crede capabili de toate josniciile şi neîncrederea faţă de noi creşte din ce în ce mai mult. Vina nu-i numai a acestui războiu. Iată unde ne-a adus ţăria de fier şi sânge, inventată de Bismarck şi pusă în scenă de ani de zile. La ce ne serveşte toată puterea, toată gloria şi toată strălucirea războaielor, dacă nu întâlnim pretutindeni decât ură şi neîncredere? Bismarck ne-a făcut mari şi puternici, însă ne-a răpit prietenii, simpatia lumii şi cugetul nostru bun. Persist încă şi astăzi să cred că Germania fără fier şi fără sânge, singură cu drepturile ei, putea să facă cuceriri morale şi să devină unită, liberă şi puternică. Junkerul îndrăzneţ şi violent a voit altfel. In 1864 vicleniile şi intrigile lui au stricat victoria unei cauze bune, şi în 1866 el a distrus Austria, fără a realiza unitatea Germaniei. Ce greu va fi acum să combaţi oarba adorare a forţei brutale şi a succeselor din afară şi

ce greu va fi să luminezi spiritele şi să le mâni din nou spre scopuri frumoase şi sănătoase".

Acestea sunt vorbe care ar fi convenit lui Aristide sau lui Lincoln şi pe care Freytag sau Liebknecht ar putea să le rostească aici şi acum; dar n'ar trebui să vorbească astfel un general, şef al armatei, care sub numele lui lasă să fluture drapelele triumfătoare ale mareşalului Blumenthal, care vrea să-şi constrângă şi să-şi supună pe verii lui aliaţi, care nu vrea să consulte poporul şi vrea numai să proclame constituţia şi apoi să poarte hermina cu graţie şi demnitate, aşa cum făcea încercare în satul acela din Vosgi. El n'a înţeles deloc istoria ultimilor zece ani. De ce războiul Danemarcei era „o cauză bună", odată ce ducatele nu reveneau Prusiei? De ce Austria a fost distrusă, când el însuşi a susţinut cererile lui Bismarck la Nicolsburg tocmai cu privire la păstrarea Austriei? Intrucât oare cancelarul Confederaţiei de Nord a întârziat alipirea Germaniei de Sud, pe care numai deabia acum o obţinea prin fer şi sânge? Desigur, Germania se putea clădi fără a întrebuinţa armele. Dar atunci dinastiile şi-ar fi pierdut puterea şi criticul din seara de Anul Nou n'ar fi păstrat nimic altceva decât tocmai hermina aceea, pe care douăzeci şi doi de veri o purtau alături de el. Ce fericit destin are acest prinţ, pe care vârsta mai mult decât biblică a tatălui său îl scuteşte de a se manifesta prin fapte şi îi păstrează în acelaşi timp în istorie o gloriolă de idealist, care nu şi-a putut pune în aplicare teoriile!

Alături de acest anti-machiavel, marele realist merge hotărît spre scopurile pe care şi le-a ales. Când Kronprinzul democrat vrea să proclame constituţia pe front, ministrul reacţionar se gândeşte să convoace tot Reichstagul german la Versailles; la prima vedere asta nu pare să fie decât o ameninţare împotriva prinţilor şovăitori; Bismarck e totuşi capabil să formuleze pe faţă această ameninţare. El a numărat deja odăile disponibile din castelul dela Versailles. Intre

timp miniştrii celor patru state din Sud aleargă încoace şi încolo; numai Bavaria singură protestează contra a douăzeci şi două de puncte ale proectului. Bismarck refuză orice. Miniştrii se întorc la München şi se liniştesc.

Acum Bismarck se face că nu vrea să se înţeleagă decât cu Baden şi Würtemberg; mai ales Baden e favorabil, pentrucă Bavaria vrea să-i ia Palatinatul. Imediat însă poştele, căile ferate şi telegrafele ridică glasul, în timp ce militarii cer insigne speciale şi unitatea germană e pe punctul de a nu reuşi din cauza culoarei unor fireturi. Un ministru din Baden laudă acum faţă de Bismarck „delicateţa cu care acesta nu ştirbeşte în chip inutil nici chiar cel mai mic interes de stat; în acelaşi timp însă, când interesele imperiului o cer, el e în stare să treacă la ordinea de zi, chiar dacă ar fi în joc cele mai puternice interese ale Bavariei". Fiindcă Bismarck vrea imperiul, el cedează în ce priveşte uniformele şi alte fleacuri; toţi se pun de acord, afară de Bavaria, şi sunt gata să semneze. Regina Württembergului, Rusoaica, se amestecă în joc. Indemnată de un baron intrigant, ea pune pe soţul ei să telegrafieze că Würtembergul ar prefera să aştepte ca şi Bavaria să se pună de acord. Bismarck mereu calm în aparenţă, deoarece vrea să-şi dea aerul că nu aleargă după nimeni, e cuprins de furie imediat ce se întoarce acasă, cade bolnav şi se gândeşte să mobilizeze populaţiile statelor din sud contra guvernelor lor.

Acum Bavarezii iar se umflă în pene şi când revin trebue să li se acorde mult mai mult: în constituţie se introduce un paragraf care prevede un comitet diplomatic sub preşidenţia Bavariei; poşta, căile ferate şi telegraful şi armata în timp de pace trebue să fie de sine stătătoare. Când însfârşit Bavarezii obţin şi impozitele pe bere şi alcool, Bismarck are ce doreşte: o Bavarie satisfăcută şi care semnează.

In seara aceasta de Noembrie, după conferinţă,

Bismarck intră în salon cu o cupă în mână şi se aşează lângă colaboratorii lui: „Insfârşit, tratatul bavarez e terminat şi semnat. Unitatea Germaniei s'a îndeplinit şi imperiul la fel. E un eveniment important. Ziarele nu vor fi mulţumite şi un istoric obişnuit ar putea să spună: au fost proşti că n'au cerut mai mult; ar fi trebuit să ceară. Acest istoric ar avea poate dreptate spunând că ar fi trebuit. Dar atunci, ce mai sunt tratatele dacă intervine acest *trebue?* Eu ştiu doar atât: că au plecat satisfăcuţi. Tratatul are defectele lui, dar prin asta nu e mai puţin trainic. Viitorul se va îngriji să adauge ce lipseşte. Consider acest tratat drept lucrul cel mai important pe care l-am obţinut în ultimii ani".

Când Bismarck vorbeşte apoi în chip sceptic de regele Bavariei, Abeken, mereu loial, îi spune:

— Totuşi e un om atât de simpatic.

Bismarck îl priveşte cu ochi mari şi răspunde:

— Dar şi noi toţi de aici suntem simpatici.

Cu această simplicitate premeditată Bismarck îşi încheie socotelile în seara în care-şi desăvârşeşte opera. După aceea mai rămâne multă vreme bând şampanie, într'un fel de reverie, fără să ia seama la cei din jurul lui şi deodată spune fără nicio tranziţie: „Voi muri la vârsta de şaptezeci de ani". Apoi probează aceasta printr'o combinaţie de cifre incomprehensibilă.

— Atât de curând! Nu se poate! Trebue să alungaţi îngerul morţii!

— Nu, spune liniştit Bismarck. In 1886. Incă şaisprezece ani. E un număr mistic.

XIX

In mijlocul activităţii lui de realizator, Bismarck câteodată cugetă la împrejurările istorice în care trăieşte: „Ce lume minunată avem noi astăzi. Toate sunt acum răsturnate: papa poate ajunge în curând într'un stat protestant al Germaniei, Reichstagul la Versailles, corpul legislativ la Kassel, Garibaldi general francez, luptând alături de zuavii papei". Iar în momentul când se aşteaptă venirea regelui Ludovic el scrie: „N'aş fi crezut că am să deţin rolul de majordom la Trianon. Ce-ar spune despre aceasta Napoleon sau Ludovic al patrusprezecelea?"

In general, în timpul acestor cinci luni Bismarck îşi petrece timpul cu lucrări fără importanţă. Starea lui de spirit, notată în sute de convorbiri, nu se schimbă şi când cineva îl întreabă cum îi place situaţia actuală, el răspunde simplu: „In viaţa politică nu există punct culminant, de unde să poţi privi liniştit în urmă. Nu ştiu ce va răsări mâine din ceea ce am semănat astăzi". De obiceiu conversaţiile lui sunt pline mai mult de aversiune şi de mânie, decât de simţire şi de spirit. Când vorbele pe care le spune la masă, închegate în adevărate monoloage nu se mai referă la ziua de azi şi ziua de mâine, când a sfârşit şi cu anecdotele din viaţa lui, atunci aproape întotdeauna aduce vorba despre vânătoare şi călătorii, despre bucătărie şi vinuri. Nicio clipă el nu vorbeşte de politică şi de cultură, aşa cum se întâmplă de exemplu în scrisorile dintre Renan şi Strauss. Aici e vorba numai de ciuperci, peşte, fripturi, cârnaţi, medoc, vin de Rin, şampanie şi alte vinuri fine. Asta arată marea importanţă, „pe care aceste lucruri o au în viaţa de toate zilele a lui Bismarck, căci nu-i place numai cantitatea, ci şi calitatea. Este încă o dovadă de

primejdiosul amestec de forţă şi de nervi al firii lui.

Când e invitat la rege, el mănâncă acasă, înainte sau după, pentrucă „la rege e întotdeauna mâncare puţină. Când se servesc cotletele, nu iau decât una, căci dacă aş lua două, mi-ar fi frică că nu mai rămâne pentru ceilalţi invitaţi; mâncarea e socotită astfel, ca să fie numai o porţie de persoană. Nu voi putea să ajung să obţin o pace cum trebue, dacă nu mi se dă de mâncat şi băut cum trebue. Asta face parte din meseria mea. Iată de ce prefer să iau masa acasă". Reflecţiile astea el le face de mai multe ori, în prezenţa unui aghiotant al regelui. La masă devine chiar naţionalist şi spune: „Un iepure francez ca ăsta nu face doi bani pe lângă un iepure din Pomerania. N'are nici măcar gust de vânat. E departe de iepurii dela noi, care-şi datoresc carnea lor gustoasă cimbrului şi buruienilor din Pomerania... In familia noastră toţi au fost mari mâncăcioşi. Dacă ar mai fi mulţi la fel în ţară, statul n'ar mai rezista şi eu aş emigra".

Apoi se plânge că nu poate să doarmă după aceste dineuri monstre, căci, deşi nu se culcă înainte de miezul nopţii, se trezeşte deobiceiu pe la unu noaptea: „Şi atunci îmi trec prin cap o mulţime de lucruri, mai ales nedreptăţile care mi se fac... şi atunci încep să scriu scrisori şi telegrame, bineînţeles fără să mă scol, numai în minte. Altădată când eram ministru proaspăt mă sculam şi scriam, dar când a doua zi mă reciteam vedeam că nu scrisesem decât platitudini, cum ar spune prinţul von X... Aş vrea să dorm, dar nu pot. Mereu mă frământă gândurile". Cu obiceiul acesta, el trebue să doarmă dimineaţa şi nimeni nu îndrăzneşte să-l scoale înainte de ora zece sau unsprezece, şi din această pricină lipseşte dela rapoartele militare.

Sfârşeşte prin a-şi face viaţa complet nesănătoasă, ne mai ieşind decât foarte puţin călare; când nu-l dor picioarele, se plimbă noaptea singur prin grădina cu ziduri înalte. Odată dă de o scară agăţată de zid: „Imediat am simţit o poftă irezistibilă să mă urc. Dar dacă de partea cealaltă e o santinelă? Insfârşit, am început să vorbesc cu soldaţii din corpul de gardă: toţi voiau să ştie dacă vom intra în Paris". Când iese, nu-şi ia sabia; „dar îmi iau întotdeauna revolverul; la nevoie pot să mă las asasinat, dar nu vreau să mor fără să mă răzbun" şi totuşi în ţara asta toată lumea îl urăşte; în timpul înaintării armatei s'a descoperit un plan de atentat împotriva lui. Iată ce scrie el soţiei în privinţa asta: „Oamenii de pe aici mă privesc probabil ca pe un câine însetat de sânge; când babele aud numele meu, cad în genunchi şi se roagă. Atila era un miel pe lângă mine".

Nu se mai lasă atât de des dus de visuri ca altă dată. Numai o singură dată scrie: „Azi am lăsat toate grijile deoparte şi am plecat călare în galop pe o vreme domoală de toamnă dealungul aleelor drepte din parcul lui Ludovic al XIV-lea, călcând pe frunzele căzute, printre arbuştii tăiaţi rotund, lacurile liniştite şi zeii de marmoră... Nu voiam să mai aud alt sgomot decât zăngănitul săbii lui Joseph în urma mea, voiam să mă las pradă nostalgiei pe care căderea frunzelor şi singurătatea printre străini o inspiră şi să mă scufund în amintirile mele din copilărie, gândindu-mă la nişte stufişuri tăiate rotund, care nu mai există". O singură dată simte această înclinare către poezie şi totuşi duce o viaţă în aparenţă mai calmă decât la Berlin.

Bismarck a spus fiilor lui la începutul războiului: „Dacă unul din voi e rănit, telegrafiaţi-mi la cartierul general, dar nu telegrafiaţi întâi mamei". In August, după bătălia dela Mars-la-Tour, într'o seară Bismarck e la rege; un ofiţer intră şi spune ceva în şoaptă lui Moltke. Acesta tresare. Bismarck întreabă imediat:

— E vorba de mine?

Ofiţerul: — La ultimul atac al duşmanilor gardei,

contele Herbert Bismarck a căzut și contele Bill a fost rănit mortal.

— De unde vine vestea?

— Dela generalul comandant al corpului al zecelea.

Bismarck poruncește să i se pună șeaua pe cal și fără o vorbă pleacă, cercetează ambulanțele împreună cu vărul lui, găsește în sfârșit pe Bill teafăr: se răsturnase numai cu calul; Herbert e rănit de o lovitură de lance. Orele acestea trecute în căutarea fiilor lui, au fost pentru Bismarck mai penibile decât tot ce a îndurat dela boala lui în Rusia. Dacă și-ar fi găsit fiii morți, cum se aștepta, puterea lui de viață ar fi secat ca și atunci când era vorba să i se taie piciorul. După sfârșitul războiului el și-ar fi dat demisia. Viața fără copii i se părea fără nicio utilitate și activitatea lui n'ar fi fost niciodată pentru el o compensație. Deși nu se ocupase niciodată de educația copiilor, ideile lui de nobleță ereditară îl sileau să caute certitudinea unui moștenitor masculin. Ura lui de oameni vroia să aibă măcar un singur suflet prieten, iar sângele lui voia să aibă garanția duratei.

Din cauza asta în timpul războiului Bismarck se gândește la fiii lui mai mult decât de obiceiu. El își administrează dela Versailles atât moșia lui dela Varzin, cât și regatul; odată oprește telegrafic o scrisoare către soția lui, pentrucă aceasta a plecat dela Reinfeld și scrisoarea ar putea fi deschisă de socrul lui în vârstă de optzeci de ani, care ar putea să o arate poștarului și astfel presa ar putea să afle; în tot acest timp el se îngrijește mereu de sănătatea lui Bill și întreabă pe soție dacă copiii au haine călduroase; e nemulțumit că copiii lui n'au încă crucea de fier, pe care o merită, dar nu spune despre asta nicio vorbă regelui. La Crăciun dăruește lui Herbert, care e convalescent, un mâner de sabie poleit și când acesta se vindecă, nu-l mai trimete pe front, mai ales după sfatul lui Roon, care și-a pierdut un băiat. In timpul bătăliei dela Gravelotte era foarte neliniștit

pentrucă știa că fiii lui iau parte la luptă. Stătea lângă rege „cu umerii plecați, iar fața lui, de obiceiu atât de calmă, arăta o emoție adâncă". Știind aceasta, putem fi siguri că dorința politică a lui Bismarck de a face pacea cât mai repede a crescut și mai mult prin sentimentele lui de tată.

Hărțuit astfel din toate părțile, conștient de răspunderea lui, el e toată vremea nervos și subalternii lui trebue să îndure multe. Intr'o zi se întâmplă că niște note marginale, pe care le-a însemnat cu creionul, n'au fost după aceea scrise cu cerneală, pentrucă, între timp, documentul a fost tipărit. Bismarck imediat își mustră consilierii intimi: „Nu țineți biroul în ordine! Noi nu facem aici o călătorie de plăcere! Toți mă părăsiți și mă îmbolnăviți și totuși momentul e foarte rău ales, pentrucă acum e foarte greu să mă înlocuiască cineva". La masă vorbește aproape numai el singur; într'o zi un baron îi ia vorba din gură. Atunci el îi spune foarte sec: „Când cineva povestește ceva, nu trebue întrerupt. Mi-am pierdut șirul ideilor. Lucrul pe care voiați să-l spuneți putea să mai aștepte". Până și blajinul Abeken se plânge soției lui: „Partea gravă este că de multe ori nu vrea nici să te asculte, chiar atunci când nu cauți să-i expui decât simple fapte care l-ar interesa. De multe ori nu-ți răspunde, sau îți vorbește cu totul altceva, n'aude ce-i spui, nu se gândește decât la ceea ce el vrea să spue și de multe ori face asta într'adins. In același timp Bismarck simte că și aici e prost cunoscut și urît și scrie soției lui: „Mocirla invidiei și a urei crește tot mai mult; Imposibil să-ți mai faci prieteni noi, iar cei vechi mor sau dispar în taină; răceala care vine de sus crește, așa cum se obișnuește în istoria naturală a prinților, chiar a celor mai buni... Mi-e frig și simt nevoia să fiu lângă tine și cu tine, în singurătatea dela țară".

Din prudență, el nu umblă decât cu străini. Unui general american îi spune că în tinerețe era și el

republican, dar că a fost împiedecat de familie; de altfel Germania de atunci nu era destul de înaintată pentru republică. Stă de multe ori de vorbă cu corespondentul lui „Times” și află dela el mult mai multe lucruri, decât află acesta dela Bismarck. Știind că un reprezentant al lui „Neue Freie Presse” e la Bucher, el vine la acesta fără să se anunțe; aici dă de un nobil din Pomerania, condamnat la moarte în 1848 și mai pe urmă închis timp de șase ani. E un adversar secret care trebue învins. Imediat Bismarck pretinde că-l cunoaște, deși nu l-a văzut niciodată: „Suntem de aceiași vârstă, v'ați păstrat foarte bine”.

La aceasta, Corvin îi răspunde vesel: „Aș putea să vă dau și d-voastră rețeta: șase ani de închisoare celulară”.

Bismarck găsește răspunsul foarte bun, apoi se interesează de diverse rubedenii și deodată spune: „Amândoi am crescut aproape în aceleași împrejurări. Și eu mi-am neliniștit familia cu ideile mele liberale și eu am visat de mult o Germanie unificată, dar incapacitatea șefilor de partide populare m'a desgustat în 1848. Da, când ești tânăr ești mai pasionat. Dela o anumită înălțime, culorile partidelor se șterg și pe urmă, știți, junkerul nu dispare niciodată cu totul. Vedeți cum e soarta lucrurilor. Aceleași păreri ne-au dus, pe d-voastră în închisoare și pe mine la postul pe care-l ocup”.

Ziaristul îl ascultă cu surprindere: cu ce artă, cu ce comparații bizare, cu ce interpretări false știe Bismarck să zăpăcească un adversar politic! Cu câtă galanterie a spiritului îi aduce aminte că e junker din naștere, pomenindu-i de liberalismul puțin sgomotos în care a crescut și cât de bine știe el să măgulească pe străin prin această paralelă dintre amândoi! Și izbutește într'adevăr, pentrucă Corvin după aceea vorbește de impresia pe care i-au făcut-o căldura lui Bismarck, regretele lui și interesul pe care i l-a arătat.

Dușmanii lui Bismarck la Versailles sunt de două feluri: civili și în uniformă, birocrați și prinți. De fapt el se înțelegea mai bine cu Francezii. Stosch dela Marele Cartier General scrie: „N'am mai văzut niciodată un om care să provoace o exasperare la fel cu aceea care există acum față de Bismarck; de altfel Bismarck face tot ce poate pentru ca să-și impună ideile”. Era dușmănit mai ales la Statul Major. „Nu înțeleg ingratitudinea aceasta a partidului militar față de mine, care m'am ocupat mereu de el în Reichstag! Dar lucrurile se vor schimba: am plecat la războiu ca partizan al lor, dar am să mă întorc cu desăvârșire parlamentar! Și „bugetul de fier” nu va mai exista!” El spune că e boicotat de militari și într'adevăr se face tot ce se poate pentru a i se ascunde deliberările statului Major, ședințele având loc de preferință în timp ce el doarme. „Russell, corespondentul lui „Times” era de obiceiu mai în curent decât mine cu planurile de campanie și cu intențiile Statului Major; de aceea îmi era foarte util ca izvor de informații”. De altfel, Statul Major știe cu cine e în relație cancelarul Confederației și știe cine îl informează pe față sau în taină. Bismarck era supraveghiat de generali ca un neutru dubios. Era absurd să se ascundă omului de stat responsabil operațiunile militare, căci el avea nevoie să le cunoască pentru a-și face mai bine calculele. Asta provenea din invidia provocată de situația lui puternică și mai ales pentrucă felul lui autocratic de a vrea să conducă tot nemulțumea pe mulți. „E o rușine, spunea Manteuffel, să vezi pe un asemenea politician că exercită mai multă influență decât generalii comandanți de armate”.

Pentru prima oară în zece ani, Bismarck trebuia să lase multe lucruri să meargă fără aprobarea lui; Se vedea acum silit să-și lase regele, pe care nu-l scăpa din ochi niciodată, pe mâna generalilor, care exercitau asupra lui o influență politică. Mândria lui, autoritatea lui de dictator, obiceiul lui de a hotărî

pretutindeni, se răzvrăteau împotriva acestei izolări pe care generalii nu făceau decât s'o accentueze; în timp ce ei criticau politica lui de pace şi intenţiile lui de a realiza imperiul, Bismarck le critica şi el planurile de campanie. „Conducerea supremă e o strategie de cabinet. Numai soldaţii au făcut totul. Succesele noastre provin din faptul că soldaţii noştri sunt fiziceşte mai puternici decât Francezii, merg mai bine, sunt mai ascultători şi au mai mult sentimentul datoriei şi atacă cu mai multă înverşunare. Dacă Mac Mahon ar fi avut sub ordinele lui soldaţi prusiani şi Alvensleben soldaţi francezi, acesta ar fi fost învins". La masă critică pe Steinmetz şi pe Alvensleben şi invită pe ministrul Eulenburg să vie pe front, „pentru a vedea un om simpatic în mijlocul tuturor acestor uniforme". E bolnav, stă într'o odaie supra încălzită şi se plânge lui Waldersee că i se ascunde „mersul operaţiilor, iar evenimente foarte importante pentru dânsul le află din întâmplare". Un martor ocular spune: „Ochii lui păreau tot mai mari. Sudoarea îi curgea pe faţă şi am văzut după sticla pe care o avea alături că, pe lângă că fumase foarte mult, băuse şi mult vin". Bismarck declară pe faţă prinţului Hohenlohe că dela Sedan încoace s'au făcut numai prostii: „N'am pretenţia că sunt o minte foarte capabilă, dar cred că am o singură însuşire: strategia, în care mă pricep. In loc de a concentra forţele noastre în pădurea Argonei, ca să aşteptăm acolo duşmanul, ne-am aruncat spre Paris, ca nişte nebuni, fără ca măcar să ştim pentru ce. Am protestat, dar Moltke n'a vrut să înţeleagă". Intr'adevăr, cel mai mare adversar al lui Bismarck în timpul asediului Parisului e Moltke; e o veche antipatie, care abia acum iese la iveală. Chiar în portretele lor de tinereţe, atunci când omul poate să aleagă ceea ce vrea să devie, contrastul este evident. La Bismarck totul e muşchi, plenitudine, voinţă; La Moltke totul e os, linie, gând. Pe la douăzeci şi cinci de ani, Bismarck îşi bate joc de el însuşi cu

mândrie în scrisorile lui. Intr'o nuvelă autobiografică, Moltke se zugrăveşte astfel pe el însuşi: „Bucle blonde încadrau o faţă cam palidă, dar foarte expresivă şi care, fără a fi frumoasă, avea trăsături serioase şi nobile. Infăţişarea lui era elegantă, chipul lui nu era frământat decât de ceea ce îi mişca sufletul. Era ca un fluviu adânc, care curge nestingherit: faţa lui e liniştită şi numai acolo unde trece peste stânci el se rostogoleşte spumos". Sufletul lui Bismarck, însă, în veşnică frământare, semăna încă din tinereţe cu marea.

Binevoitor, prietenos cu toată lumea, realist ca şi Roon, însă mai rece, măsurat în toate, Moltke nu îşi întrebuinţează activitatea pentru a-şi linişti o frământare lăuntrică; el mai de grabă se păzeşte de frământarea lucrurilor prin ponderea lui sufletească; e laconic, nu din adâncime de suflet sau din mizantropie, ci din pricină că n'are nevoie niciodată să se plângă şi să se manifesteze din egoism şi pentrucă nu simte nevoia să se ascundă sub vorbe inteligente. Moltke e tăcut nu din orgoliu sau melancolie, ci pentrucă îi place să fie mai bine spectator decât actor şi pentrucă acolo unde joacă n'are nevoie să fie privit. Până şi în felul lui de a se odihni, de a dormi, de a bea, de a citi, el este pe dea'ntregul fire matinală; îi place mai mult parcul lui decât pădurea; tot ce face, face cu mâna lui, dela rapoartele adresate regelui şi până la tăierea şi altoirea copacilor. Fără copii, gândindu-se mereu la alţii, neavând niciodată servitori, nuvelist, admirator al lui Mozart şi traducător de versuri străine, Moltke este tocmai contrarul lui Bismarck.

Antinomia aceasta creşte încă şi prin faptul că Moltke s'ar putea spune că n'are patrie: într'adevăr el e tot atâta German cât era Bonaparte Francez. Era locotenent danez la douăzeci şi doi de ani în momentul în care şi-a ales o nouă naţionalitate, totuşi asta nu-l opreşte, ca după patruzeci de ani să-şi îndrepte tu-

nurile spre aceleaşi locuri, spre aceleaşi drapele şi aceleaşi trupe, pe care altădată jurase să le apere. Fiindcă Moltke raţionează cu numere şi nu cu cantităţi ca Bismarck, fiind numai om de meserie şi nu o personalitate ca acesta, el poate să-şi justifice schimbarea mai uşor decât poate Bismarck să-şi justifice hotărîrea de a trage în Germani. De altfel direcţia în care trebue să atace este impusă de Bismarck şi răspunderea şi-o ia acesta. Moltke de obiceiu e în călătorie. Ani de zile stă prin ţări străine; la patruzeci de ani s'a însurat cu o Englezoaică, care ar putea să-i fie fiică. Nici înfăţişarea lui, nici manierele lui, nici felul lui de a trăi nu-l arată ca German şi dacă întâmplarea l-ar fi făcut să devină locotenent în armata rusă, el s'ar fi simţit acolo la el acasă ca şi în domeniul din Silezia. In Rusia ca şi la Berlin, ar fi fost în frunte prin strategia lui, care e cea mai internaţională din toate meseriile.

O asemenea uniformitate de aptitudini şi de viaţă şi un caracter atât de închis trebuiau să fie mai desagreabile lui Bismarck decât era el însuşi lui Moltke. O singură asemănare aveau: erau amândoi foarte bănuitori. Moltke nu înţelegea cum se poate trăi atât de sgomotos, Bismarck nu înţelegea cum se poate trăi atât de puţin sgomotos. Iată de ce nu şi-au spus niciodată o vorbă bună, în timp ce Roon era amabil cu amândoi. Acum când trebue să lucreze împreună, neînţelegerile devin mai dese. In seara luptei dela Sedan, Moltke invită pe Bismarck, sdrobit de oboseală, să se urce în trăsura lui. Trupele aclamă pe Moltke şi Bismarck spune: „E curios, doar şi pe mine mă cunosc toţi!" Moltke tace şi deabia peste câteva zile povesteşte întâmplarea, zâmbind.

In Octombrie, Bismarck se plânge de Moltke că nu a urmat o idee de a lui: „Chipul lui se asemăna din ce în ce mai mult cu acel al unei păsări de pradă". In acelaşi timp alţii îi găsesc lui Moltke o înfăţişare „aproape virginală".

A venit vremea când se pune întrebarea dacă Parisul trebue bombardat sau nu. „Diverse prinţese englezе şi altele au intervenit din umanitate", după cum spune Bismarck, şi au declarat că e mai uman să se înfometeze Capitala lumii. Trec săptămâni şi comunicatul e mereu monoton şi plicticos: nimic nou la Paris. Bismarck începe să se teamă de o intervenţie a neutrilor, ca la Nicolsburg, şi-şi descarcă toată mânia pe Moltke, care a declarat că marile oraşe cad dela sine când sunt împresurate.

Teoria aceasta, respinsă mai târziu de marii strategi, îl înfurie pe Bismarck. E furios împotriva regelui, a lui Moltke şi spune lui Blumenthal: „Nu mi-au spus niciodată nimic; s'au purtat faţă de mine fără politeţă, cu grosolănie. După războiu nu voi mai rămâne ministru nicio clipă. Nu mai pot suporta multă vreme această desconsiderare. Asta m'a îmbolnăvit şi trebue să ies din această situaţie, dacă vreau să mai trăiesc. Intotdeauna m'am opus la asediul Parisului şi cred că e o greşală gravă. Aş prefera să restabilesc pe Napoleon şi trupele care îi sunt fidele. Omul acesta bolnav nu e primejdios, dar regele nu vrea cu niciun preţ. Eram regalist când am plecat la războiu, dar nu voi mai fi când mă voi întoarce!" Lui Bennigsen îi spune: „Am să mă mai gândesc puţin şi dacă lucrurile rămân la fel, voi pleca spre graniţa germană călare şi numai cu un servitor!" In acelaşi timp Moltke se plânge Kronprinzului de Bismarck „care chiar în chestiunile militare vrea să hotărască singur, fără ca măcar să asculte pe oameni competenţi şi responsabili. De altfel contele Bismarck adresează Statului Major întrebări scrise cu privire la chestiuni de strategie atât de secrete, încât ar trebui pur şi simplu să refuz să-i răspund. Eu sunt pus aici ca să dau sfaturi militare regelui şi nu mă voi lăsa derutat de părerea contelui Bismarck".

Pe la mijlocul lui Decembrie Bismarck recurge la vechiul lui mijloc: se pune în grevă, se face nevăzut

o săptămână întreagă, nu fără însă a da de veste unui jurnalist, pentru ca lucrul să se afle în America. Nu reapare decât când se ia în sfârşit hotărîrea de a se bombarda Parisul. Kronprinzul invită atunci la dejun pe Bismarck şi pe Moltke ca să-i împace, dar trebue să intervină de mai multe ori pentru a da conversaţiei un curs normal, din pricină că Bismarck critică acum toată campania cu începere dela Sedan, chiar în faţa lui Moltke.

Pe lângă generali, pe Bismarck îl exasperează la Cartierul general şi prinţii germani. Abia o săptămână dela plecare, el scrie soţiei: „E într'adevăr revoltător să vezi pe prinţii aceştia, care nu se află aici decât ca spectatori, cum iau tot locul şi ne obligă, pe Roon şi pe mine, să ne trimitem în altă parte funcţionarii pentru ca alteţele lor regale, servitorii, caii şi aghiotanţii lor să aibă unde să locuiască". In timpul înaintării el face tot posibilul ca să-i evite. Când se întâmplă să-i întâlnească la rege, face un haz ne mai pomenit, povestind colaboratorilor lui întâlnirea cu ei: „Erau atâţia prinţi acolo, încât nu mai era loc pentru oameni... Nici n'am văzut asemenea cap sec cu discursurile lui care nu vor să spună nimic, pătruns de importanţa lui, pentrucă e prinţ, în timp ce eu sunt numai cancelarul lui!... Vina e a educaţiei lor. Sunt dresaţi numai să facă fraze... La masa regelui sunt pus între prinţul de Bavaria şi marele duce de Weimar şi vă asigur că conversaţia n'are niciun farmec".

Marele duce tocmai îi cam dă lui Bismarck de furcă, spunându-i: „Acum când au început negocierile, cancelarul Confederaţiei îmi va face cunoscut şi mie comunicările pe care aş putea să le trimit Rusiei". Tocmai acest lucru Bismarck vrea să-l evite, el se înclină şi spune ironic: „Nu voi neglija nimic din ceea ce face plăcere marelui duce". Când apoi marele duce trimete pe cineva la el, el spune trimisului că e foarte surprins de faptul că marele duce are asemenea

pretenţii, răpindu-i timpul şi stricându-i liniştea. Când ducele de Coburg îi scrie douăsprezece pagini de consideraţii asupra politicii germane, Bismarck îi răspunde că din toate propunerile lui abia una ar fi executabilă şi aceasta nu mai are nevoie de nicio explicaţie.

Ducele de Weimar telegrafiază soţiei lui în stilul regelui Wilhelm: „Armata mea s'a luptat cu vitejie". Bismarck, prin mâinile căruia trece telegrama, îşi cheamă secretarul în mijlocul nopţii numai pentru ca să i-o arate şi să se afle astfel cât e de ridicolă. Ducele de Meiningen se foloseşte prea mult de telegraf; Bismarck îi face cunoscut că „e inadmisibil să se folosească de telegraful de pe front pentru teatrul lui; ducele de Meiningen întrebuinţează telegraful toată vremea, trimiţând telegrame cu privire la pepiniere, corişti, cumpărări de cai şi alte lucruri la fel, iar ducele de Coburg exagerează şi mai mult". Cât despre ducele de Hessen, alt patriot german, care în Iulie şi-a rezervat „libertatea de hotărîre", el trimite în Noembrie răspuns că va veni la Versailles dacă i se promite că în caz de intrare triumfală nu va avea nevoie să meargă călare.

Intr'o zi Bismarck îi întâlneşte pe toţi la rege: „Alteţele lor stăteau în jurul meu ca nişte ciori în jurul unei bufniţe şi fiecare se bucura că-i acordam două sau trei minute mai mult decât altuia... In sfârşit, am profitat de faptul că s'au dus într'o sală alăturată să vadă nu mai ştiu ce relicvă scumpă şi am fugit". Intr'o zi la el acasă trebue să plece dela masă, pentrucă marele duce de Baden l-a chemat. Peste zece minute se întoarce furios: „E prea din cale afară! Nici nu te lasă să mănânci! Au să ajungă să vină după mine până în camera de culcare! La Berlin oamenii se anunţă prin scris, de ce nu fac aşa şi aici? Acel care lasă să intre la mine cineva care nu s'a anunţat, e pedepsit. Dacă sunt deranjat în timpul mesei, mă îmbolnăvesc. Ei cred că sunt toată

vremea numai la dispoziţia lor!" După asemenea scene, după ce şi-a manifestat astfel dispreţul de „regalist" faţă de prinţi, dictatorul se plânge de obligaţiile pe care le are. Intr'o seară de Noembrie, după lungi discuţii cu miniştrii statelor din sudul Germaniei, Bismarck intră târziu în salon, pune să i se aducă bere, oftează şi spune: „Mă gândeam tocmai încăodată la ceea ce m'am gândit de multe ori. Aş vrea măcar odată să am timp de cinci minute dreptul de a spune: Va fi aşa şi nu altfel! Să nu mai am nevoie să-mi chinuesc mintea cu întrebări şi răspunsuri şi să nu mai am dovezi de dat şi rugăminţi de făcut chiar pentru lucrurile cele mai neînsemnate. Lucrurile mergeau mai repede cu oameni ca Frederic, soldaţi şi ei, dar ştiind să administreze şi să fie proprii lor miniştri. Şi cu Napoleon la fel. Dar aici sunt obligat să argumentez şi să mă rog mereu". Şi puţin după aceea: „Ceva mă apasă pe piept şi mă împiedică să răsuflu!... Da, dacă aş fi landgraf [1]) aş şti să fiu aspru, dar nu sunt landgraf!" Toată firea lui complicată, tot tragicul vieţii lui Bismarck e rezumat în aceste câteva vorbe amare, pe care el le şopteşte într'o seară, vorbind cu el însuşi la un pahar cu bere. Născut ca să domine, ales ca să slujească, lumea îi displace. Ceea ce vrea să realizeze e la un pas de el, dar când vrea să întindă mâna, un prinţ coboară o perdea de sticlă, îndepărtându-l şi silindu-l să aştepte afară.

Ar fi altceva, dacă ar fi landgraf!

XX

„Situaţia nu mai este aceea din Septembrie. Dacă e vorba iarăşi de: Nicio piatră din forturile noastre! atunci e zadarnic să mai discutăm". Acestea sunt

---

1) Poporul spusese într'o zi landgrafului de Turingia: Fii aspru! Vorba aceasta a rămas celebră.

primele cuvinte ale lui Bismarck către Jules Favre, atunci când acesta vine la el pentru a doua oară şi când Parisul e asediat de mai bine de trei luni. Şi Bismarck adaogă: „Aţi căruntit de când nu v'am mai văzut, Domnule Ministru. De altfel veniţi prea târziu. Colo în dosul uşei se află noul trimis al lui Napoleon. Cu el voi discuta. Şi într'adevăr, de ce să negociez cu d-voastră? De ce să dau republicii d-voastră o aparenţă de legalitate? In fond, ea nu e decât o trupă de răzvrătiţi. Impăratul d-voastră, dacă se va întoarce, va avea dreptul să vă împuşte ca pe nişte trădători.

Favre: Atunci va fi războiu civil şi anarhie.

Bismarck: Sunteţi atât de sigur? De altfel nu văd întrucât războiul d-voastră civil ar putea să ne facă rău nouă, Germanilor!

Favre: Nu vă temeţi că ne veţi aduce la exasperare şi că ne veţi îndârji şi mai mult rezistenţa?

Bismarck: Ah da, rezistenţa d-voastră! N'aveţi dreptul, ascultaţi-mă pe mine, n'aveţi dreptul în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor şi pentru o nenorocită de glorie militară, să lăsaţi să moară de foame un oraş de peste două milioane de locuitori! Comunicaţiile sunt tăiate şi dacă nu le restabilim în patruzeci şi opt de ore, veţi pierde o sută de mii de oameni pe zi. Nu vorbiţi de rezistenţa d-voastră. E o crimă!"

Apoi Bismarck se întoarce către uşa, în dosul căreia zice el că s'ar găsi trimisul lui Napoleon.

Favre: Nu. După atâtea nenorociri, nu mai impuneţi Franţei ruşinea să suporte un Bonaparte.

Peste cinci minute retragerea şi despăgubirile de războiu sunt acceptate în principiu. După aceea, Bismarck îl invită la masă pe Favre şi toată lumea se uită la trimisul oraşului înfometat să vadă cât are să mănânce. Incepe apoi să discute preliminariile păcii. Bismarck oferă ţigări de foi, Francezul refuză.

„Rău faceţi, spune Germanul; când începi o conversaţie, care poate duce la o explicaţie destul de vie trebue să fumezi. Ca să nu strici scrumul, eviţi